LUND UNIVERSITY

Universell utformning i praktiken

förståelse, genomförande och samskapande

Erdtman, Emil

2024

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Erdtman, E. (2024). *Universell utformning i praktiken: förståelse, genomförande och samskapande.* [Doktorsavhandling (sammanläggning), Institutionen för designvetenskaper]. Certec, Lund University.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 07. Nov. 2026

Universell utformning i praktiken

– förståelse, genomförande och samskapande

EMIL ERDTMAN
INSTITUTIONEN FÖR DESIGNVETENSKAPER | LTH | LUNDS UNIVERSITET

Universell utformning i praktiken
– förståelse, genomförande och samskapande

Universell utformning i praktiken

– förståelse, genomförande och samskapande

Emil Erdtman

LUNDS
UNIVERSITET

DOCTORAL DISSERTATION

Doctoral dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) at the Faculty of Engineering at Lund University to be publicly defended on 15th of March 2024 at 13:15 in Stora hörsalen IKDC, Sölvegatan 26.

Faculty opponent
Kristofer Hansson

Organization: LUND UNIVERSITY

Document name: Doctoral Dissertation **Date of issue:** 15th of March 2024

Author(s): Emil Erdtman **Sponsoring organization:**

Title and subtitle: Universell utformning i praktiken **-** förståelse, genomförande och samskapande

Abstract:

Avhandlingen är en sammanläggning av fyra artiklar om universell utformning i praktiken. Att designa för alla människor är en vägledande princip som Sveriges riksdag och regering beslutat om som del av implementeringen av FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Avhandlingen bidrar med kunskap om förståelse, genomförande och samskapande gällande universell utformning. Med kvalitativ forskningsmetod har intervjuer och gruppsamtal genomförts med 55 personer med olika bakgrund. Deltagande observation har gjorts i tre svenska kommuner. Där studerades tre stadsutvecklingsprojekt där universell utformning var vägledande. I analysen togs teman fram genom innehållsanalys.

Resultatet visar en mångfacetterad förståelse av universell utformning: etisk princip för inkludering av mångfald, vision om ett jämlikt samhälle och förenande av policyperspektiv. Deltagarna betonade flexibilitet, förutsägbarhet och personligt stöd. I stadsutvecklingsprojekten kopplades universell utformning till tillgänglighet och blev därmed del av en rationalistisk och resultatorienterad planeringsmodell där tillgänglighet ses som ett separat och målgruppsorienterat intresse med fokus på regelefterlevnad. Samverkan mellan kommun och lokala funktionshindersorganisationer var formell och etablerad. Olika förutsättningar och förväntningar skapade spänningar kring roller och tolkning av användarperspektiv. Användares funktionshinderserfarenhet sågs som information för att underlätta processer eller som del i förhandling för att påverka resultat. Att begränsa målgruppen till personer med funktionsnedsättningar inskränker handlingsutrymmet. Men förutsättningar finns för att integrera funktionshinderserfarenheter i stadsutveckling med situationsnära och samskapande arbetssätt.

Avhandlingen visar på behovet av att klargöra begreppen tillgänglighet och universell utformning. För att inte förlora aspekter om kreativitet och samskapande utvecklas med utgångspunkt i empirin en modell där tillgänglighet är inriktat på planering och kontroll i nuet och universell utformning mot en rymd av framtidsmöjligheter för innovation. I genomförandet bör perspektiven komplettera varandra. Lokal kontextualisering innebär att förståelse och praktik av universell utformning kommer att uppvisa en mångfald uttryck. Avhandlingen är relevant för forskning om design, arkitektur, policy och funktionshinder, men även för praktiskt tillgänglighetsarbete.

Key words: Universal Design, Accessibility, Urban development, Urban Design, Public space, Policy, Collaboration, Co-creation, Knowledge, Process, Disability

Language Swedish **ISSN and key title**:

ISBN: 978-91-8039-948-7 (Print)

978-91-8039-949-4 (Electronic)

Number of pages: 150

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant to all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

Signature Date 2024-01-29

Universell utformning i praktiken

– förståelse, genomförande och samskapande

Emil Erdtman

LUNDS
UNIVERSITET

Omslagsbild: Emil Erdtman, Ljus genom stad, målning

Copyright pp 1-150 Emil Erdtman

Paper 1 © Scandinavian Journal of Disability Research, Stockholm University Press

Paper 2 © Equality, Diversity and Inclusion, Emerald

Paper 3 © by the Authors (Manuscript unpublished)

Paper 4 © by the Authors (Manuscript unpublished)

Lunds tekniska högskola

Institutionen för designvetenskaper

ISBN 978-91-8039-948-7 (Print)

978-91-8039-949-4 (Electronic)

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet

Lund 2024

Media-Tryck is a Nordic Swan Ecolabel certified provider of printed material. Read more about our environmental work at www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN

Till pappa, som la grunden

Innehållsförteckning

Abstrakt 11
Populärvetenskaplig sammanfattning 12
Publikationslista 15
Förklaring av hur några återkommande termer används 16

1 Introduktion 19
1.1 Om avhandlingen 20
1.2 Förståelse, tolkning och funktionshinder 21
1.3 Att bidra till förändring tillsammans med andra 22
1.4 Ämnesval: universell utformning i stadsutveckling 24
1.5 Vardagsperspektiv på idealen 25
1.6 Att förändra samhället – och sig själv 26
1.7 Kunskapsbehov 27

2 Syfte och frågeställningar 29

3 Bakgrund 31
3.1 Universell utformning i USA 31
3.2 Universell utformning i Norden 33
3.2.1 Utveckling och debatt i Sverige 35
3.2.2 Lokalt arbete med universell utformning 36
3.3 Universell utformning enligt funktionsrättskonventionen 38
3.4 Näraliggande begrepp 40

4 Forskningsfält 43
4.1 Utgångspunkt i designforskningen 44
4.2 Forskning om universell utformning 48
4.2.1 Svensk forskning om universell utformning 49
4.3 Funktionshindersforskning om livet i staden 51
4.4 Forskning om stadsutveckling och medverkan 53

5 Teori 55
5.1 Begrepp och samtalspraktik 55

5.2 Upplösta motsatspar och processfaser 57
5.3 Praktisk kunskap genom erfarenhet och handling 59
5.4 Medverkan i förändringsarbete 61
5.4.1 För- och nackdelar med medverkan i stadsutvecklingen 62
5.5 Samskapande och lärande från funktionshinder 64

6 Metod 67

6.1 Övergripande metodteori 68
6.2 Deltagarna 69
6.3 Tre stadsutvecklingsprojekt 71
6.4 Intervjuer 72
6.5 Gruppsamtal 73
6.6 Deltagande observation med förändringsarbete 74
6.7 Avstämning 76
6.8 Analysen 76
6.9 Etik 78
6.10 Tillförlitlighet och trovärdighet 78

7 Resultat 81

7.1 Sammanfattning av artiklarna 81
7.1.1 Artikel 1 81
7.1.2 Artikel 2 82
7.1.3 Artikel 3 82
7.1.4 Artikel 4 83
7.2 Förståelse: universell utformning och tillgänglighet 84
7.3 Genomförande: inspiration för stadsutveckling 87
7.4 Samskapande: regler och föreställningsförmåga 90

8 Diskussion 95

8.1 Tillgänglighet – ett mjukt intresse i förhandling 95
8.2 Tillgänglighet och universell utformning som place och space 97
8.3 Universell utformning i praktiken – nästa steg! 99
8.4 Projekt slutar och processer pågår 101
8.5 Tjänstepersonsroll med ansvar och omdöme 103
8.6 En stärkt användarroll 104
8.7 Funktionshinderserfarenhet som resurs i förändringsprocesser 106
8.8 Kommunal samverkan med möjligheter 107
8.9 Fortsatt utveckling mot kreativt samskapande 109

9 Metodreflektion 113
9.1 Deltagarnas och min kunskap – tillsammans 113
9.2 Deltagarnas roller – och min 114
9.3 Svårfångad interaktion i grupper 115
9.4 Forskningsstudiernas begränsning och progression 116
10 Slutsatser 119
10.1 Mångfacetterad förståelse – begränsning till funktionsnedsättning 119
10.2 Genomförandet tar tid och kräver lokal kontextualisering 120
10.3 Etablerad formell samverkan – med grogrund för samskapande 120
10.4 Universell utformning tar tillgänglighet till nya höjder 121
10.5 Förslag för framtida forskning 121
11 Summary 125
11.1 Papers 126
11.2 Understanding and implementing Universal Design 128
11.3 Collaboration on its way toward co-creation 129
11.4 Accessibility as place and Universal design as space 130
11.5 Further research 131
12 Referenser 133
Tack! 150

Abstrakt

Avhandlingen är en sammanläggning av fyra artiklar om universell utformning i praktiken. Att designa för alla människor är en vägledande princip som Sveriges riksdag och regering beslutat om som del av implementeringen av FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Avhandlingen bidrar med kunskap om förståelse, genomförande och samskapande gällande universell utformning. Med kvalitativ forskningsmetod har intervjuer och gruppsamtal genomförts med 55 personer med olika bakgrund. Deltagande observation har gjorts i tre svenska kommuner. Där studerades tre stadsutvecklingsprojekt där universell utformning var vägledande. I analysen togs teman fram genom innehållsanalys.

Resultatet visar en mångfacetterad förståelse av universell utformning: etisk princip för inkludering av mångfald, vision om ett jämlikt samhälle och förenande av policyperspektiv. Deltagarna betonade flexibilitet, förutsägbarhet och personligt stöd. I stadsutvecklingsprojekten kopplades universell utformning till tillgänglighet och blev därmed del av en rationalistisk och resultatorienterad planeringsmodell där tillgänglighet ses som ett separat och målgruppsorienterat intresse med fokus på regelefterlevnad. Samverkan mellan kommun och lokala funktionshindersorganisationer var formell och etablerad. Olika förutsättningar och förväntningar skapade spänningar kring roller och tolkning av användar-perspektiv. Användares funktionshinderserfarenhet sågs som information för att underlätta processer eller som del i förhandling för att påverka resultat. Att begränsa målgruppen till personer med funktionsnedsättningar inskränker handlingsutrymmet. Men förutsättningar finns för att integrera funktionshinders-erfarenheter i stadsutveckling med situationsnära och samskapande arbetssätt.

Avhandlingen visar på behovet av att klargöra begreppen tillgänglighet och universell utformning. För att inte förlora aspekter om kreativitet och samskapande utvecklas med utgångspunkt i empirin en modell där tillgänglighet är inriktat på planering och kontroll i nuet och universell utformning mot en rymd av framtids-möjligheter för innovation. I genomförandet bör perspektiven komplettera varandra. Lokal kontextualisering innebär att förståelse och praktik av universell utformning kommer att uppvisa en mångfald uttryck. Avhandlingen är relevant för forskning om design, arkitektur, policy och funktionshinder, men även för praktiskt tillgänglighetsarbete.

Populärvetenskaplig sammanfattning

Den här avhandlingen handlar om universell utformning i praktiken. Den bygger på fyra vetenskapliga artiklar på engelska.

Avhandlingen ger en fördjupad bild av förståelse, genomförande och samskapande när det gäller universell utformning – det vill säga hur de som sysslar med universell utformning uppfattar begreppet, vad som händer på lokal nivå när man jobbar med universell utformning och hur kommuner och funktionshindersorganisationer samverkar lokalt för förändring.

Universell utformning handlar om design utifrån alla människors och situationers olikhet. Begreppet växte fram som en reaktion mot ett alltför regelorienterat och kategoriserande tillgänglighetsbegrepp. Universell utformning är definierat i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Riksdag och regering har bestämt att universell utformning ska vara en vägledande princip för funktionshinderspolitiken men begreppet finns även inom arkitektur och design (gestaltad livsmiljö), standardisering och upphandling.

Den övergripande forskningsmetoden är kvalitativ och fördjupar bilden av hur universell utformning förstås och genomförs. Forskningsfrågor:

- Hur förstås universell utformning, särskilt i förhållande till tillgänglighet?
- Hur genomförs stadsutvecklingsprojekt som vägleds av universell utformning?
- Vilka förutsättningar finns för samskapande i samverkan mellan kommuner och lokala funktionshindersorganisationer?

De fyra artiklarna bygger på intervjuer, gruppsamtal och deltagande observation. 55 personer har intervjuats eller varit med i gruppsamtal. De hade olika bakgrund och inställning till universell utformning. De stadsutvecklingsprojekt som studerats i tre kommuner handlar om omgestaltning av ett torg, en gata och ett nytt bibliotek i anslutning till ett förortstorg. Universell utformning var vägledande för projekten genom upphandlingskrav, samverkan mellan kommun och universitet eller tjänstepersoners engagemang.

Inspelningarna skrevs av ord för ord vilket gav över 500 sidor text. Analysen gjordes med kvalitativ innehållsanalys i NVivo för att ta fram övergripande teman. Inga namn eller platser nämns i avhandlingen. Även mötesanteckningar och offentliga dokument har ingått.

Artikel 1: Åtta personer som i sina jobb är i kontakt med universell utformning intervjuades. De pratade om universell utformning som 1) en vägledande etisk princip som ger riktning, utmaning, inspiration och även provokation i

designprocesser; som 2) en vision om ett inkluderande samhälle för alla och som 3) ett förenande av policyperspektiv, ett alternativ till fragmentisering och stuprör.

Artikel 2: Två gruppsamtal med totalt 14 personer som varit engagerade i projekt om utbildning, arbetsliv och bostäder genomfördes digitalt på grund av pandemin. För deltagarna betydde universell utformning att anpassa miljöer och tjänster efter varje persons behov utan att dela in dem i grupper efter funktionsnedsättningar. Universell utformning förknippades med användarupplevelser med en spänning mellan frustration över akuta tillgänglighetsbehov och det långsamma lärandet hos utförare. Viktigare än rätt ord var idén bakom universell utformning. Om andra inte kände till uttrycket användes andra ord för att få fram budskapet.

Artikel 3: Intervjuer med åtta personer gjordes i tre stadsutvecklingsprojekt, både som samtalspromenad på stan och sittande intervju. Deltagande observation genomfördes – mest digitalt – på möten med funktionshindersråd och med tjänstepersoner som diskuterade tillgänglighet, inköp och upphandlingskrav. Utifrån Arnsteins delaktighetsstege vidareutvecklades två modeller för användarmedverkan: 1) Att ta in information för att underlätta processen genom bekräftade förslag. 2) Förhandling och feedback för att påverka slutresultatet. Anställda vid funktionshindersorganisationer samarbetade med tjänstepersoner gällande administration av medverkan. Olika förväntningar och ojämlika resurser ledde till missförstånd. Tjänstepersoner upplevde oklarhet kring hur representativa deltagare var och deltagare kring förutsättningar för påverkan och inflytande.

Artikel 4: I tre kommuner genomfördes workshoppar med 8, 14 och drygt 50 deltagare. Två arrangerades för forskningen och den tredje – bestående av två dagar – ingick i ett samarbetsprojekt mellan kommun och universitet. Aktivt deltagande i förändringsarbetet ingick i forskningen. Tre avstämningsintervjuer gjordes med tre av personerna från de tre kommunerna. Utifrån Aristoteles kunskapsformer identifierades olika typer av kunskap: fakta om regler, professionell planering, omdöme och funktionshinderserfarenhet. Olika spänningar identifierades kring organisationsskillnader, professionella och vardagliga synsätt och upphandlingsregler. Det saknas strukturer för lärande men olikhet på gemensam grund kan vara gynnsam.

Resultatet visar att universell utformning förstås på olika sätt. Det uppfattades som en vägledande princip, inkluderande vision och förenande av policyperspektiv. Flexibilitet, förutsägbarhet och personligt stöd betonades när det gäller praktiken.

Universell utformning inspirerade till nya arbetssätt men invanda rutiner går trögt att ändra. Etablerad syn på tillgänglighet som inriktat på mått, regler och bara personer med funktionsnedsättningar dominerade. Tillgänglighet för en målgrupp sedd som ett konkurrerande intresse bland andra ökar risken att vissa behov nedprioriteras.

Samverkan mellan kommun och lokala funktionshindersorganisationer var formell och etablerad. Den kretsade kring tillgänglighet men också att fånga berättelser om funktionshinderserfarenhet för att förstå principerna bakom reglerna.

Olika förutsättningar och outtalade förväntningar skapade spänningar kring roller och tolkning av användarberättelser. I förlängningen leder det till misstro men de upparbetade relationerna var i grunden vänskapliga. Det innebär tröghet mot förändring men ger – till skillnad från löst sammansatta medborgardialoger – förutsättningar för en utveckling mot en mer kreativ och samskapande samverkan. Konsultationsmodellen utmanades av former för partnerskap där deltagarna kallades experter. Men roller behöver tydliggöras och samverkan mellan olika mångfaldsperspektiv utvecklas. För samskapande designarbete behöver föreställningsförmåga om annorlunda platser (place) och stadsrum (space) uppövas. Användarperspektivet och allas rätt till värdigt liv borde inte vara förhandlingsbart.

Det är svårt för ett designbegrepp som universell utformning – med aspekter som inspiration och provokation – att förändra kommunal praktik som utgår från en modell av förhandling och rationell regelstyrning och planering. Tillgänglighet har kommit att bli ett separat intresse i denna modell och avgränsats till mätbara regler för vissa fysiska objekt som berör människor med funktionsnedsättningar. När universell utformning kopplas ihop med tillgänglighet finns risken att universell utformning förlorar det kreativa och framåtsyftande perspektivet.

Ett förslag – med utgångspunkt i deltagarnas förståelse – görs i avhandlingen kring användning av tillgänglighet och universell utformning som kompletterande begrepp. Tillgänglighet är platsbundet och regelorienterat medan universell utformning är en framåtsyftande rymd av möjligheter. Tillgänglighet är basnivån som universell utformning utgår från när det gäller utveckling och kreativt samskapande. Det behövs tydliga tillgänglighetsregler men också en rymd av möjligheter. Sedd som sammanhållen policy är universell utformning inte bara en vägledande etisk princip utan även en vision och ett förenande av policyperspektiv.

Universell utformning behövs som vision och etisk princip men för att våga ta nästa steg i praktiken behöver det förankras i konkret och lokal kontext tillsammans med tillgänglighet. Det leder till en mångfald i förståelse och praktik. Att universell utformning nu används mer och mer i lokala projekt gör det viktigt att fortsätta forska om vad som händer och hur processer kan stödjas.

Publikationslista

Paper I

Erdtman E., Rassmus-Gröhn K och Hedvall P-O (2021)

Universal Design as Guiding, Striving and Unifying: A Qualitative Study About how Universal Design is understood, practiced and realised in contemporary Sweden.

*Scandinavian Journal of Disability Researc*h, 23(1), 158–168.

DOI: https://doi.org/10.16993/sjdr.770

Paper II

Erdtman E., Rassmus-Gröhn K och Hedvall P-O (2022)

Let's move beyond word battles and separatism: Strategies and concerns regarding Universal Design in Sweden.

Equality, Diversity and Inclusion, 41(9), 15-29.

DOI: 10.1108/EDI-04-2021-0108

Paper III

Erdtman E., Müller L och Hedvall P-O.

Between Consultation and Partnership: Participation Styles in Swedish Urban Revitalization Processes Seeking to Apply Universal Design.

Inskickad 21 december 2022. Är inne i andra granskningen.

Paper IV

Erdtman E., Müller L och Hedvall P-O.

Knowledge production and Universal Design:Creative tensions in local Swedish urban development processes

Inskickad 22 januari 2024.

Förklaring av hur några återkommande termer används

Användare: Medborgare med roll av aktiv processdeltagare. Användare har inte som intressenter (*stakeholders*) något som står på spel (*at stake*) (Zamenopoulos & Alexiou, 2018). Användare har setts som ”nedsättande” (Lefebvre, 2011, s. 362). Jag följer bland andra Suchman (1987) som överväger partner men väljer *user*.

Användarmedverkan: Etablerad term på Certec (Jönsson & Anderberg, 2005). Andra ord för delaktighetsgörande aktiviteter är brukarinflytande, delaktighet, involvering, medborgardelaktighet eller participation (Denvall & Iwarsson, 2022).

Deltagare: De personer som intervjuats eller deltagit i gruppsamtal och varit närvarande vid observationerna. Andra ord är forskningsperson eller informant.

Design: Framtidsföreställningar och interaktion mellan det befintliga och eftersträvade eller önskade (Lambert, 1993; Simon, 1996). “The ability to imagine that-which-does-not-yet-exist, to make it appear in concrete form as a new, purposeful addition to the real world” (Nelson & Stolterman, 2012, s. 12).

Designprocess: En kreativ och ibland innovativ process. Kan vara samskapande. Vinck & Blanco (2003) fann efter etnografiska studier två huvudtyper: kalkylerande som planerar och räknar och prototypande som testar sig fram.

Dialog: Grundform för mänsklig existens och kunskapsbildning (Molander, 1996). Samtal som är öppet för revidering. Alla bidrar till det gemensamma och bygger vidare på varandras tankar utan att försöka övertala (Bohm, 2013).

Empiri: Det insamlade material som utgör underlag för analys och tolkning.

Erfarenhet: Beroende på sammanhang används omväxlande upplevelse och erfarenhet som båda motsvarar engelskans *experience*. Funktionshinderserfarenhet motsvaras av ”experience of disability”.

Funktionshinder (*disability*): Används enligt funktionsrättskonventionens inledningsparagraf E för ”samspel mellan personer med funktionsnedsättningar och hinder som är betingade av attityder och miljön”. Funktionshinder är situationer som kan åtgärdas. Hindren kan bland annat vara ”spatiala, kommunikativa, sociala och/eller ekonomiska” (Söder & Hugemark, 2016, s. 27).

Funktionshindersorganisation: Organisation bestående av personer med funktionsnedsättningar, oftast för sammanslutningar på kommunal eller regional nivå. Någon distinktion mellan “disability organization” (för) och “disabled people’s organization” (av), som exempelvis Löve m.fl. (2017) gör, görs inte här. Kulturella och sociala faktorer påverkar hur grupper organiseras (Grue, 2016).

Funktionsnedsättning (*impairment*): Relaterad till kroppen men som Goodley m.fl. (2012) påpekar även en kollektiv upplevelse inom exempelvis funktions-hindersorganisationer. Att dela in människor efter med/utan

funktionsnedsättningar implicerar enligt Ericsson m.fl. (2020) att alla kan klassificeras binärt och att normen är att vara utan funktionsnedsätting.

Förhandling: Ett givande och tagande utifrån olikhet (Bohm, 2013)

Förändringsprocess: Samlingsterm för policy- och designprocesser. Enligt Kemmis & McTaggart (2008) innefattar förändring idéer och handlingar, inte bara tjänstepersoners utan hela samhället genom att de sociala, kulturella och materiella villkoren för praktiken förändras.

Gruppsamtal: Samlingsbegrepp för gruppintervjuer och workshoppar.

Kunskap: Används i vid mening. Ursprung kan vara erfarenhet, innehåll kan vara förmågor och funktion kan vara fantasi (Rolf, 1991). Situerat lärande är enligt Lave & Wenger (1991) att inlemmas i en praktikgemenskap.

Modell: ett slags tankesimulering utifrån vissa antaganden, ingen beskrivning av verkligheten (Sohlberg & Sohlberg, 2019).

Policy: Förändringsriktning. Dworkin (2013) såg policy som standarder för att uppnå samhällets mål och Hill (2007) ser policy som handlingslinje med ett syfte.

Praktik: Pågående genomförande av sociala världar. Praktik nyskapas ständigt av aktiva individer. I praktik följs gemensamma regler (Holstein & Gubrium, 2008).

Policyprocess: Politiskt inriktat påverkansarbete. Enligt Hill (2007) styrs de på tre sätt: 1) auktoritet, order och regler; 2) affärsmässighet, marknadsvillkor och service eller 3) övertalning, nätverk och samråd. Den tredje förändringsbara policyn närmar sig designprocess.

Projekt: Linjärt uppställd praktik, ofta med tydliga faser.

Regler: Ett samlingsbegrepp för lagar, frivilliga riktlinjer och oskrivna normer och rutiner. Allt handlande styrs av regler (Molander, 1996). Även det oreglerade är reglerat. Regler skapar ordning och kontextualiserar (Holstein & Gubrium, 2008).

Samskapande (*co-creation*): Ursprungligen kundmedverkan utan nödvändig kontakt med varandra (Zamenopoulos & Alexiou, 2018). En form av nytänkande samverkan kring gemensamt utforskande av problem och lösningar ”i öppna, samverkansorienterade och delande processer” (Lindberg & Nahnfeldt, 2017).

Samverkan: alla former av samarbeten mellan organisationer.

Tillgänglighet: Används på olika sätt inom exempelvis vård, service och transport. I avhandlingen analyseras tillgänglighet inom stadsutveckling.

Universell utformning: Följer i grunden den definition som finns i artikel 2 i N:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

Vardagsupplevelse: Rutiner, vanor och relationer i det dagliga livet – för såväl användare som tjänstepersoner, kontrasterat mot idealbilder i exempelvis policy.

1 Introduktion

Under forskarutbildningen har jag gått till ett kommunalt gym. En dag var maskinerna utbytta och hade röriga touchskärmar med små tecken och trånga manöverutrymmen. De nya maskinerna var kanske ett lyft för vissa men inte för min användarupplevelse. Några vänner med mer omfattande synnedsättning än jag klagade och ganska snart kom det upp tejpbitar med Start och Stopp i punktskrift på enstaka maskiner där personer med synnedsättning enligt en annan påklistrad remsa hade företräde. Trots lag – sedan 2016 – om att offentlig upphandling för allt som ska användas av människor ska ta hänsyn till tillgänglighet för personer med funktionsnedsättningar är detta lättare sagt än gjort.

Jag ringer en kommuntjänsteperson som förklarar att politikerna visserligen tryckt på för att personer med funktionsnedsättningar ska inkluderas inom idrottsverksamheten men att upphandlingskraven inte kan skrivas alltför detaljerat. Då kommer inga företag kunna lägga anbud. I slutändan hade det blivit andra maskiner än de upphandlade. Halvledarkrisen – en faktor bland många, en som jag inte tänkt på – hade påverkat. Samtalet avslutas med att jag tillfrågas om att hjälpa till med min kunskap vid nästa upphandling om fem år. Det finns många aspekter i anekdoten. En är att det dåliga är lättare att lägga märke till än det som fungerar. Jag hade inte tänkt på hur bra de tidigare maskinerna fungerade förrän de byttes ut.

Att alla människor ska kunna vistas och verka i stadens offentliga miljöer, som gymmet, är de flesta ense om. Ändå är de fumliga efterhandskonstruktionernas och utpekande särlösningarnas tid inte förbi. Flexibel och inkluderande design grundat i människors och situationers olikhet är svår att få till i praktiken. Förändras då praktiken genom att skriva in vissa ord i policyer? Har inte tidigare ansträngningar gjorts av aktivister, politiker och forskare för inkludering, tillgänglighet och jämlikhet, inte sällan genom involvering av användare med olika perspektiv?

Universell utformning är ett värdebaserat designbegrepp med mänsklig mångfald i åtanke. Målet är design för alla men i praktiken så många som möjligt. Att undvika specialdesign innebär inget förnekande av hjälpmedel. Även kategoriseringar som personer med funktionsnedsättningar eller underkategorier av denna kategori kan vara till hjälp ibland.

Nästan alla världens stater – inklusive EU – har anslutit sig till FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning – härefter funktionsrätts-konventionen. I åtagandet ingår universell utformning. Sveriges regering och

riksdag har därefter beslutat om universell utformning som vägledande princip i svensk funktionshinderspolitik, men även på områden som standardisering, upphandling och gestaltad livsmiljö finns principen med. Men hur fungerar denna princip i praktiken? Vad händer i vardagen när universell utformning genomförs?

1.1 Om avhandlingen

Avhandlingen är skriven inom forskningsämnet Rehabiliteringsteknik och design men bidrar brett till forskning om design, arkitektur, policy och funktionshinder. Den består av fyra artiklar – två publicerade, en under granskning och en insänd. Den svenska kappan sätter in artiklarna i ett teoretiskt sammanhang och binder samman dem i förhållande till hur universell utformning kan ses i relation till förståelse, genomförande, och samskapande. Artikel 1 handlar om förståelsen av universell utformning och artikel 2 om upplevelser av genomförandet. Artikel 3 och 4 utgår från tre stadsutvecklingsprojekt där universell utformning varit vägledande. Artikel 3 fokuserar på delaktighet och artikel 4 på kunskapsproduktion.

Med hjälp av kvalitativa metoder som intervjuer, gruppsamtal och deltagande observation har universell utformning undersökts ur ett vardagsperspektiv – i praktiken. Med det menas hur tjänstepersoner och processdeltagare i lokala förändringsprocesser pratar om universell utformning och vilka erfarenheter de har av dess tillämpning. 55 personer med olika samhällsbakgrund och inställning till och erfarenhet av universell utformning har intervjuats enskilt eller i grupp. Deltagande observation på ordinarie möten och i förändringsinriktade samarbeten har involverat ytterligare ca 100 personer. I tre medelstora svenska kommuner, utspridda över landet, har omgestaltning av ett torg, en central gata och nybyggnad av bibliotek vid ett ombyggt förortstorg studerats. Universell utformning var vägledande genom upphandlingskrav, samverkan mellan kommun och universitet samt genom tjänstepersoners engagemang.

Avhandlingen fördjupar aspekterna förståelse, genomförande och samskapande när det gäller universell utformning genom att analysera idéer och erfarenheter som framträder i intervjuer, gruppsamtal och observationer. Den rör uppfattningar, roller och handlingar, hur policyer mottas och tar sig uttryck, hur samverkan går till genom konsultation och partnerskap, samt hur intressen, motiv och hinder hanteras. Frågorna på avhandlingsnivå handlar om hur universell utformning förstås i förhållande till tillgänglighet, hur stadsutvecklingsprojekt som vägleds av universell utformning genomförs och vilka förutsättningar som finns för samskapande. Transkriberade inspelningar och fältanteckningar har analyserats med kvalitativ innehållsanalys för att få fram grundläggande teman.

Min forskarutbildning tog sin början 2019 som ett samarbete mellan Certec och Funktionsrätt Sverige. Jag arbetade på Funktionsrätt Sverige som processledare i

projektet Rätt från början från 2019 till 2021. Projektet utarbetade tillsammans med civilsamhälle, näringsliv och kommuner processtöd och utbildningsmaterial. Under tiden som anställd på Certec från 2021 har jag deltagit i Vinnova-projekten Jämlikhetens syntax och Visualisering av universell utformning. Jag har även undervisat på Certecs kurser om universell utformning och användarmedverkan.

Min initiala kunskap om universell utformning utgick från Funktionsrätts-konventionen, som jag jobbat med på Funktionsrätt Sverige och Independent Living Institute i Stockholm. Funktionsrättkonventionen antogs av FN 2006 och ratificerades året därpå av Sverige. Formellt har stat, regioner och kommuner ansvar att uppfylla den.

Jag har själv organiserat forskningsaktiviteterna, gjort innehållsanalys och skrivit artiklar och kappa – med kontinuerligt stöd av min huvudhandledare Per-Olof Hedvall och biträdande handledare Kirsten Rassmus-Gröhn, båda Certec. PeO står på grund av vårt nära samarbete som medförfattare på samtliga artiklar medan Kirre – som stöttat kring metod och grafik – står på artikel 1 och 2. Min doktorandkollega – och kontorsrumskamrat – Lilian Müller är medförfattare till artikel 3 och 4. På kommunworkshopparna för artikel 4 bidrog hon med sin kompetens. Biträdande handledare har även Mia Ahlgren på Funktionsrätt Sverige varit. Från mars 2023 inträdde även Marie Sépulchre som biträdande handledare med särskilt fokus på teori och metod. Jag har också fått hjälp av kollegorna i Jämlikhetens syntax. Forskare medverkade även i intervjuer och workshoppar.

1.2 Förståelse, tolkning och funktionshinder

Jag söker förståelse – exempelvis av stadsutvecklingsprocesser och vad deltagare säger och gör i dem. Det innebär en reflexiv och tolkande syn på forskning (Sohlberg & Sohlberg, 2019). Verkligheten är komplex, diffus och rörig. Den kan enligt Law (2004) inte förklaras logiskt. Att det aldrig går att nå en slutgiltig sanning kallas fallibilism. Kunskapen är provisorisk och villkorad. Den kommer enligt Law (2004) från många håll, inklusive känslor och smärta. Detta är inte relativism, något han avfärdar eftersom det inte engagerar för förändring. Det går alltid att aktivt söka sig framåt genom undersökande verksamhet – *inquiry,* ett ord som föredras inom den filosofiska pragmatismen – den teoribildning som jag bygger på. Det innebär att vara öppen för tvivel och revision – och inte minst för det oväntade som man inte tänkt på från början. Där väntar ny kunskap.

Forskare involverar sina personliga intressen och sin personlighet i olika grad. Denzin & Lincoln (2008, s. 31) menar att “all research is interpretive; it is guided by the researcher's set of beliefs and feelings about the world and how it should be understood and studied”. Förståelse påverkas av och grundas i både empiri och livserfarenhet (Krippendorff, 2004). Resultatet färgas av forskarens utgångs-

position, livserfarenhet, värderingar, geografiska och intellektuella position. Man ska enligt Alvesson & Sköldberg (2009) vara medveten om sina förväntningar och fördomar. De kan skymma sikten men också hjälpa förståelsen och därmed ge ett tydligare resultat. När livserfarenhet vägs in i tolkningen skärps snarare än grumlas den vetenskapliga blicken (Bourdieu, 2003).

Erfarenhet och även intuition bidrar enligt Abbott (2004) till vad forskaren ser som intressant och överraskande. Livshistoria med politiska och moraliska intressen finns med när ämne, forskningsfrågor och metod väljs. Han tycker att forskarens drivkrafter bör vara en vag nyfikenhet och aningar om vad som kan vara intressant, parat med lust att förstå på djupet. Problemet (*puzzle*) framträder undan arbetets gång.

Syn och blick är vanliga metaforer för förståelse (jfr. engelskans *seeing*). För att fortsätta på den linjen gäller det att lära sig använda rätt glasögon men också undersöka själva glasögonen – alltså betrakta sin plats i tiden och kulturen. Jag studerar andras förståelse av universell utformning med hjälp av min förförståelse om universell utformning. Förförståelsen är en sökarlins – för att ta ytterligare en synmetafor – som genom de arrangerade forskningsaktiviteterna ger upphov till samtal och ageranden eller alstrar gnistor som sätter fart på tankar om och arbete med universell utformning.

Hur min synnedsättning påverkar mitt förhållande till världen och andras föreställningar om den är svårt att säga. Förmodligen har min livserfarenhet påverkat min i grunden positiva inställning till universell utformning, men också mitt ständiga ifrågasättande och undrande. Livserfarenheten går inte att reducera till en enstaka kroppsfunktion. Identitet avgörs av mycket annat. Min inställning till hierarkier och professioner har förmodligen andra orsaker men påverkar hur jag tolkar olika situationer – och kanske mitt intresse för gränsöverskridande och kreativa aktiviteter.

1.3 Att bidra till förändring tillsammans med andra

Att “this world was not built for us” (Costanza-Chock, 2020, s. 45) kan många känna igen. Jag har genom mitt mångåriga arbete inom funktionsrättsrörelsen mött utanförskap, diskriminering och otillgänglighet. Det som för andra kan framstå som småsaker krånglar till vardagslivet – i onödan. Det har väckt vilja att motverka de funktionshinder som människor möter i samhället.

Lunds universitet, dess teknologiska fakultet och institution för designvetenskaper betonar att forskning i samverkan med omvärlden ska vara till nytta och skapa en bättre och mer hållbar värld för människor att leva i. Som forskarstuderande har jag tillsammans med deltagarna försökt att bidra till en utveckling för kommuner

och organisationer. I dokumentet Certecs kärna (Jönsson, 1997) är användarnytta och forskningskunskap likvärdiga mål. Ämnesval bör bestämmas av relevans och nytta vara slutmålet. Forskare ska inte bara presentera resultat utan också omsätta dem i handling. Forskningsproblem ska konstrueras utifrån specifika situationer. Eftersom behov märks i resultatet bör man konstant modifiera hypotetiska behov. Jönsson & Anderberg (1999) betonar samarbete och språklig förståelse mellan forskare och användare. För att se måste man komma nära, skriver Ingold (2011), men utan att bli så involverad att man tappar fokus.

Enligt Krippendorff (2004) förstår man lättare en miljö som man på förhand är bekant med, men det gör det också svårare att hålla distans. Det är inte självklart bra att vara en insider (Davies, 2008). Hammersley & Atkinson (2007) förespråkar en position på marginalen, att samtidigt på olika sätt och plan pendla mellan insider och outsider. För deltagarna bör forskaren vara både familjär vän och främling. Jag har rört mig mellan att vara strax utanför det studerade sammanhanget och innanför – men i marginalen. Även om detta inte ger tillgång till all intern kunskap ger det god inblick och behåller en kritisk hållning.

Davies (2008) anser inte att forskaren ska dölja sig själv men inte heller vara alltför självupptagen och reflexiv. Det finns en verklighet att beforska och resultatet bör ha mer generell än specifik relevans. Men forskaren balanserar mellan en distans som ger perspektiv som inte deltagarna har och att stå mitt i fältet eller vara del av det. Det ger rik men inte alltid överskådlig kunskap. Ett nära samarbete där man använder det studerade sammanhangets egna verktyg gör forskningen relevant men den vetenskapliga skärpan riskeras.

Enligt Hammersley & Atkinson (2007) har forskare och deltagare olika roller och intressen. Forskaren är enligt Goffman (1989) ett "vittne" som fångar upp berättelser för att göra egna tolkningar av dem. Teoretiserandets konst (*theorizing*) är enligt Swedberg (2014) att utveckla mönster och förklaringar som skiljer sig från deltagarnas.

Enligt Denvall & Slaug (2022) kan forskning vara konstaterande, kritisk och konstruktiv. Kunskap kan vara förklarande, tolkande och förändrande. Jag känner igen mig i det tolkande i kombination med det konstruktiva.

Kunskap liknas ofta vid ett bygge eller en konstruktion. Men om bygget står tomt fyller det inte sin funktion. Jag har därför försökt nå ut med min kunskap och även samarbetat med företag och organisationer utanför akademin. Jag har velat bidra till utveckling av de verksamheter som jag studerar och deltagit i processerna med ambition och förhoppning om en sådan utveckling. Jag har lett en workshop i en av kommunerna och svarat på frågor om hur man kan arbeta mer inkluderande. Jag har lagt upp forskningsaktiviteterna så att inte bara forskarna har nytta av dem utan också att deltagarna får något med sig, om inte annat nya kontakter.

1.4 Ämnesval: universell utformning i stadsutveckling

Policymässigt har universell utformning kopplats samman med jämlikhet (FN, 2020b; Welch, 1995), social hållbarhet (Tunström & Löfving, 2020; Vavik & Keitsch, 2010) och rättvisa (Bianchin & Heylighen, 2018). Hur universell utformning skulle kunna bidra till ett mer inkluderande samhälle har diskuterats i förhållande till många samhällsområden. Projektet Rätt från början fördjupade sig i universell utformning på tre områden: bostäder, arbetsliv och utbildning.

Bostäder: I funktionsrättskonventionens artikel 19 berörs rätten att inte bara bo utan även att bo var, hur och med vem man vill. Samhället ska med infrastruktur, stadsplaneringsregler, tillgänglighetsnormer för bostäder och ”normer för universell utformning i en rad olika sektorer” investera i människors självständighet och självbestämmande (FN, 2020a). Enligt denna allmänna kommentar ska byggnormer överensstämma med principerna om universell utformning. Dokumentet förbjuder även att tvinga någon till ett visst boende – med personer man inte valt.

Arbetsliv: Rätt från början samarbetade med projektet Universellt utformade arbetsplatser, som förutom fysisk arbetsmiljö rörde normer och rekrytering för mångfald. Maisel & Ranahan (2017) tror att universell utformning som flexibilitet vad gäller möbler, ljus- och ljudmiljö och temperatur kan stärka arbetsplatsers attraktivitet och därmed produktivitet och effektivitet. Enligt Mueller (1998) innebär anpassningar för personer med funktionsnedsättningar ett erkännande av behov som alla har – och därmed ökad säkerhet på arbetsplatsen för alla.

Utbildning: Rätt från början fördjupade sig i Universal Design for learning (UDL), som sedan 1980-talet utvecklats som ett eget spår inom universell utformning. UDL betonar flexibilitet för olika behov och sätt att lära, kommunicera och engageras. Enligt Burgstahler & Cory (2010) gör UDL utbildningens innehåll och aktiviteter tillgängliga för alla, oberoende av kroppsliga förmågor, etnicitet eller språk. Enligt FNs (2017) ska staterna införa universell utformning, sanktioner mot otillgänglig utbildningsinfrastruktur och tillämpa flexibla inlärningssätt och engagerande klassrumsmiljöer som möter alla elevers förväntningar och behov.

Många som arbetat med universell utformning på utbildningsområdet – till exempel Treviranus (2018) har gjort det utifrån den flexibilitet som finns hos informations- och kommunikationsteknologi. Tillgänglighet på internet bygger på en grundflexibilitet kombinerad med strategier för anpassning men har enligt Johansson (2019) mest handlat om syn, hörsel, fysisk rörlighet och kognition. Både AI och manuell styrning kräver kunskap hos brukaren och inte sällan hjälpmedel (*Assistive Technology*), som till exempel skärmläsare, som ett tillägg till mainstreamlösningen. Här har personer med funktionsnedsättningar varit drivande som utvecklare och bidragit med användarerfarenhet (Bødker & Kyng, 2018).

Att valet efter ett drygt år av forskarutbildning föll på stadsutveckling berodde bland annat på att jag såg brist på forskning inom det området jämfört med exempelvis utbildning och informationsteknologi. Det kan tyckas förvånande med tanke på att universell utformning vuxit fram inom arkitekturen och att tillgänglighet i staden, med trottoarkanter och övergångsställen, är vad Egard m.fl. (2022, s. 2) kallar en ”cliché of accessibility issues”.

Men villkoren för byggd miljö skiljer sig från produkter och tjänster, där design utgår från flexibilitet och anpassningsbarhet för att kunna användas på många olika sätt. I stadsrummet är möjligheterna till förändring mer begränsade. En dörr kan öppnas och stängas på flera sätt men vi vill inte ha mer än en huvudingång. Stadsrummet innebär en påtvingad gemenskap där vi måste samarbeta. Valet av stadsutveckling beror också på att användarmedverkan där inte är lika utvecklat som i exempelvis produkt- och servicedesign (Heylighen m.fl., 2016). Det ska tilläggas att stadsutvecklingsstudierna i artikel 3 och 4 inte bara rör gator och torg utan även produkter som möbler och tjänster som de på ett bibliotek.

1.5 Vardagsperspektiv på idealen

Få tror väl som Platon att skådandet (theorein) av idéerna är det verkliga och verkligheten ett skuggspel. Ändå säger vi att vi omsätter teori till praktik, går från tanke till handling eller formar verkligheten efter idealen. Miller (2010) tar bostäder som exempel på något vi beskriver i tal och bild som mer idealt än det är. Detta gäller i ännu högre grad mänskliga rättigheter, tillgänglighet och universell utformning. Full tillgänglighet är idealet som aldrig nås.

Jag skiljer på ideal och vardagsupplevelsen. Liksom vi tolkar omvärlden olika utifrån kroppsstruktur och hjälpmedel förstår vi juridiska och politiska ideal genom vardagsupplevelser. Här är ideal inte alltid positivt. Om det är juridiskt idealt att en bakdörr är tillgänglig betyder inte det att upplevelsen känns rätt eller värdig. IT-system eller kollektivtrafik kan uppfylla lagkraven men ändå upplevas svåranvända (Lid, 2020). Jag utgår från upplevelser, inte platsers juridiska och administrativa status. Det kan till exempel vara så att mark som enligt kart- och lagböcker är privat upplevs som offentlig och tvärtom (Stahre, 2014). Jag undrade till exempel själv varför en del av en trottoar inte hade ledstråk i en av de besökta städernas centrum. Det såg ut som allmän plats men visade sig vara kvartersmark.

Om tillgänglighet och delaktighet enbart ses som ideala och normativa begrepp förlorar man enligt Bagga-Gupta (2022) det “flesh and blood” som vardagsperspektivet ”underifrån” innebär. Det människor gör i sin vardag är att kontextualisera och ”make sense” av olika fenomen (ibid.). Diskriminering och exkludering är juridiska idealbegrepp men också känsloupplevelser – eller snarare

försök att undvika känslor av ilska och irritation. Även det som kallas universell utformning kan upplevas särskiljande och utestängande för någon.

Bestämmelser och åsikter utgår från ideal medan vardagsupplevelsen ofta är en annan. Exempelvis visar ritningar, modeller, visionsbilder, broschyrer och digitala tvillingar tydliga och rena ledstråk medan dessa i vardagsupplevelsen är fulla av grus och snöslask. De är då inte så funktionella som de framstår. Hörslingor fungerar sällan i praktiken. Det som idealt beskrivs som likvärdig lösning – till exempel trapphiss, hörslinga eller talsyntes – tenderar på grund av lägre användningsgrad – och därmed sämre underhåll och uppdateringar – att fungera sämre än huvudlösningar. Mitt perspektiv i avhandlingen är att se idealen utifrån vardagsupplevelser, inte från planerings- och strategiperspektiv som är det vanliga.

1.6 Att förändra samhället – och sig själv

I Sverige är inte universell utformning reglerat i lag men rör policy och regelefterlevnad genom funktionsrättskonventionens uppmaning till normförändring. Att det är svårt att ändra normer och beteenden visar alla försök att göra konsumtionsvanor mer miljö- och klimatvänliga (Spaargaren, 2011). De funktionshindersorganisationer jag jobbat i har ofta arbetat för nya eller skärpta lagar som bästa sättet att ändra samhället. Det har bidragit till plan- och bygglagens tillägg om att avlägsna enkelt avhjälpta hinder och diskrimineringslagens tillägg om att underlåtenhet att vidta skäliga åtgärder är diskriminering. Jag var med i de demonstrationerna men jag har också lett projektet Lagen som verktyg på Independent Living institute där vi arbetade *med* existerande lagar. För bestående normförändring genom lag krävs att någon anmäler hindren eller underlåtenhet att vidta skäliga åtgärder.

Att lagändringar inte får önskad effekt förklaras ibland med avsaknad av hårda sanktioner. Men Hydén (2002) pekar på att människor inte bara styrs av rädsla för straff. Ekonomiska krafter är ofta starkare. Lagar är dåliga på att förändra normer och lovar ofta mer än de åstadkommer. Upphandlingsregler är ett mellanting genom att spänna över såväl marknad som rättssystem med långt hårdare sanktioner än exempelvis diskrimineringslagen (Pettersson, 2022).

Synen på vad lag är ändras över tid. Dworkin (2013) kritiserade på 1970-talet ett lagföljande utifrån exakt ordalydelse utan underliggande etiska principer som rättvisa eller allas lika värde. Det är dessa principer som uttrycker samhällets mål och riktning för handlande. Sedan 1970-talet har lagarna blivit mindre detaljerade och större krav ställs på omdöme grundat i de principer som bär upp lagens syfte. Det innebär större krav på att förstå regler och principer bakom.

Jag söker universell utformning i detta område, inte som lag eller manual att exakt följa. Enligt filosofin om praktisk kunskap styrs all handling av regler, de flesta oskrivna och omedvetna (Molander, 1996). Ur vardagsperspektiv kan regler och överenskommelser väga tyngre än lagar. En politiker som inför sina väljare lovat att följa en lokal strategi kan känna sig mer bunden till det än till en bortglömd lag. Därmed kan det som formellt är frivillig policy i praktiken vara tvingande. Ur ett vardagsperspektiv är regler och normer mer näraliggande än lag. Enligt Hill (2007) är principer och best practice ofta viktigare i det dagliga arbetet än de exakta regelformuleringarna.

På bibliotek kan förväntningar och föreställningar om oskrivna regler skapa hindrande osäkerhet för såväl besökare som personal (Johansson & Larsdotter, 2020). Exemplet med biblioteket visar att delaktighet är en process av att lära sig regler och att börja följa dem tillsammans med andra.

Praktisk kunskap innebär att införliva regler i praktik så att man följer dem utan att tänka på själva regelformuleringarna. Annars kan man tro sig följa regler utan att göra det (Rolf, 1991). Det gäller att träna upp uppmärksamheten på sina handlingar och inte reglerna. Att se skeenden och sig själv utifrån för att sedan integrera reflektionen med handling och identitet ger upphov till kunskap (Hornyánszky Dalholm, 1998). En gemenskap där människor delar intressen, engagemang och vilja att lära sig kring ett område kallade Lave & Wenger (1991) praktikgemenskap. I dem sker lärande tillsammans med andra.

1.7 Kunskapsbehov

Avhandlingen är tänkt att vara relevant för aktuella policy- och praktikfrågor men ställer också grundläggande vetenskapliga frågor på ett sätt som gör att tillämpning kan kräva en bearbetning. Den är som Davies (2008) föreslår en forskningsbaserad kunskapsbank som policymakare kan utgå från vid övervägningar och beslut. Jag ser avhandlingen som en länk i långsiktigt främjande av en samhällsutveckling mot mer jämlikhet, inkludering och delaktighet i tillgängliga miljöer och sammanhang för hela den mänskliga mångfalden – däribland människor med funktionsnedsättningar. Avhandlingen både ingår i och studerar genomförandet av funktionsrättskonventionen.

Avhandlingen handlar om Sverige men universell utformning är just universellt. Funktionshindersorganisationer jobbar internationellt för tillgänglighetskrav i offentlig upphandling, för tillgänglighet på webben och för krav på tillverkare, distributörer och leverantörer. Enligt skäl nr 50 i EU:s tillgänglighetsdirektiv (European Accessibility Act., 2019) rekommenderas en approach av universal design/design for all. 2023 inrättades ett europeiskt tillgänglighetscenter för stöd till medlemsstaterna. Detaljerade tillgänglighetskrav finns i bilagor och genom

hänvisning till riktlinjer och standarder om webbtillgänglighet, digitala tjänster, byggd miljö och organisationers processinriktade tillgänglighetsarbete.

Funktionsrätt Sveriges projektet Rätt från början, liksom Länsstyrelserna (2018) – i samarbete med Myndigheten för delaktighet – påvisat kunskapsbehov och intresse för universell utformning i svenska kommuner. Universell utformning upplevdes där som otydligt och svårt att konkretisera och tillämpa.

Denna avhandling kommer inte ge svar på allas frågor men strävar efter att beskriva den roll universell utformning har idag och öppna mot framtida utvecklingsmöjligheter. Ambitionen är att erbjuda kunskap för reflektion kring dilemman och problem i förändringsprocesser, i stadsutveckling men också inom andra områden. Kunskapen kan även tillämpas vid utarbetandet av policyer för inkluderande samhällsförändring med hjälp av andra policybegrepp än de som studeras här. Avhandlingen bör kunna hjälpa organisationer – inte minst funktionsrättsorganisationer – att utveckla samverkan och förändringsarbete.

Forskning om universell utformning i praktiken finns det inte mycket av i Sverige, särskilt inte om lokal nivå. Där lämpar sig kvalitativa studier för fördjupning av bilden av praktiken, vad det är som är så svårt med universell utformning och vad som händer i konkreta projekt. Att studera förståelse, genomförande och samskapande som aspekter av universell utformning anser jag kräver studier av hur begreppet används i allt från manualer till policyer men också kontakt med pågående projekt. Vardagsperspektiv på deltagande i dessa projekt gäller tjänstepersoner, användare och delvis mig själv. Detta ger en djupare bild än vad som tidigare funnits av hur universell utformning fungerar i praktiken och bidrar till forskning inom design, policy och funktionshinder och till en och annan idé om hur de funktionshinder samhället alltjämt präglas av ska åtgärdas.

2 Syfte och frågeställningar

Syftet med avhandlingen är att baserat på de fyra ingående vetenskapliga artiklarna bidra med kunskap om universell utformning i praktiken utifrån aspekterna förståelse, genomförande och samskapande. Med förståelse menas hur universell utformning uppfattas och konceptualiseras, med genomförande vad som händer när universell utformning tillämpas i stadsutveckling och med samskapande hur kunskap om förändring och vardagsanvändning bättre kan utvecklas genom lokal samverkan mellan kommuner och funktionshindersorganisationer.

Forskningsfrågor utifrån de fyra artiklarna och deras empiri bestående av intervjuer, gruppsamtal och deltagande observation i stadsutvecklingsprocesser är:

- Hur förstås universell utformning, särskilt i förhållande till tillgänglighet?
- Hur genomförs stadsutvecklingsprojekt som vägleds av universell utformning?
- Vilka förutsättningar finns för samskapande i samverkan mellan kommuner och lokala funktionshindersorganisationer?

Avhandlingens upplägg är att härefter beskriva Bakgrund till universell utformning, därefter det Forskningsfält som avhandlingen rör sig i, följt av använd Teori, Metod, Resultat och Diskussion. Före Slutsatser gör jag en Metodreflektion.

3 Bakgrund

I detta kapitel tecknas en bakgrund till universell utformning, såsom begreppet utvecklats i USA och Norden, och hur praktiken nu växer fram lokalt i Sverige. Kopplingen till funktionsrättskonventionen förtydligas och en genomgång av näraliggande begrepp görs. I avhandlingens Diskussion gör jag sedan en egen konceptualisering av tillgänglighet och universell utformning.

Begränsningen till USA och Norden kan tyckas utesluta resten av världen. Steinfeld & Maisel (2012) har diskuterat den västerländska synen på tillgänglighet som svårtillämpad i delar av världen där behov av bostäder, utbildning och transport ser annorlunda ut. Det finns dock många förståelser och kontextualiseringar av universell utformning: exempelvis begreppet kyoyo-hin (*commonly usable*) i Japan, kopplat till livskvalitet, livsglädje och harmoni med naturen (Yanagisawa, 2002). I Sydafrika har M'Rithaa (2011) inkorporerat begreppet ”ubuntu” – en afrikansk konsensusetik – i strategier för universell utformning för att slå en bro mellan väster- och österländsk etik.

3.1 Universell utformning i USA

Termen universell utformning började användas i USA på 1980-talet. 1985 skriver den amerikanska arkitekten Ronald Mace artikeln Universal Design: Barrier Free Environments For Everyone. Författaren presenteras som “the father of the concept of universal design” (Mace, 1985), vilket antyder att termen redan var i omlopp. Mace hade sedan 1960-talet arbetat som arkitekt och använde rullstol på grund av rörelsenedsättning. Hans företag hette Barrier Free Environments och var specialiserat på design för äldre och människor med funktionsnedsättningar.

1950- och 60-talens medborgarrättsrörelse inspirerade Independent living-rörelsen till att inte heller vilja stängas ute från övriga samhället och dess tjänster genom institutioner och särlösningar (Iwarsson & Ståhl, 2003; Steinfeld & Maisel, 2012; Steinfeld & Tauke, 2002). Demokratirörelsen ville ha ökat inflytande även inom arkitektur och design. Skaran användare skulle vidgas i olika samverkansprojekt.

Den första amerikanska standarden för tillgängliga byggnader togs fram av Tim Nugent 1961 efter grundliga ”experiment” med sina studenter (Williamson, 2019). Bakgrunden till Mace artikel var en utvidgning av denna standard till federal nivå.

Det innebar behov och möjlighet för utbildning av arkitekter och designer om reglernas innehåll. Welch (1995) och Williamson (2019) ser Mace främst som pedagog. Bättre än andra satte han in regler i ett konkret sammanhang så att principerna bakom dem blev begripliga. Regler var utgångspunkt och inte mål. De tillämpas i en föränderlig verklighet.

Mace artikel från 1985 är en optimistisk programförklaring utifrån tron på att ”right information on accessible designs” ska förändra alla människors bostäder – som är artikelns huvudfokus. Kritik riktas mot konventionell design med specialanpassade och därmed dyra och svårunderhållna produkter som dessutom har en oattraktiv ”institutional appearance”. Bostaden anpassas för en person och genomgår en kostsam återställning när denne flyttar eller dör. Istället borde befintliga ”low-cost universally usable products” användas av alla. Ofta krävs bara smärre re-design för att en produkt ska bli ”universally usable”. Hoppet ställs till de nya datorerna med text, ljus- och ljudsignaler samt taktil kommunikation.

Universell utformning à la Mace (1985) har fem huvudkomponenter: marknad, innovation, rationalitet, icke-kategorisering och användarupplevelse. Hans definition är “a way of designing a building or facility, at little or no extra cost, so it is both attractive and functional for all people, disabled or not”. För Mace var Universal Design ett rationellt och innovativt marknadstänkande för att undvika dyra och stigmatiserande anpassningar och efterhandskonstruktioner. Han pekade på ett förbisett men ”viable market segment” av en växande äldre befolkning och personer med funktionsnedsättningar som ett okunnigt näringsliv inte ser. Dessa grupper hade fått det bättre ekonomiskt men inte så bra att de hade råd med dyra specialhjälpmedel. Bostäder bör ha tåliga material och justerbara hyllor och ytor.

Mace var en av tio författare som 1997 presenterade sju principer för universell utformning (Story m.fl., 1998). Enligt den första principen om ”Likvärdig användning” ska design vara ”användbar och marknadsmässig för personer med varierande förmågor”. I dokumentet fastslås att universell utformning rör användbarheten (*usability*) och att andra aspekter som till exempel platsers karaktär, hållbarhet, säkerhet och kostnad vägs in på andra sätt. De sju principerna utgår från fysisk design men det var enligt Hamraie (2017, s. 249), som själv framför kritik mot universell utformning, dessa principer som spred universell utformning utanför arkitekturen och ut över världen.

Begreppet universell utformning växte fram samtidigt som den amerikanska antidiskrimineringslagen ADA (Americans with Disabilities Act). Kanske medförde 1980-talets fokus på lagstiftning ett behov av en mer ”imaginative, user-centered approach” (Steinfeld, 1995, s. 142), som anknöt till inkludering av hela den mänskliga mångfalden på ett jämlikt sätt. Enligt Welch (1995) var universell utformning ett svar på dilemmat att det relativt enkla uppfyllandet av lagkrav inte nödvändigtvis innebär att människors attityder ändras eller att de inser värdet av och nyttan med design för alla. Lagstiftning ger ingen designvägledning och

befrämjar inte produktutveckling. Snarare kan följden av minimikrav för tillgänglighet bli ett begränsat antal produkter och standardlösningar som säkert uppfyller kraven (Story, 1998). Bokstavstrogen regelefterlevnad (*compliance*) hämmar innovationer. De som inte nämns i regelverket tillgodoses inte.

Universell utformning var en reaktion mot att tillgänglighetsbegreppet alltmer snävats in till gruppen personer med funktionsnedsättningar och därmed förlorat en ursprunglig bredd av allas förmåga och användning (Welch, 1995). Welch (1995) kallar universell utformning en ”source of creative insight” (s. 52) och ”conscious imagination” (s. 260), en utmanande men ”responsible design” (s. 3). I universell utformning innefattas aspekter som gender, ålder, kultur och ras (race), för ett spektrum av människa/miljö-interaktion, men inte som separata grupper. Att se helheter gällde också design av platser som välkomnar och befrämjar på ett estetiskt tilltalande sätt. Men hon ser en risk att universell utformning utnyttjas för att bevara status quo även om intentionen var en förändrande kraft.

Hamraie (2017) beskriver hur Mace, som varit med och formulerat tillgänglighets-regler, fick ett projekt underkänt med hänvisning till dessa. Även Gheerawo & Vavik (2009) och Imrie (2012) beskriver universell utformning som en reaktion mot den snäva och stelbenta regeltillämpning som utvecklats under begrepp som barrier-free design och accessible design. Steinfeld & Maisel (2012) ser till och med “accessible design” som en separerande (“separate-but-equal”) design för avgränsade grupper. Enligt Steinfeld & Maisel (2012, s. 15) syftar universell utformning till att inte behandla personer med funktionsnedsättningar som en särskild grupp utan som en aspekt av den mänskliga mångfalden, att “bring people with disabilities into the mainstream of society”.

Liksom Mace (1985) tidigare beskrivit universell utformning som ”designing” erbjuder Steinfeld & Maisel (2012, s. xi) ett processperspektiv. De definierar universell utformning som ”a process that enables and empowers a diverse population by improving human performance, health and wellness, and social participation". De beskriver universell utformning som en kontinuerlig förbättringsprocess, i motsats till fokus på regelefterlevnad (Steinfeld & Maisel, 2012, s. 67). Istället står sociala, moraliska och även estetiska värden som välbefinnande och trygghet i fokus. I åtta mål för ett “enklare, hälsosammare och vänligare liv” väver de in kulturella och ekonomiska aspekter som hållbarhet, aktivt liv och hälsa. Målen är: body fit, comfort, awareness, understanding, wellness, social integration, personalization and cultural appropriateness.

3.2 Universell utformning i Norden

Amerikanska och brittiska arkitekter fann på 1960- och 70-talen inspiration i den skandinaviska normaliseringstanken och målet: ett samhälle för alla där

välfärdsstatens kompenserar med stöd i vissa situationer. Selwyn Goldsmith, brittisk arkitekt, och Tim Nugent, amerikansk akademiker, besökte Stockholm 1961. Svenska vanförevårdens centralkommitté höll en konferens där det amerikanska självständighetsidealet med ”osynlig” tillgänglighet och det europeiska välfärdsidealet med särskilda lösningar och tillgänglighetssymboler möttes (E. Guffey, 2017, s. 67). Goldsmith tyckte att Nugent överbetonade möjligheterna till integration och självständighet, men skulle mot slutet av sin karriär hylla den amerikanska synen på universell utformning (E. Guffey, 2020).

Drygt tio år senare besöker den amerikanska arkitekten Michael Bednar Sverige och Danmark och skriver därefter att ”side-effects of barrier-free design suggest a redefinition of this concept as a much broader and more universal one” (Bednar, 1977, s. 3). D’souza (2004) hänvisar till Karl Grunevald som med sitt ”team” ska ha överfört normaliseringsprincipen till frågor om byggd miljö. Även i exempelvis Spanien hänvisas till Sverige som inspiration för 1970-talets tillgänglighetsarbete (Sampedro-Palacios & Pérez-Villar, 2019).

Någon koherens i terminologi för tillgänglighet och universell utformning finns idag inte mellan de nordiska länderna, trots åratal av samarbete (Halvorsen & Sandlie, 2012; Tunström & Löfving, 2020). I Norge och Sverige används begreppen universell utformning på olika sätt. Universell utformning introducerades i norsk lagstiftning på 2000-talet efter att har använts i offentliga projekt på 1990-talet (Halvorsen & Sandlie, 2012; Lid, 2013). Enligt norska plan- och bygglagens portalparagraf ska byggprocesser beakta universell utformning och samskapande (medvirkning). Enligt landets skollag och universitets- och högskolelag ska lärmiljöer vara universellt utformade. I diskrimineringslagen är universell utformning en skyldighet för offentlig och privat verksamhet som riktar sig till allmänheten. I Norge pågår den femte nationella handlingsplanen för genomförande av universell utformning i hela samhället (Bufdir, 2020).

I Norden pågick efter millennieskiftet flera projekt med handlingsplaner, konferenser och rapporter kring begreppet Design for all/design för alla. Bendixen & Benktzon (2015) räknar upp tre specialiserade tidskrifter, bland andra Form & Funktion och Nordic Design for All Magazine. I Sverige drev föreningen Design for all Sweden ett utbildningsprojekt tillsammans med Sveriges arkitektur- och designutbildningar samt ett kommunikationsprojekt om design för alla (Paulsson, 2006). Enligt Lindberg & Amilon (2023) har Nordiska Samarbetsorganet för handikappfrågor (NSH) och de nordiska ländernas hjälpmedelsinstitut arbetat med generell tillgänglighet i samspel med hjälpmedelsdesign. En nordisk charter togs fram i anslutning till Universal Design-biennalen 2012 (Björk, 2014).

Det europeiska nätverket European Institute for Design and Disability (EIDD) grundades 1993 och heter idag Design for All Europe. Den svenska föreningen lades ner 2021. Nätverkets Stockholmsdeklaration (EIDD, 2004) definierar Design för alla som en “holistic and innovative approach to design, but also as a creative

and ethical challenge based on the principle of inclusion, requiring the involvement of users at every stage in the design process" – men andra ord design för mänsklig mångfald, social inkludering och jämlikhet.

3.2.1 Utveckling och debatt i Sverige

När design "för handikappade" gjorde försäljningssuccéer på 1960- och 1970-talet förändrade det enligt Brunnström (1997) normerna i samhället. Ett exempel som nämns av Clarkson & Coleman (2015) var Maria Benktzon och Sven-Erik Juhlins ergonomiska men också estetiskt uppskattade brödkniv. På bygglagstiftningens område infördes 1966 en regel om att allmänna byggnader som skolor, sjukhus och hotell ska vara tillgängliga för personer med rullstol (Andersson, 2022). Ytmått sattes för hissas och toaletter och lutningsmått för ramper (Slotte, 2013).

1987 års plan- och bygglag (2010) bytte detaljkrav mot funktionskrav. Specifika krav och mått finns istället som rekommendationer eller i frivilliga standarder (Andersson, 2022). Plan- och bygglagens övergripande mål är "en från social synpunkt god livsmiljö som är tillgänglig och användbar för alla samhällsgrupper" (2 kap 3§). Särskilt skyddas i lagen personer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga. Riksdagens handlingsprogram Från patient till medborgare (2000) beslöt att "design for all" skulle genomsyra arkitektur och design. "Enkelt avhjälpta hinder" skulle vara borta 2010.

Begreppet universell utformning fick insteg i och med det successiva genomförandet av funktionsrättskonventionen från 2009 och framåt. Promemorian *Bortom fagert tal* (2010) rör hur konventionens artikel 5 om jämlikhet och icke-diskriminering ska inlemmas i svensk lag. Universell utformning beskrivs som ett perspektivskifte från särskilda åtgärder för människor med funktionsnedsättningar till genomtänkta lösningar för så många som möjligt: "alla människor är olika och har varierande förutsättningar och behov, såväl sinsemellan som under olika skeden i livet" (ibid. s. 227). Funktionshinderspolitik bör inte vara ett separat område och "tillgänglighet bör inte ses som något som ska åstadkommas för att tillfredsställa behovet just hos personer med funktionsnedsättningar. I stället är det fråga om att skapa förhållanden i samhällets alla verksamhetsdelar som är funktionella för alla" (*Bortom fagert tal*, 2010, s. 228).

Universell utformning har använts som begrepp i regeringens vägledande dokument för upphandling och standardisering (se artikel 1). Det förekommer också i 2016 års forskningsproposition och 2018 års proposition om gestaltad livsmiljö. Mest utvecklat är begreppet inom funktionshinderspolitiken där regeringens strategi för 2018 till 2025 har målet "jämlikhet i levnadsvillkor och full delaktighet för personer med funktionsnedsättningar i ett samhälle med mångfald som grund" (Regeringskansliet, 2021). Universell utformning är ett av fyra områden som utvalda myndigheter ska arbeta med. De andra är successivt

borttagande av tillgänglighetsbrister, individuella stöd för individens självständighet samt skälig anpassning för att motverka diskriminering. Strategins beskrivning av universell utformning utgår från mänsklig variation i ett samhälle som kan användas av alla. Människor med funktionsnedsättningar ska kunna ”verka i vardagen på samma villkor” som andra (s. 28). Universell utformning ska inte vara tvingande eller ge extrakostnader utan tillämpas som vägledande princip (Socialdepartementet, 2017).

Hittills har det inte lagstiftats om universell utformning i Sverige men ”det bör utredas hur det på ett effektivt sätt kan säkerställas att universell utformning tillämpas i praktiken i Sverige”, skriver Independent living institute (Linder, 2022, s. 71). Etikforskaren Ehnberg (2017) ser universell utformning som att utgå från mänsklig mångfald av förutsättningar och behov vid planering och genomförande av samhällsförändring. ”Lösningar inom arkitektur och teknik, information och kommunikation” bör utformas så att det blir ”möjligt för personer med olika funktionsförmåga att delta” (Ehnberg, 2017, s. 94).

3.2.2 Lokalt arbete med universell utformning

Universell utformning förekommer som policy på flera nivåer: nationellt, regionalt, kommunalt eller i enskilda projekt. Det gäller i första hand i översiktsplaner och övergripande policydokument för funktionshinder- eller tillgänglighetsfrågor. Universell utformning tenderar att stå med i visionsdokumenten och tillgänglighet åtgärdas i slutfasen, skriver Müller (2023).

Sveriges kommuner och regioner antog 2017 ett vägledande positionspapper där ”principen om universell utformning och tillgänglighet” ska vara utgångspunkt för miljöer och verksamheter. Jag har inte gått igenom regioners och kommuners policyer men tillgänglighet verkar vanligare i plandokument eller policyer för exempelvis lekplatser eller uteserveringar.

Svenska kommuner kontrollerar all markanvändning och är tillsynsmyndighet för plan- och bygglagen. Kommunpolitiker beslutar om översiktsplaner med visioner, generella mål och inriktningar för framtiden. Detaljplanerna är juridiskt tvingande och innehåller specifika beslut om hur gator och byggnader ska se ut. Kommunen ger bygglov, i Sverige grundat på förslag. Kommunen kan kräva att byggherren anlitar en certifierad sakkunnig för att se om lagkrav på tillgänglighet uppfylls. Större projekt har slutsamråd. Samråd med berörda och utställning av förslag är lagstadgat medan andra dialoger med exempelvis funktionshindersorganisationer är frivilliga.

Dock finns en skyldighet enligt funktionsrättskonventionen (Socialdepartementet, 2008) för myndigheter att aktivt involvera personer med funktionsnedsättningar genom deras representativa organisationer i policyarbete och beslut som rör dem –

exempelvis om tillgänglighetskrav, budgetplanering eller ”the universal design process” (FN, 2020c), samt i övervakningen av att konventionen följs.

Avhandlingen rör samverkan mellan kommun och etablerade funktionshinders-organisationer. De kan klassificeras på flera sätt (Hugemark & Roman, 2012). Funktionshindersorganisationer brukar räknas till civilsamhället men Goodley m.fl. (2012) ser vissa som “pseudo-governmental”. Sépulchre (2019) diskuterar skillnaden mellan rörelse, aktivister och formella föreningar och förbund. Utifrån den svenska administrativa uppdelningen i stat, region och kommun bildas samarbetsorgan för att driva gemensamma frågor och med ekonomiskt stöd – från exempelvis kommunen – anställa någon, oftast på deltid. De anställda administrerar arbetet, går på möten dagtid eller rekryterar deltagare till arbetsgrupper, exempelvis inom stadsutveckling. Artikel 3 och 4 rör lokala samarbetsorgan på kommunal och regional nivå.

Vissa kommuner har politiskt beslutade funktionshindersråd, som även går under många andra beteckningar. Bakom 1970-talets kommunala handikappråd fanns viljan att stärka funktionshindersorganisationernas demokratiska medinflytande och att koordinera "enhetliga och samordnade lösningar” (Statens offentliga utredningar, 1970, s. 31). Förutom politiker ingår i råden personer som nominerats via samarbetsorgan – om det finns ett sådant, vilket det inte gör i alla kommuner. Inbjudna tjänstepersoner informerar om olika teman.

Det finns inte mycket forskning om dessa råd men enligt en uppsats av Nilsson (2013) hämtas mötesformen från kommunens nämnder och deltagarna ser sig som representanter för funktionsnedsättningskollektiv, inte nödvändigtvis som användare. Enligt Statens offentliga utredningar (1970) skulle råden arbeta med frågor bostäder, arbete, service i hemmet, färdtjänst samt nya stadsdelar och byggnader. Denvall och Olander (2022, s. 104) ser kommunala råd som ”bollplank eller remissorgan”. Utöver föreningar och råd finns temporära sammanslutningar för enskilda processer men oftast med rekrytering via etablerade organisationer eftersom det inte finns andra register.

Det nationella samarbetsorganet Funktionsrätt Sverige beslöt 2013 (då som Handikappförbunden) att främja universell utformning i samhällsutvecklingen och verka för krav på universell utformning för offentligt finansierad verksamhet (Handikappförbunden, 2013). Ett tag efterlystes mätbara mål för universell utformning (Handikappförbunden 2016), men senare beskriver Funktionsrätt Sverige universell utformning som ”en process för samskapande” (Socialdepartementets 2019, s. 266f) – alltså mer svårmätbart. Funktionsrätt Sverige har medverkat i framtagande av en europeisk standard för tillgänglighet genom universell utformning (Svenska institutet för standarder, 2019).

Hedvall (2020) fann efter intervjuer med kommunala tjänstepersoner om universell utformning fem utvecklingslinjer med utmaningar och möjligheter: 1) från separata perspektiv till samverkan över sektorer och uppdrag, 2) från reaktivt

till proaktivt arbetssätt, 3) från sena krav på resultat till tidig tydlighet i utvecklingsprocesserna (vid exempelvis markanvisning), 4) från enskilda konsultationer till stadigvarande samskapande, 5) från tillgänglighet som extrakostnad till långsiktig ekonomisk hållbarhet.

3.3 Universell utformning enligt funktionsrättskonventionen

De stater som ratificerat funktionsrättskonventionen åtar sig att lagstifta i enlighet med konventionen och förändra diskriminerande och exkluderande samhällsstrukturer som ser människor med funktionsnedsättningar som problem. Genom att gå från formell till substantiell jämlikhet vill FN uppmana alla – även privata företag – att beakta värdigheten i att inte diskrimineras. Miljöer ska utformas så att alla kan åtnjuta sina rättigheter på ett jämlikt och likvärdigt sätt, alltså inte alltid lika behandling.

Tillgänglighet är en av konventionens Allmänna principer (artikel 3). Likvärdig tillgång/tillträde (*access*) förtydligas som rättighet i artikel 9 där tillgänglighet ses som en förutsättning för att jämlikt med andra kunna åtnjuta sina medborgerliga, politiska, ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter och vara fullt delaktig i samhället, till exempel få och kunna arbeta. Miljöer och anläggningar, offentlig kommunikation, bostäder, arbetsplatser, transportsystem, informations- och kommunikationsteknik och andra tjänster, särskilt nya tekniska system, som är öppna för allmänheten ska vara tillgängliga för alla, inte bara ”vid behov”. Information ska ges i olika format. Ibland krävs även assistans i form av ledsagare, lektörer eller tolkar. Egard (2022) påpekar att konventionens förståelse av tillgänglighet även är aktörsorienterad, innefattande stöd och hjälp.

Att ta in universell utformning i konventionstexten föreslogs av Cynthia Waddell, USA. På Ad Hoc-kommitténs möte i FN argumenterade hon för att bättre tillgänglighet motverkar diskriminering, segregering, ekonomisk marginalisering och brott mot mänskliga rättigheter. Att riva hinder för tillgänglighet gynnar jämlikhet genom delaktighet och inkludering. I protokollet står att Waddell:

> “…discussed the rights of access to physical environments and to information and communication and how these rights can be implemented through universal design standards and effective communication.” (Ad Hoc Committee, 2003)

Den definition som kom med i konventionens andra artikel följer Connell m.fl. (1997) men lägger till design av ”program och tjänster” till det tidigare ”produkter och miljöer”. Universell utformning är:

> ”[S]ådan utformning av produkter, miljöer, program och tjänster att de ska kunna användas av alla i största möjliga utsträckning utan behov av anpassning eller specialutformning. Universell utformning ska inte utesluta hjälpmedel för enskilda grupper av personer med funktionsnedsättningar där så behövs.” (Den officiella svenska översättningen skriver ”universellt utformade” vilket jag inte tycker är vare sig innehållsmässigt eller grammatiskt korrekt översatt.)

Konventionens artikel 4 innehåller medlemsstaternas Åtaganden och enligt 4:1f ska de ”genomföra eller främja forskning och utveckling av universellt utformade produkter, tjänster, utrustning och anläggningar … som skulle fordra minsta möjliga anpassning och lägsta kostnad för att tillmötesgå de särskilda behoven hos en person med funktionsnedsättning”. Staterna ska även ”främja universell utformning vid utveckling av normer och riktlinjer”. Därefter förekommer inte universell utformning i konventionstexten men är i linje med artikel 19c om att allt som är avsett för allmänheten ska vara tillgängligt på lika villkor för personer med funktionsnedsättningar och svara mot deras behov.

Funktionshindersfrågor ska enligt Inledningsparagraf G ”mainstreamas” in i samhällets service och välfärdssystem. Alla policyer och program ska beakta funktionshindersperspektivet (4:1c). Funktionsnedsättning ses som ett naturligt inslag i den mänskliga mångfalden snarare än som avvikelser som bör förändras eller botas (Broderick, 2015). Enligt Inledningsparagraf M ska människor med funktionsnedsättningar erkännas och respekteras som medmänniskor med ”färdigheter, meriter och förmågor” som bidrar till samhällets välfärd.

Allmänna kommentarer är FN-kommittéernas förklaringar till hur konventionerna bör tillämpas. I de kommentarer som hittills publicerats gällande funktionsrättskonventionen finns hänvisningar till universell utformning som varierar och speglar en pågående konceptutveckling. Enligt Allmän kommentar nr 2 om tillgänglighet (FN, 2016) ska full och likvärdig ”access” för alla människor säkras genom strikt tillämpning av universell utformning för nya varor, produkter, anläggningar, teknologier och tjänster (punkt 16). Skälet är att ”universell utformning gör samhället tillgängligt för alla”.

Det ska finnas en tidplan för att gradvis men ovillkorligt tillgängliggöra befintliga miljöer. Tillgänglighet är enligt dokumentet mål och universell utformning ett medel som appliceras strategiskt. Individer med funktionsnedsättningar har rätt till skälig anpassning av situationen för att få tillträde på lika villkor som andra och inte utsättas för diskriminering. Staterna måste implementera tydliga minimistandarder för tillgänglighet. Universell utformning är en skyldighet ”ex futuro” för det kommande medan Tillgänglighet är en ”ex ante”-skyldighet relaterad till grupp, samt skälig anpassning och anti-diskriminering för individer en ”ex nunc”-skyldighet. Tillgänglighet måste finnas när någon kommer. Vid behov har man rätt till skälig anpassning.

Människorättssystemets deklarationer, handlingsplaner och Allmänna kommentarer är frivilliga medan stater – dit även kommuner och regioner räknas – som ratificerat funktionsrättskonventionen enligt artikel 8 åtagit sig att genomföra utbildning, kampanjer och medveten kommunikation för förändring. Vid konventionen ratificering i Sverige ville regeringen ”medvetandegöra” allmänhet och myndigheter om bland annat universell utformning (Socialdepartementet, 2008, s. 28, 43). Internationella fördrag har dock en svag ställning i svenskt rättssystem (Bring m.fl., 2020). Icke-bindande källor får ibland större inflytande. Det gäller Agenda 2030 där ”universal access” till grönområden och offentliga platser i städer och bosättningar är delmål 11:7.

För Broderick (2015) innebär universell utformning i funktionsrättskonventionen ett erkännande av värdet av mänsklig mångfald, långt utöver krav på anpassningar. Universell utformning “envisages inclusionary structures that facilitate full and effective participation in society” (s. 139). Samhällsstrukturer ska förändras så att allas delaktighet gynnas och behovet av individuella anpassningar minskar. Det är mer krävande än tolerans eller acceptans av mångfald och olikheter.

3.4 Näraliggande begrepp

Universal design, Inclusive Design och Design for all används överlappande (Vavik, 2009). Exempelvis översätter Svenska institutet för standarder (2019) “Design for All” med “universell utformning”. En betydelseskillnad görs av exempelvis Persson m.fl. (2015, s. 5), där Inclusive design ses som kommersiellt mer realistiskt och ”reasonable” än universell utformning. Även universell utformning och tillgänglighet används ibland nästan synonymt – FN (2007) översätter konventionens artikel 4:1f om “universellt utformade varor” med “accessible goods”. Ibland används något av begreppen som paraply. Story (2010, 5) ser Universal design som en av flera underavdelningar av ”accessible design”.

Connell et al. (1997) beskriver Universal design som “a global movement of inclusive design practice”. Boys (2014, s. 199) skriver om accessibility och inclusive design som synonymer. Hon uppfattar Universal Design som design med ”everyone in mind, not just disabled people”. Hon uppfattar att Universal Design har mer betoning på ”look and beauty than existing accessible design”. Att det ”operates at the level of appearance” tycker hon är problematiskt. Heylighen m.fl. (2017) och Bianchin & Heylighen (2018) har inclusive design med gemener som övergripande begrepp medan ord med versal står för specifika underriktningar. Steinfeld & Tauke (2002) använder Inclusive och Universal design synonymt. Steinfeld & Maisel (2012) tycker att Design for all och Inclusive Design fått större genomslag än Universal design.

Forskare, designer och andra tolkar begreppen olika. Samma begrepp kan ha olika betydelser och olika aspekter av begreppen kan betonas på olika sätt beroende på region eller språk. Inclusive design har exempelvis handlat om produkter i Storbritannien och om mångfaldspolicy och informations- och kommunikationsteknologi i Kanada (Treviranus, 2018). Zöller & Wartzack (2017) ser Inclusive Design i Storbritannien och Universal Design i USA som marknadsinriktat än i de nordiska länderna där universell utformning förknippas med offentlig demokrati.

Tillgänglighet är det mest spridda begreppet på området. Det kan spåras till 1964 års Civil Rights Act i USA och 1965 års rasdiskrimineringskonvention där alla ges rätt till tillträde (*access*) till platser och serviceinrättningar avsedda för allmänheten. Mace (1985) sätter in universell utformning i en tillgänglighetsdiskurs. Artikeln rör ”the area of accessibility”. Det är “accessibility movement” som har ”acessibility advocates” och “access” som arkitekter bör ta hänsyn till. Det är "accessibility” människor behöver och behovet av ”accessible design” som växer. I Sverige fick tillgänglighet tidigt den snäva betydelsen av ”en lokals användbarhet för personer som förflyttar sig med rullstol” (Slotte, 2013, s. 21). Plan- och bygglagens skydd för personer med rörelse- och orienteringssvårigheter gör att Boverket ibland använder tillgänglighet för enbart dessa grupper.

Tillgänglighetsdesign är ett begrepp Research Institutes of Sweden (2019) och Wikberg Nilsson m.fl., 2018) använder för skärningspunkten mellan intersektionella helhetsperspektiv och behov hos personer med funktionsnedsättningar . 2016 såg Andersson (2016, s. 23) tillgänglighet som “nyckelparametern” för inkluderande design och anpassning av arkitektur och byggd miljö för personer med funktionsnedsättningar i Sverige. Universell utformning ansåg han okänt och kontroversiellt. Han ställer upp följande formel:

$$\text{Accessibility} + \text{Universal Design} = \text{Usability}$$

Iwarsson & Ståhl (2003) finner tre huvudlinjer i betydelsen av tillgänglighet: 1) ett relationellt möte mellan omgivningens design och en persons eller grupps funktionella kapacitet, 2) objektiva mått för lägsta acceptabla nivå och 3) paraplyterm för människans funktionalitet i miljön. Universell utformning är å andra sidan både ett förhållningssätt till design av produkter och byggnader för hela befolkningen och en värdebetonad attitydförändring mot ökad demokrati och jämlikhet på samhälls- och medborgarnivå. Process- och attitydkaraktären hos universell utformning ställer det närmare upplevelser av användbarhet än konkret och mätbar tillgänglighet (ibid.).

En konceptualisering av tillgänglighet, användbarhet och universell utformning görs av Hedvall m.fl. (2022b):

- Tillgänglighet: mätbar tillgång och tillträde, grundat i standarder
- Användbarhet: ändamålsenlighet, effektivitet och tillfredställelse

- Universell utformning: jämlikhet, icke-stigmatisering och intersektionalitet.

Tillgänglighet utgår från norm/avvikelse och står för mätbara aspekter som lämpar sig för standarder och riktlinjer. Både tillgänglighet och användbarhet drar gränser mellan inkludering och exkludering på gruppnivå medan universell utformning är ett mångfaldstänkande för likvärdiga resultat bortom uppdelningen i människor med och utan funktionsnedsättningar – en ”värdebaserad reaktion mot särtänkande och särbehandling” (Hedvall m.fl., 2022b, s. 165). Begreppen bygger på olika synsätt men i harmoniseringen är förutsättningarna för delaktighet samskapande processer av universell utformning och stöd- och kontrollmekanismer för tillgänglighet. Universell utformning är ett övergripande vägledande synsätt som bör genomsyra alla samhällsnivåer. Det ligger nära ”etos” som enligt Bornemark (2016, s. 115) är det ideal som handlingar mäts mot, ”ett rättesnöre” utifrån samhällets styrande värden.

Svenska institutet för standarder (2019) om ”bredast möjliga spektrum av användarbehov, egenskaper och förmågor” tas av Hedvall m.fl. (2022b) som exempel på att tillgänglighet närmat sig universell utformning. Bailey & Gkatzidou (2017, s. 1) ser tillgänglighet som ett människocentrerat och holistiskt koncept för ”true inclusivity”. Från User experience (UX) vet de att hinder för användning ofta beror på psykologiska och emotionella faktorer som lust eller förtroende. Tillgänglighet har betydelsemässigt närmat sig universell utformning i meningen användarperspektiv och processtänk för att inkludera alla.

Inom begreppet tillgänglighet finns en spänning mellan mätbara krav och personlig upplevelse, mellan objektivt och subjektivt. Det finns även en spänning mellan kategoriserande av framhävda målgrupper och mainstreaming för alla. Det finns risker med att tolka tillgänglighet som antingen eller. Tillgänglighet har liksom användbarhet gradskillnader för olika människor och olika situationer. Även universell utformning beskrivs ibland binärt. Guffey (2020) ser utbildning för döva som motsatsen till universell utformning. I Guffey (2023) beskriver Felt ett minneshjälpmedel på liknande sätt.

Boys (2014) beskriver tillgänglighet som den grad till vilket något är användbart. Den svenska plan- och bygglagen lägger användbarhet efter tillgänglighet, vilket gör att begreppen riskerar att flyta samman. Båda är abstrakta men ett försök till konkretion finns hos (Eftring, 1999, s. 25) som lanserade ”användvärd” teknik för ”the individual user’s assessment of the extent to which the technology meets the user’s high-priority”. Enligt Pullin (2009) är användbarhet inte funktion utan helhetsupplevelsen av vad en produkt gör eller kan göra, alltså i släktskap med universell utformning. Eftersom användbarhet inte förekom särskilt mycket i empirin har begreppet inte analyserats djupare. Detta kapitel har visat hur universell utformning är såväl design- som policybegrepp. Utvecklingen har gått mot det senare men aspekterna överlappar.

4 Forskningsfält

I detta kapitel beskrivs det forskningsfält som avhandlingen är en del av och har som syfte att bidra till, i första hand forskningsämnet *Rehabiliteringsteknik och design* såsom det bedrivs vid forskningsmiljön Centrum för rehabiliteringsteknik (Certec) på Institutionen för designvetenskaper i Lund. Avhandlingen ingår i en bred flora av forskning om universell utformning, ett forskningsområde som på senare år vuxit på Certec (Ericsson m.fl., 2020; Hedvall m.fl., 2022a; Müller, 2023). Universell utformning är en del av designforskningen men berör även arkitektur och policyforskning samt bidrar till funktionshindersforskning (Disability studies), särskilt genom studiet av funktionshinderserfarenhetens betydelse för lokal kunskapsproduktion. Avhandlingen sätter in universell utformning i en designvetenskaplig kontext och bidrar till funktionshinders-forskningen med ett design- och praktikperspektiv samt innovativa designmetoder för åtgärdande av samhällshinder.

Rehabiliteringsteknik och design beskrivs av Jönsson (1997) som tvärvetenskaplig och människocentrerad teknologi för att minska funktionshinder. Till skillnad från funktionsnedsättningar är funktionshinder levda problem som går att göra något åt (Jönsson & Anderberg, 2005). Genom nära samarbete – användarmedverkan – med människor med funktionsnedsättningar verkar Certec för bättre förutsättningar på livets alla områden och för att förverkliga människors behov, önskningar och drömmar. Teknologi ska enligt Jönsson m.fl. (2004) börja och sluta med människan. Abduktiv kunskapssyn innebär att man inte vet förrän man testat. Att arbeta nära användarna innebär ibland att presentera halvfärdiga förslag. Det är inte användarvänligt att återkomma med resultat efter flera års tid.

Jönsson & Anderberg (2005) betonar samarbete mellan forskare och deltagare, något som även gjorts inom human-computer interaction (HCI), socially responsive instructional design eller varianter av aktionsforskning, som design ethnography. Hedvall (2009) sammankopplar användarcentrering och aktivitetsteori i modelleringen av ett tillgänglighetsbegrepp som grundas i upplevelser av artefakter, andra människors attityder eller tidigare erfarenhet.

Jag ser forskningsfälteten som överlappande. Policy och design är inte formella discipliner men huvudfält. Disability, Participation och Urban design går in i dessa och i varandra. Genom alla dessa fält går ämnet Rehabiliteringsteknik och design, korsad av Universal Design som ett självständigt stråk. Detta illustreras i Figur 1:

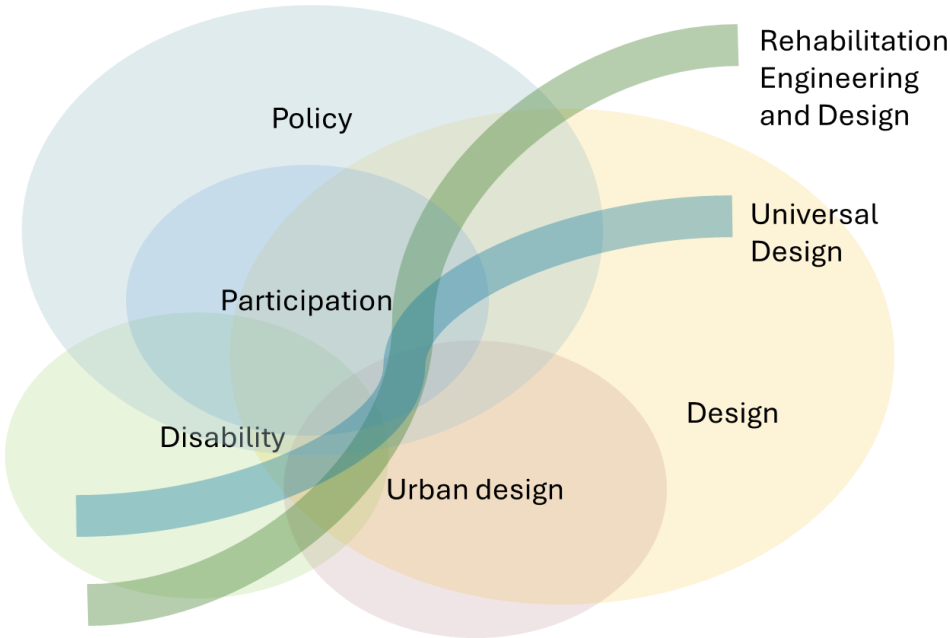

Figur 1: Forskningsfältet
Figuren visar forskningsfälten Policy, Design, Participation, Disability och Urban design som överlappande. Genom dessa löper forskningsämnena Rehabilitation Engineering and Design och Universal Design.

4.1 Utgångspunkt i designforskningen

Designforskning definieras på olika sätt (Harvard & Ilstedt, 2007). Vissa pekar på den speciella kunskap som design innebär (Lawson, 2006; Norman, 1998; Schön, 1991). Cross (2011) beskrev ”the designerly way of knowing” som en kunskap genererad med hjälp av artefakter. Ett gemensamt drag är viljan att förändra det nuvarande till det önskade (Lambert, 1993; Lawson, 2006; Simon, 1996). Det förutsätter föreställningar om en annorlunda framtid (Nelson & Stolterman, 2012). Folkmann (2016) hänvisar till Schöns ”framing” om att sätta riktning på erfarenhet och nå förståelse för ett sökfält, att ha en ”siktlinje" i den ständigt pågående förändringen. Design är momentet strax innan penseln når duken. Man vet inte hur draget kommer att bli. Design är inte att lösa problem eller produktion utan skapande av nya möjligheter och värden, inte minst socialt och organisatoriskt (ibid.). Nelson & Stolterman (2012) talar om att delta i skapelsen – i spänningen mellan befintlig och önskad verklighet.

Universell utformning ingår inte i design-communityns vanliga diskurs, skrev Welch (1995, s. 238) på 1990-talet. Det fanns åtminstone inte då med i “the common value set”. Inom arkitektur menar Boys (2014) att tillgänglighet och

inclusive design lever i en parallell och undanskymd värld i förhållande till huvudfåran. Det ses inte som ett samhällsproblem utan detaljproblem. Det är ett valbart specialkoncept och tema, guldkant – men ofta påkommet sent i processen. Att arkitekter och designer struntar i disability/accessibility tror hon beror på narrativets modernistiska syn på problem som löses med principer och uppkopierade förslag. ”Much committed work in inclusive design is articulated from a rationalist perspective, and it therefore aims to persuade with facts and figures, and support with principles and examples” (ibid. s. 28). Hon tror inte att det finns lösningar som svarar mot vissa behov eller att användning vidgas bara för att det ges möjlighet. Designintention stämmer sällan med användning.

På Institutionen för Designvetenskaper i Lund har universell utformning tagits upp av fler forskare än på Certec. Olander (2011) tyckte inte att universell utformning hjälpte hennes analys av användarupplevelser, attityder och känslomässig respons till hjälpmedel. Hon tyckte de sju principerna var alltför inriktade på fysiska och funktionella egenskaper. Jonsson (2013) tar upp identitet och individuellt meningsskapande, i hans fall i förhållande till möbler för äldre. Dessa ska passa olika kroppar men att fokusera på tillgänglighet, säkerhet och komfort kan missa det personliga och specifika hos möblerna – det som ger glädje och stimulans. Samverkan – i detta fall mellan arkitekter och deras brukare – har undersökts av Hornyánszky Dalholm (1998). Arkitekterna upplevde fullskalemodeller rationellt bundna till objekt och rutiner medan brukarna ifrågasatte, kom med nya idéer och upplevde rum mer intuitivt och detaljrikt. Användare ser ibland längre än proffsen.

Funktionsrättskonventionens definition av universell utformning som inte bara design av miljöer och produkter utan även program och tjänster anknyter till designtraditioner om policyförändring. Policyprocesser kan lära av design på följande sätt: modeller för tillämpning i konkreta fall (Rowe, 1987), lokalisering av behov (Bason, 2016) eller hantering av grundorsakerna bakom symptom på problem (Kimbell & Bailey, 2017). Vissa ser gränser för designtänkandets universalitet (Ehn m.fl., 2014). Andra är oförstående inför kopplingen design och policy inom universell utformning. Erkiliç (2011) undrar hur socialpolitik om jämlikhet, rättvisa, inkludering och rättigheter kan förenas med teknik och produktutveckling. Hon uppfattar två motstridiga sätt att resonera.

Hur begrepp förstås är avgörande för praktiken. Seale m.fl. (2020) tyckte inte högskolemiljöer som lanserades med universell utformning motsvarade begreppet, eftersom studenter avkrävdes läkarintyg för stöd eller hjälpmedel. Steinfeld med lärarteam noterade tidigt den överväldigande effekt begreppet universell utformning hade på studenterna. De trodde att det handlade om ”designing for everyone” men insåg snart att detta var en omöjlighet och att det bara finns ”most inclusive design” (Welch, 1995, s. 159). Enligt Seale m.fl. (2020) bör inte heller modeller renodlas utan blandas och anpassas efter situation.

Policybegrepp riskerar att bli symboliska. Rampell (2004) ser universell utformning som något politiskt korrekt som ingen vågar opponera sig mot. Hon tar sats och finner en förrädisk marknadsstrategi för att sprida anonyma och trista hjälpmedelsprodukter:

> "Lobbyists, designers and market strategists seek to lure decision-makers into regarding Universal Design as a universal method in promoting aesthetic, ethical and economic integration in society. Equally, producers are tempted with the prospect of a humongous market for handicap-friendly products and services. Under the pretext of being a humane and democratic project, Universal Design has become one of the most far-flung and mani-pulative post-war phenomena to capitalize on our sense of community."

Visserligen tar Welch (1995) upp risken att det som signalerar universell utformning genom en viss estetik skulle kunna sälja trots bristande användbarhet. Men Rampells kritik bottnar i aversion mot modernism och funktionalism. Både Imrie (2012) och D'souza (2004) karaktäriserar universell utformning som funktionalistiskt. Det tidiga 1900-talets funktionalism var politiskt men också konstnärligt driven. Målen var enligt Rowe (1987, s. 155) "equitable access" till ljusa och luftiga bostäder och till allmänna platser med parker osv. Bendixen & Benktzon (2015) kopplar "Design for All" till den skandinaviska välfärdsstaten, kooperativismen samt Corporate Social Responsibility. Under den svenska folkhemsepoken var jämlikhet och funktionalitet honnörsord. Goda bostäder skulle bli tillgängliga för (nästan) alla (Mattsson & Wallenstein, 2010). Samtidigt satte många kända funktionalister estetik före nytta (Lambert, 1993).

Funktionalism och modernism kopplas till upplysningsidéer om en universell människa som använder saker och ting på ett enhetligt vis. Samhället tänks gå att planera och förändra med metoder och problemlösande produkter, något som Imrie (2012) ställer mot hur kroppar interagerar med artefakter i sociala praktiker som teknik, politik, språk och känsla. Redan Mace (1998) kommenterade hur ordet universell missförstås. Det var populärt inom modernismen. På Bauhausskolan designades typsnittet Universal. Ord har konnotationer som påverkar förståelsen.

Det finns exempel på att universell utformning ställs i motsättning till modernismen. "Modernism promoted uniformity, universal design celebrates the diversity of real life. Modernism was an exclusionary discourse; universal design is inclusionary" (Citat från Kansas State University i Welch, 1995, s. 63). D'souza (2004) är ambivalent. Stabila, tidlösa och värderingsfria principer för hans tankar till positivismen men bakom en objektivt universell syn på tillgänglighet ser han i universell utformning en subjektiv kunskapssyn med öppenhet för kulturell mångfald. Förändringsvilja och emancipatoriskt stärkande av utsatta människor gör att han placerar universell utformning inom "kritisk teori".

Det för över till kritisk design som tillskrivs Dunne och Raby och som enligt Malpass (2019) använder etiskt eller politiskt motiverade provokationer för att väcka debatt, stimulera reflektion och skapa dilemman kring den rådande samhällsordningen. Sanders & Stappers (2008) ser kritisk design som styrd av designer medan social design är användarstyrd.

Pullin (2009) ser universell utformning som ett vidgande av det allmänna designfältet mot resonant design för olika omständigheter, inte bara kroppsliga funktionsnedsättningar utan mot alla funktionshinder. Exempelvis kan mode berika ”design for disability” med hälsosam spänning, kreativitet och lekfullhet, men också insikter om materialitet. Etablerad ”inclusive design” är för funktionell och borde öppna sig för radikalare influenser, även sådana som för tillfället inte skapar några inkluderande resultat. Att ställa sig i opposition ger inte samma inflytande som utbyte mellan designfält, menar Pullin (2009).

Inom kritisk design är inte produktframställning mål. Komplexitet, användnings-kontext och ”koncept” används för att inspirera (Malpass, 2019). Med tvetydiga, motsägelsefulla och överdrivna exempel tas retoriska och poetiska grepp – ibland satir, parodi, ”shaming” eller det obscena och burleska. Malpass (2019) ser kritisk design som design även om det finns likheter med undersökande konst. Mellan funktionell design och icke-funktionell konst finns ett hav av utmaningar kring produkters situationsspecifika funktion bortom nytta och effektivitet. Engagemang är viktigare än att göra "rätt”. Eftersom det inte går att förutsäga användares reaktioner går det heller inte planera god design som modernismen trodde (ibid.).

Ändå pekar Pullin (2009) på den ständiga avvägningen mellan designintention och användartolkning. Produkter med alltför mycket användnings- och anpassningsmöjligheter blir överlastade och förvirrande. ”Good design often requires the courage to value simplicity over being all things to all people” (Pullin, 2009, s. 85). Ju enklare desto mer kognitivt och kulturellt inkluderande. Jönsson m.fl. (2004) betonar däremot vikten av redundans, överskott. En person behöver kunna läsa en bok med tal eller text, på papper eller skärm – beroende på situation, typ av litteratur, sinnesstämning eller trötthet. Varför inte tal och text samtidigt? Att slimma, reducera och hitta *en* optimal lösning är inte alltid rätt väg.

Att möta vardagens komplexitet, där inte alla aspekter kan tas med, kräver enligt Boys (2014, s. 4) mod, engagemang och kreativitet. Det finns inga ”universal or simple design solutions”, bara ett kreativt engagemang för komplexa, röriga och motsägelsefulla korsningar av livsaspekter, artefakter och materiella rum.

4.2 Forskning om universell utformning

Historiskt har människocentrerad arkitektur diskuterats åtminstone sedan 1700-talet (Lambert, 1993). 1930-talets streamlining och 1950-talets human factors är delvis föregångare till universell utformning, liksom 1960-talets miljödesign-rörelse med organisationen Environmental Design Research Association. Ergonomidesign och människocentrerad design är andra inspirationsflöden.

De som utvecklat universell utformning och forskar om begreppet kommer från arkitektur och stadsplanering (Steinfeld & Maisel, 2012), pedagogik och informations- och kommunikationsteknologi (Treviranus, 2018), geografi (Kitchin, 1998), teologisk etik (Lid, 2012). Företrädare har beskrivit en rörelse och ett nytt paradigm (Ostroff, 2010). Imrie (2012) ser dock bristande teoribildning kring universell utformning.

Halstead (2023) räknar universell utformning till de värderingsbaserade designinriktningarna, vilket anknyter till Simons (1996) designpraktik på samhällsnivå. Få har följt Mace konsument- och marknadsperspektiv men Hansson (2006) ser en provokativ och utvecklande potential. Imrie (2012) menar att marknadsinriktningen skymmer rättighetsperspektivet.

Enligt Barnes (2011, s. 73) är universell utformning ett ogripbart (*elusive*) ideal". Det finns enligt Bianchin & Heylighen (2018) alltid begränsningar i resurser och omständigheter som omöjliggör likvärdig användning och respekt för mänsklig mångfald. Pullin (2009) ser flexibilitet som inkluderande i teorin men inte i praktiken. Ändå är universell utformning vägledande, enligt Heylighen (2014). Enligt Steinfeld & Tauke (2002) är utopier visserligen orealistiska men tjänar syftet att kritisera och förändra status quo. Design är att ta risker och söka nya vägar för hur världen skulle kunna vara. De ser universell utformning som en pragmatisk idealism som man närmar sig men aldrig slutgiltigt når.

Guimarães (2012) undersöker hur förståelsen av universell utformning kan stimuleras med inlevelse- och visualiseringsövningar. En abstrakt och generell bedömningsgrund kombineras med kroppslig (kinestetisk) upplevelse i kombination med bilder. Testpersonerna omvandlade bilder av entréer, gator och övergångsställen till mentala modeller och kartor. Reflektion gav i slutändan kunskap i form av förändrad praktik och designlösningar utanför boxen.

Mot universell utformning har argumenterats att huvudlösning för många ändå tvingar ett fåtal till speciallösningar, vilket behåller den distinktion mellan norm och avvikare som skulle utplånas. Winance (2014) uppmanar därför till "a change in the way UD [Universal Design] considers diversity and that it should abandon its claim to universality". Hamraie (2016) är kritisk till hur universell utformning riskerar att dölja och släta över mångfald och gruppers specifika behov. Man bör vara stolt över sin funktionsnedsättning och sina hjälpmedel. Att inte fira och

synliggöra särarten urholkar politiska krav på livsnödvändig och icke förhandlingsbar tillgänglighet. Hamraie (2017) refererar till Donald Normans tal på en konferens om universell utformning 1998. Hans tal om ”common sense” och god design för alla människor förnekar den specifika erfarenhet det innebär att leva med funktionsnedsättningar och öppnar för assimilering in i majoritetskulturen. Halstead (2023, s. 94) ser universell utformning som en “totalizing methodology” som osynliggör mångsidig marginalisering. Design borde istället vara en plattform för rättvisa och funktionsrätt (*disability rights).*

Boys (2014) betonar det situerade, specifika, partiska och förkroppsligade (*embodied*) som förhandlas fram i våra ”everyday social and spatial practices”. Hon hänvisar till Jönsson & Anderberg (1999) om att utgå från människors drömmar och önskningar att få uppleva världen på sitt eget sätt. Boys vill ”underminera” det vanliga och normala så att exempelvis trappor inte blir ett minoritetsproblem. Att de används för ”visual contemplation” (2014, s. 179) bör diskuteras som ett allmänt problem. Istället för särskilda artefakter borde man jobba med ”det vanliga” i exempelvis handtag eller kontraster.

Andra vill utveckla begreppet universell utformning. Lid (2013, 2020) systematiserar universell utformning som en människorättslig och etisk plikt och samhällsstrategi för det demokratiska samhället. Universell utformning står som vision, premiss och grundprincip för en mångfald av flexibla lösningar för olika behov och deltaganden bortom lagen. Det är ett allmänperspektiv i allas intresse att den mänskliga mångfalden med dess sårbarheter, livsförlopp och omständigheter ses som spektrum och variation. Lid (2020) förlägger universell utformning till samhällets makronivå. Där är det en samarbetsprocess för jämlikhet, delaktighet, likvärdig tillgänglighet och social rättvisa. På mesonivå finns lagar och stadsplanering medan universell utformning inte är tillämpligt på mikronivå. Individer upplever tillgänglighet och användbarhet. Samtidigt menar hon att universell utformning kontextualiseras genom personlig erfarenhet och ska tolkas och tillämpas i konkreta situationer.

Lid (2012) undersöker i sin avhandling stadsutvecklingsprojektet Levende Oslo. Trots att det utgick från universell utformning som grundvärdering och menade ”at universell utforming er bra for alle” (s. 199) var det svårt att uppbåda engagemang för något så abstrakt. Universell utformning behandlades inte som ett kunskapsfält och integrerades därmed inte i processen. Den handlade om prioritering mellan grupper. Att bara funktionshindersorganisationer bjöds in tyder på att universell utformning sågs som ett särintresse och inte kopplades ihop med demokratifrågor.

4.2.1 Svensk forskning om universell utformning

I Sverige har forskningsprojektet Decode 2012–2019 arbetat med social hållbarhet och reflektion, kreativitet och eftertanke i stadsutvecklingen (Daram & Hellström,

2019). Jämlik livsmiljö 2020–2022 arbetade tydligare med universell utformning, även om samarbetet med en kommun beskrevs handla om ”tillgänglighetsfrågor”. Hellström (2022) rekommenderar bättre digitala databaser och horisontella samverkansrutiner utifrån universell utformning som ett ”processdrivet arbetssätt”. Projektet har ett systemperspektiv. Specifika platser är molecular och de med kringliggande helhet molar. En stad kan enligt Meadows (2008) ses som ett system där allt sker som reaktioner och feedback på tidigare händelser.

Legeby (2022) finner hur små förändringar kan få stora konsekvenser. Många små hinder gör helheten otillgänglig även om enskilda platser tillgängliggörs. Att göra en plats tillgänglig gör inte helheten tillgänglig. Hur ett torg används beror på hur man kan ta sig dit och hur livligt det är beror på omgivande gatustruktur. Saknas en bänk i en kedja av regelbundet placerade bänkar kan förflyttning och aktiviteter hindras. Tillgängligheten har bärande stråk och hinder inverkar olika på stadens struktur. Platser är länkade och integrerade med närmiljö. Hur målpunkter som service eller bostadsadresser är fördelade avgör tillgängligheten. Koch (2022) diskuterar hur människor med funktionsnedsättningar upplever stadens stökighet och skrämmande livlighet. Köpcentrum kan upplevas smidiga för framkomlighet men också instängande. Upplevelserna härleds inte enbart till funktionsnedsättning utan öppnar för en vidare tolkning.

Forskningsprojektet Jämlik livsmiljö (Koch, 2022a)diskuterar *hur* hinder hindrar och vad som kan vara möjliggörare. När kommunen ville arbeta utifrån ålder ville forskarna öppna för funktionsnedsättning. Studien har ett uttalat syfte att stärka kommunorganisation och planeringsperspektiv. Då blir det trots medgivande om relationell tillgänglighet och att staden upplevs olika viktigt att bedöma gaturummets eller hela stadens tillgänglighet binärt på ett sätt jag själv inte gör.

Müller (2023), till yrket tillgänglighetsrådgivare, har i sin avhandling studerat hindrande och gynnande mekanismer och faktorer för universell utformning i plan- och byggprocesser och stadsutveckling. I studerade plandokument lyftes unga, friska, rörliga och högutbildade människor fram – sällan äldre och aldrig personer med funktionsnedsättningar. Denna felaktiga bild av befolkningen gör att nybyggnation ställer orimliga krav på människors funktionsförmåga. Kunskapen finns men normer, trender och uppdelning av människor hindrar inkludering.

Parat med motstånd hos marknaden överger stat och kommun den övervakning av lagar och konventioner som ska garantera tillgänglighet för alla (Müller, 2023) . När däremot viljan funnits vid ombyggnad av äldre kulturskyddade byggnader har jämlika och inkluderande livsmiljöer skapats. Enligt Müller m.fl. (2022) är precisa upphandlingskrav och tydlig vägledning av företagen ett robust verktyg för att undvika avvikelser under processens gång. Då främjas universell utformning.

Müllers (2023) forskning är tillämpbar i planarbete och byggnation. Jag kompletterar med en problematisering av universell utformning i praktiken. Jag ser inte processer som linjära med början i vision och slutmål i resultat utan som

samspel mellan idéutveckling och handling. Liksom jag själv använder Müller universell utformning med viss variation. Det är ”ett sätt att tänka in människors alla olika förutsättningar och förmågor”, en kunskap – ”knowledge of Universal Design” (s. 92), ett mönster och något som stöds av andra mönster. Det finns en “presence of UD” (s. 91) som påverkar hur miljöer blir.

En artikel av Hedvall m.fl. (2022a) tecknar en tredje generations universell utformning eller snarare en återgång till ursprungstanken om samhällsförändrande process och alla som målgrupp. Eftersom universell utformning aldrig frigjort sig från indelningen av människor utifrån norm och avvikelse behövs en “nonclusive design” med variation som norm. Att prioritera målgrupper skapar gränser och förhandling med anpassningar och speciella lösningar som följd. Istället för fler och fler figurer på toalettdörrarna borde man mötas av ingen figur alls, ett välkomnande som låter alla vara som de är.

4.3 Funktionshindersforskning om livet i staden

Certec finns i en nordisk tradition av en relationell (miljörelativ) syn på vad som är funktionshinder. Rehabiliteringsteknikens ”görande” går dock enligt Hedvall (2009) bortom såväl den medicinska som den sociala modellen av funktionshinder. Den sociala modellen har gått hand i hand med politisk handling mot samhällets funktionshindrande förtryck (Bruce, 2014). Goodley m.fl. (2012) beskriver modellen som ett praktiskt-politiskt vapen mot *ableism*. Funktionshinder skapas av samhällets kontroll och skiftande krav på vissa beteenden.

Rehabilitering av individer är en "assault on bodily difference” eftersom målet är korrigering, normalisering och inlemmande av de avvikande (Goodley m.fl., 2012, s. 27). Den sociala modellen ser i arkitektur och stadsdesign inbyggda maktstrukturer för normering och exkludering (Kitchin, 1998). Barnes (2011, s. 56) ser miljön eller sociala barriärer som hindrande för människors deltagande. Exkludering manifesteras i "construction of physical and cultural infrastructures”.

Enligt Anderberg (2006) har funktionshindersforskningen (Disability studies) i sin iver att ta avstånd från paternalistiska interventioner och peka ut den hindrande miljön missat det teknologiska och därmed kreativa perspektivet. Han föreslår “enability studies” där individens funktionella framsteg (rehabilitering) kombineras med en holistisk syn på människans relation till tekniken. Jag ser också risken att den sociala modellens alltför fasta begrepp för folkgruppen *disabled people* och dess omgivande miljö inte leder till förändring.

Människor är olika och sammanväxta med olika omgivningar. Sociala strukturer formas konstant genom interaktion mellan personlig erfarenhet – av till exempel funktionshinder – och byggd miljö. Normer är inte inskrivna i byggnader och städer som ett externt immateriellt skikt, hävdar Heylighen m.fl. (2011). Materia och betydelser går samman. Miljön är inte separerad från människan utan vi

förändrar den med våra handlingar. Hjälpmedel kan vara både del av person och miljön. Andra människor är också en del av miljön som skapar tillgänglighet (Hedvall, 2009). Barnes (2011, s. 73) har rätt i att “access for all is only possible with appropriate human involvement”.

Vardagen fylls av konsekvenser från policyer men deras formuleringar är långt från de flestas vardag. Enligt Welch (1995) var det få som ens kände till 1960- och 70-talens lagar och standarder om tillgänglighet. I vardagen skapar människor med funktionsnedsättningar – kanske tillsammans med anhöriga – egna lösningar och ”anpassningar”. Hamraie (2017) kallar denna typ av kreativ uppfinningsrikedom utifrån den egna kroppens behov för ”crip technoscience”. Williamson (2019) menar att detta teknologiska och mixtrande engagemang är en erfarenhetskunskap som lagt grunden för det tillgänglighetsarbete andra tagit åt sig äran för. Människor skapar nödvändiga och personliga anpassningar åt sig själva oavsett lagar och regler. Det är en ”imaginative form of design”. Även Jönsson m.fl.(2004) menar att individer alltför mycket setts som stödmottagare utan att få återkoppling på sina egna tillgänglighetsförsök.

Winance (2014) ifrågasätter med fenomenologisk metod hur universell utformning stämmer med vardagsupplevelser. Livssituationer gestaltar sig utifrån såväl aktivitet som miljö där artefakter och hjälpmedel ingår. Lärande, organisation och personlighet samspelar. En av hennes informanter föredrog exempelvis att handla i en otillgänglig affär för att hon kände personalen där. Att relatera tillgänglighet till kroppsfunktion är för stelbent för att beskriva vardagsupplevelser. Generella lösningar bortser då från människors olik- och unikhet. Heylighen (2014) ser dålig överensstämmelse mellan äldres önskemål om gemenskap och beroende och de generella och enhetliga lösningar för självständiga individer som hon förstår som universell utformning.

Mazurik m.fl. (2014) finner ett gap mellan vardagsberättelserna och “the dominant discourses of universality, victimization, and oppression”. Människor med funktionsnedsättningar i ett köpcentrum refererar visserligen till principer och rättigheter men deras vardagsbekymmer handlar mer om vilken tid och ansträngning som är värd att investera i för exempelvis en åtrådd vara – än om att se sig som offer för den fysiska utformningens förtryck. Lojalitet mot ett märke eller tidigare erfarenhet av god service kunde vara mer avgörande än utformning enligt tillgänglighetsreglerna. Irritation och frustration accepterades som en del av upplevelsen. I Sverige har Koch (2022) visar hur mentala bilder av tillgänglighet styr. Även efter att ett problem åtgärdats kan en plats förbli obesökt om informationen som kan ändra den mentala bilden inte når fram.

Motstånd mot tillgänglighet har beskrivits av bland andra Heylighen m.fl., (2017) som frågar sig varför byggbranschen är emot en inkluderande och holistisk approach när alla människors förmågor varierar under livet och genomsnittsåldern ökar. Egard (2022) analyserar varför tillgängliga lösningar ses som störande och

fula med hjälp av Mary Douglas teori om smuts och renhet. Det vi inte tycker passar in – till exempel en kontrastmarkering – blir ”out of place”. Det känns som en smutsfläck som olämpligt eftersom det hotar den rådande ordningen av socio-spatiala, retoriska och kulturella normer. Avsteg från regler och krav på självbestämmande och likvärdig användning rättfärdigas även med argument om bevarande av kulturhistoriska värden eller att arkitektur och design är konst. Form och estetik går före funktionalitet och tillgänglighet. Att vissa artefakter och attribut ses som passande och vackra gör att ”enkelt avhjälpta hinder” inte är så enkelt avhjälpta. För det krävs en sociokulturell förändring.

Hansson (2019) använder de Certeaus strategibegrepp för att peka på kroppslig ojämlikhet. På annat ställe fortsätter Hansson (2022) analysen av den sociokulturella trögheten och förklarar med hjälp av Foucaults begrepp “dispositif de sécurité” hur stadens grundfunktion är att ge människor säkerhet men för detta utövas kontroll. Den maktstruktur som bestämmer hur vi talar om och organiserar kollektivtrafik har fokus på majoriteten. Tillgänglighet sätts in i ramen av trygghet och säkerhet. Han finner också en diskrepans mellan transportföretagens kontroll och människors upplevelser, som inte sällan utgörs av otrygghet och oförutsägbarhet. När deras upplevelser registrerats har de omvandlats till statistiska data i företagens system för säkerhet och regelefterlevnad – och bidrar därmed inte till säkrare resor för användare.

4.4 Forskning om stadsutveckling och medverkan

Artikel 3 och 4 relaterar till *urban design* och särskilt dess forskning om – och med – medborgare (*participation*). Stadsdesign har enligt Mumford (2018, s. 101) mest sysslat med “visually effective organization of street patterns, monuments, and facades” och mindre med “the everyday social uses of space by the majority of the population”. Modernismen byggde för massorna men definierande problem ur planperspektiv, inte kundbehov. Även när användaren ställdes i centrum från 1960-talet var det en passiv mottagare av proffsens lösningar.

Människan ger stadsrummet mening genom att med sin kroppsliga närvaro röra sig och agera i det på olika sätt (Sandin, 2022). Gator och torg är inte bara material och mått utan sociala och kulturella skapelser. Hur människor uppfattar och föreställer sig (*image*) staden studerades tidigt av Lynch (1960). Man orienterar sig efter kanaler (för förflyttning), gränser, zoner, knutpunkter och landmärken. Upplevelserna är individuella. Upplevt avstånd kan bero på ljudmiljö. Ett landmärke kan vara ett dörrhandtag. Även människors förmåga att föreställa sig och förmedla sina mentala kartor varierar. Även Jacobs (2005) argumentation mot modernistisk funktionsuppdelning och för en flexibel och blandad stad, utgår från vardagsperspektiv. Stadsupplevelsen påverkas av kvarterslängd och fönster. Trottoarer bör åter fyllas av caféstolar och lekande barn.

Några år senare, 1968, ville Lefebvre (1983) förskjuta makten från kapitalet till medborgarna. Även här är vardagsupplevelsen i centrum. I de nya förorterna saknade man de myllrande stadskärnor som rivits för att ge plats åt företag. Staden borde inte bara ägas av kapitalisterna, argumenterade Lefebvre. Alla borde ha rätt att påverka sitt liv, ha rätt till staden och dess liv. De Certeau (1984) slog in på en snarlik linje när han beskrev vanliga människors kreativa och subversiva motstånd (taktiker) mot de styrandes planering (strategier). Att gå kan vara ett ”uttalande” som omvandlar miljön eller ignorerar makthavarnas kontroll.

För De Certeau var vanliga människor inte bara stadens stigfinnare i Lynchs mening utan aktiva skapare som lägger beslag på staden. Långt senare har Ingold (2011) följt upp Lynchs stigfinnande och De Certeaus gående med den nutida människans rotlöshet. Idag är vi snarare vägfarare (*wayfaring*), alltid på väg någon annanstans. Mellan platserna gör vi spår. Stavrides (2016) beskriver kollektivt motstånd genom att skapa *common space* som motvikt till statens *public space*.

Frögård (2021) använder co-design som etikett på sina workshoppar om stadsutveckling i två svenska kommuner. Hon diskuterar hur designerns professionella roll i ett demokratiskt samhälle innebär ansvar att omorientera sig själva för att inte allieras med kapitalismen utan stå i ett spänningsförhållande till denna. Hon tar även upp spänningen mellan individ och kollektiv. Medborgardelaktighet innebär inkludering och exkludering eftersom inte alla kan vara med. Just därför bör designer reflektera över maktrelationer och vilka intressenter som är relevanta. “The tension between universality in relation to marginalized perspectives points at how ideas of universally making things better can depoliticise problem framing by ignoring conflicts and issues of power.” (Frögård, 2021, s. 227)

Det finns få studier av medverkan av personer med funktionsnedsättningar i stadsutvecklingen. Imrie & Hall (2001) fann svalt intresse från byggherrarna som inte tyckte deltagarna i en ”access group” förstod byggprocessens villkor. Byggutvecklarna associerade disability med rullstolar och delvis syn- och hörselnedsättning, men inte till medborgarskap eller rättigheter. För att inte diskriminera eller peka ut någon grupp undvek de design som stör majoritetsanvändaren. Deltagarna kände sig hörda men som förpliktelse utan engagemang. Medverkan var “as an afterthought rather than as an integral element” (Imrie & Hall, 2001, s. 345). Erfarenhetskunskap erkändes inte och någon delad förståelse uppstod inte. Ett senare exempel – gällande policyprocess - är Löve m.fl. (2017) som fann motstånd hos isländska myndigheter till att beakta och integrera erfarenheter av funktionshinder i processen.

Det professionella planeringsperspektivet är vanligare i stadsutvecklingsforskning än medborgar- och användarperspektiv (Voorberg m.fl., 2015). Det finns som visats studier om medborgardialog bland olika grupper men lite om funktionshindersorganisationers lokala arbete – och särskilt då gällande universell utformning.

5 Teori

Min teoretiska grund är filosofisk pragmatism. Rylander (2012) ser pragmatismen som en plattform och inriktning som kan förena den mångfacetterade och identitetssökande designforskningen. Jag vill bidra till denna utveckling med en tillämpning av pragmatismen på universell utformning. Jag definierar inte pragmatism men kommer att arbeta med tre teman från den: 1) semiotik: åtskillnad mellan ord och begrepp med betydelse som spänningsförhållande dem emellan. 2) upplösning av motsatspar (dikotomier) som teori/praktik, policy/implementering, mål/medel och problem/lösning, samt 3) kunskap som lokal och situationell. Dessa tre teman motsvarar förståelse, genomförande och samskapande. Kapitlet avslutas med kunskapsproduktion i relation till medverkan i förändringsprocesser.

5.1 Begrepp och samtalspraktik

Forskning bygger på begrepp (*concepts*), de idéer och föreställningar som ord pekar på eller symboliserar (Kjørup, 2004). Den amerikanska filosofen Dewey (1997) ser begrepp som standardiserade betydelser. Till distinktionen ord/begrepp la Pierce till en tredje aspekt: tolkningen (Kjørup, 2004). Inom begrepp finns spänningar mellan betydelser. De skiftar med sammanhanget där de används. Ibland kolliderar begreppsanvändning vilket kan leda till dragkamp (*discursive struggle*) om begreppens betydelser (Gustafsson, 2013).

Enligt Wittgenstein förstår vi begrepp genom att använda dem (Fredriksson, 1993; Molander, 1996). Begrepp uppstår i erfaren och levd verklighet med kontexter, intentioner och relationer. Sammanhanget avgör tolkningen. Alla förstår begrepp olika men vi förstår varandra genom delad erfarenhet. När vi förstår omständigheter och skäl bakom handlingar förstår vi även ord och begrepp (Östman, 2007). En konsekvens av detta synsätt är att forskaren förstår bättre genom att behärska den praktik som undersöks.

Betydelser tydliggörs bättre genom relationer till andra begrepp än som isolerad definition. När Lave & Wenger (1991) utvecklade begreppet ”legitimate penpheral participation” fick det sin betydelse genom ”interconnections with persons, activities, knowing and world”. Enligt Goodley m.fl. (2012) kan man inte förstå betydelsen av *disabled* utan att sätta det i kontrast till *abled*. Begreppsrelationer är

inte bara motsatser utan överlappningar med vad Wittgenstein kallade familjelikhet (Abbott, 2004). Betydelserna är ”fading” (Swedberg, 2014). Begrepp har ingen fast kärna. Språket används för kommunikation och bygger på etablerade begrepp och gemensamma definitioner men det används också för att påverka betydelser av begrepp, inte minst gäller det intresseorganisationer.

Det finns flera lager av betydelser, så kallade konnotationer – inklusive de pålagda metaforernas konnotationer. När Funktionsrätt Sverige (och Lika unika) liknar universell utformning vid en ”motor för politiken” ger det både positiva och negativa konnotationer (Socialdepartementet, 2019). Betydelser färgas också av ordens symboliska användning. Gata och torg är symboler med politisk laddning. Torg står för möten, debatt och förhandling. Där korsas det privata och offentliga, det individuella och gemensamma (Säfström, 2007). När projektet Levende Oslo arbetade med re-design av paradgatan Karl Johan präglades tolkningen av universell utformning av gatans symbolvärde (Lid, 2012).

Enligt Dewey (2005) konstitueras språket genom vanor. Ord är inflätade i handling. Språkets ord och begrepp tjänar syften som till exempel att lösa problem eller komma vidare i en diskussion. Språket är inte bara representationer av något utan ett sätt att leva, ett spel, som Wittgenstein sa. Hans ”Spiel” ligger närmare svenskans lek vilket också återspeglar hur han menade att regler anpassas efter situation och sammanhang.

Etnometodologin studeras vardagliga roller, fraser och antaganden. Holstein & Gubrium (2008) tar exemplet ”famijeproblem” som konstrueras på olika sätt beroende på samtalskontext: hos terapeuten, på festen eller inom just familjen. På liknande sätt skapas tillgänglighetsproblem på olika sätt i olika kontexter. Formandet av policyer, användarmedverkan eller institutioner som kommunala funktionshindersråd är skapade språkliga praktiker. Lagstiftning är en annan språklig praktik i konstant förändring och i samspel med andra praktiker. Enligt Hydén (2002) har rätten gått från formell, över materiell, till reflexiv med självreglerande branscher och konfliktlösning genom samtal istället för rättstvister.

När det gäller universell utformning ser jag inte det som ”något” (reifierat) som används – eller implementeras – instrumentellt. Det är snarare en process och praktik att ge sig in i och leva. Begrepp har heller ingen essentiell ursprungsbetydelse. Ord som pekar på begreppen kan bytas ut om de inte tjänar sitt syfte. Ordbyten kan ge insikter och hopp men också ske utan att begreppen utvecklas. Vissa ord kan ha slagkraft men sakna substans (Stahre, 2014).

5.2 Upplösta motsatspar och processfaser

Polarisering mellan bättre och sämre eller utveckling från det ena till det andra – exempelvis från teori till praktik – är en vanlig idé (Davies, 2008; Nelson & Stolterman, 2012; Rolf, 1991). Men motsatsen teori-praktik befäster mer än löser problem (Lövlie, 2007). Dewey (2005) ansåg att tankar och idéer bygger på erfarenhet, handlingar och vanor som vi lär oss och förvärvar. Tankar går inte att skilja från handlingar. Att tankar skulle ”omsättas” i handling såg han som ett närmast magiskt eller åtminstone idealistiskt synsätt. Tankar, motiv och vilja är snarare etiketter på inlärda vanor, instinkter och impulser. Handlingarna kommer ur erfarenhet. Svaret på frågan vad sanning är blev därmed ”berättigad” handling som löser problem och uppfyller önskningar och begär.

Teori/praktik: Simons (1996) berömda definition av design som att förändra befintliga situationer till önskade finns i ett avsnitt med kritik av 1960-talets teoretisering av yrkesutbildningar. Att skilja på teori och praktik med det första som finare än det andra urholkar yrkesskickligheterna. Han tror inte på att tillämpa teori på praktisk utbildning men däremot på att se allt som kreativ och innovativ design – business, juridik, medicin eller vad som helst. Design tar vid med syntes där vetenskapens analys slutar och överbryggar därmed klyftan teori/praktik. Buchanan (1992) hänvisar till Deweys definition av teknologi som ”experimental thinking” i sin deklaration av design som en av de fria konsterna.

Policy/implementering: En linjär process består av faser som idé, plan, handling, genomförande och resultat. Policyprocesser brukar delas upp i agendasättande och implementering. Att upplösa motsatsparet innebär att agendan omtolkas kontinuerligt. Tidiga med detta synsätt var Barrett & Fudge (1981) som beskrev gapet mellan intention och resultat. Det blir aldrig som man tänkt från början. Tror man det kommer slutskedet ägnas åt att leta fel – hos ledningen, organisationsstrukturen, kommunikationen, efterlevnaden eller kontrollen. Enligt de etnografiska studier de byggde på förhandlar och formulerar aktörer med olika intressen intentioner undan för undan. Processen är ett konstant köpslående och kompromissande mellan parter med olika intressen, mål och syn på världen. Ur vardagsperspektiv upplevs policyprocesser som osammanhängande och oförutsägbara, inte som tydliga faser. Barrett & Fudge (1981) avfärdar idén om en implementeringsfas. Taylor (1998) behåller begreppet implementering men inte som fas utan en aspekt att beakta under hela processen.

Larsson (2010) talar om implementering men inte som fas utan ett kontinuum av policy och handling där representanter lägger fram idéer som planerare väger intressen för att undvika konflikt. Nya intressen uppkommer när arbetet konkretiseras, till exempel när ens vanliga resväg ändras på grund av ombyggnation. Stelbent projektsyn leder till dyra efterhandsåtgärder och orealistiska eller ökade kostnader. Larsson (2010, s. 37) beskriver förhandling som

ett spel där “different actors with different objectives play their games and try to influence each other”. Det förutsätter jämbördiga parter som är överens om principerna, kan framföra sina intressen och ingå frivilliga avtal. Men alltför lika och självständiga samarbetsparter komplicerar processen och ökar risken för korruption. Därför bör det finnas en huvudansvarig med makt att fördela ansvaret. Larsson (2010) förespråkar stark offentlig kontroll av regelefterlevnad.

Problem/lösning: Traditionellt delas designprocessen upp i problemformulering och lösning. Med större samhällsproblem – som stadsplanering – fungerar inte modellen. Lösta problem ger nya problem. Rittel & Webber (1973) menade att det inte finns några bästa eller slutliga lösningar på komplexa och svårdefinierade samhällsproblem, ”wicked problems” – översatt till ”stökiga problem” i Daram & Hellström (2019). Det saknas alltid information och vad som är problem upptäcker man inte förrän man har lösningen. Svaren gäller enligt Jönsson (1997) alltid andra frågor än de man ställde i början och ger upphov till nya frågor. Alternativet är att låta förslag och målsättningar växa fram gradvis, beslut förhandlas och modifieras iterativt. Folkmann (2016) föreslår en öppen problemhorisont där problem förstås och diskuteras som förslag istället för lösningar.

Mål/medel: Det sista motsatsparet att lösa upp är mål och medel. Dewey (2005, s. 48) såg dem som två ”omdömen” om samma verklighet. Mål är en samling medel eller serie av handlingar och medel det görliga med föreliggande hinder. Mål som betraktas utan medel blir en dekoration och fjär dröm som i sin ouppnåelighet hämmar handlingen. Först när vi börjat handla klarnar målet. Inte heller Simon (1996) anser att vi bör fastslå slutgiltiga mål. Det är inte konsistent med vår oförmåga att föreställa oss framtiden. Vi kan bara etablera grundvillkor och de viktigaste dragen inför nästa handlingssteg. Mål är att välja kriterier för processens grundvillkor men därefter bygger framsteg på engagemang och nyfikenhet.

Upplösning av motsatspar som problem-lösning, mål-medel och policy-implementering gör nya perspektiv synliga. Att se processen som en enhet istället för uppdelad i faser betyder inte förnekande av att det finns oåterkalleliga beslut i en process. Men planer kan ge en illusion av kontroll. Verkligheten är osäker och oförutsägbar. Hägerstrand m.fl. (2009, s. 18) har pekat på hur mänskligt agerande inte vägleds av något ”sammanhängande ansvar”. Många aktörer ”rumsterar om i sin omgivning” utifrån sina begränsade kunskaper. Det kan ibland vara bättre att se den de ständigt pågående processerna som praktik än att krampaktigt försöka nå ett avlägset mål. Simon jämför med hur konstnären målar en tavla:

> “In oil painting every new spot of pigment laid on the canvas creates some kind of pattern that provides a continuing source of new ideas to the painter. The painting process is a process of cyclical interaction between painter and canvas in which current goals lead to new applications of paint, while the gradually changing pattern suggests new goals.” (Simon, 1996, s. 163)

Att se föränderlighet och tvetydighet gör enligt Hill (2007) att konflikter kan lösas där de hör hemma. Konsekvenser av beslut framträder nämligen tydligare i takt med att kunskapen utvecklas. Policy driver inte bara fram kunskap utan förändras också av den (Östergren, 2022). Reformidéer påverkas ibland mer av verkligheten än tvärtom (Roos, 2022b).

Att inte exakt följa en manual betyder inte slumpmässig improvisation. Suchman (1987) beskriver ”situated action” för handlingar som avpassas efter omständigheterna. Hon pekar på att vi uppfattar planer som program för datorer. De ger ett psykologiskt intryck av ordning. Givetvis finns planer och även faser i projekt i form av exempelvis kontraktstider. Men det går också att se de avgränsade projekten som processer, ungefär som att vi pratar om ”en tanke” men vet att tanken inte finns utan omgivande tankar. Att tänka på processerna som flexibla och iterativa gör det lättare att gå tillbaka och förbättra när så är möjligt. Detaljerade instruktioner hämmar och hindrar situerad handling (Suchman, 1987).

Enligt Larsson (2010) kan mål få vara vaga och tentativa för att successivt utvärderas och förtydligas av nya arbetsmål och intressen. Möjligheterna bör anpassas medan projektet tar form så att inte bara det aktuella tillståndet undersöks utan också hur världen skulle kunna vara eller borde vara.

Öppenhet för förändring även sent i processen kan också kopplas till Kingdon (1984) som utvecklade det tidigare 1970-talets soptunnemodell (när allt kastades i samma papperskorg). I denna teori strålar flöden av delaktighet, problemigenkänning och policyförslag samman vid beslut. I flödena finns fönster för policyförändring som även små intressegrupper kan dra nytta av. I processer sker förändring av villkor och kunskap medan förslagen presenteras, tolkas, förhandlas, justeras och testas.

Ett försök till begreppsbildning bortom motsatspar är Redströms (2017) ”program” i spänningsfältet mellan projekt och paradigm, projektion och process, det partikulära och generella och mellan intention och det som ska utspelas (*unfold*). Program ger utgångspunkt, struktur och ramverk samt en kärna av teorier och delade föreställningar. Projekt behöver program men kan inte bara utgå från det.

5.3 Praktisk kunskap genom erfarenhet och handling

Jönsson m.fl. (2004) ser ingen motsättning mellan abstrakt och konkret kunskap. De kompletterar varandra. Det stämmer med Dewey (2005) som såg logiskt tänkande, känslor och handens och blickens rörelser som en helhet. Kunskap har ingen egen logik och kan inte hämtas utifrån. Den kommer ur erfarenhet, byggs genom handling och används instrumentellt för att hantera livet. När något händer, när ordningen rubbas och vanor bryts tvingas vi till omprövning. Invanda

handlingsmönster måste ändras för att åstadkomma något. Genom att definiera och reflektera över dessa situationer uppstår kunskap som sedan prövas i handling. Att ”kunskapa” har använts på svenska för ”knowing”, den praktik eller del av aktivitet, process eller handling som kunskap utgör (Lövlie, 2007).

I erfarenhet av en situation ingår även omgivningsvillkor (Whitcomb, 2016). Kunskap är alltså villkorad av den situation och det sammanhang den uppstår i. Den skapas enligt Rosengren (2008) i lokala situationer bland större eller mindre grupper som intressenters redskap. Kunskap är inte något individer besitter eller överför. Man äger inte kunskap som ett ting. Det är en relationell och lokal handlingsprocess. Slutsatsen blir enligt Molander (1996) att den mest välgrundade kunskapen är lokal. Den växer fram lokalt i den miljö som människor är del av.

Reflektion är att uppmärksamma sina handlingar. Schön (1991) använde designern som modell – särskilt skissandet – för all praktik. Han såg lärande som en process där insikter om problem möter nya ställningstaganden. En konstant pågående reflektion – reflection-in-action – innebär en konversation med situationer och de föreställningar om förändring som finns i dessa. Att låta situationen ”tala tillbaka” är grunden för forskning om förändring, enligt Jönsson & Anderberg (2005, s. 7).

För Schön var kunskap-i-handling rutiner som förändras med hjälp av reflektion-i-handling, som när man överraskas av ett oväntat problem. Molander (1996) ser mer positivt på rutiner. Kunskap består till största delen av rutiner. Det är när saker går på rutin och ingen extra ansträngning krävs som vi kan upptäcka det oväntade. Förståelse förutsätter öppenhet för det nya och ständig uppmärksamhet på det man håller på med. Han föredrar ordet uppmärksamhet framför det mer abstrakta reflektion. Handling har alltid en tanke men uppmärksamheten måste övas liksom konversationen med situationen. Det är uppmärksamheten som förändrar situationer och lyfter reflektionen från enbart knowledge-in-action.

Polanyi skilde på tyst integrerad kunskap och den fokala vi har utan att använda (Rolf, 1991). Vissa normer integreras med kroppens erfarenhet medan andra hamnar utanpå för eventuellt instrumentellt bruk. Professionell kunskap handlar enligt Polanyi om att integrera den och följa sitt omdöme utifrån erfarenhet och värderingar (Rolf, 1991). Det värdegrundade omdömet ger ”rätt” att bryta mot och påverka regler. Sohlberg & Sohlberg (2019, s. 93) betecknar omdömet som ”komplexa bedömningar”. För Dewey (1997, s. 104) aktualiseras omdömet mellan slutledning och beslut. Det klargör men är ”tentative and conditional”. Ett gott omdöme förutsätter taktfullhet och nyfikenhet – inte bara information.

Denna kunskapssyn leds tillbaka till Aristoteles som i förhållande till Platon uppvärderade hantverksskicklighet och erfarenhet. Faktabaserad och objektiv kunskap var *episteme* medan den praktiska eller tysta kunskapen – ”the knowing hand” var *techne*. En tredje kunskapsväg var omdömet: *fronesis* som enligt Whitcomb (2016) är erfarenhetsbaserad och handlingsorienterad etik. Det ligger

nära Schöns reflection-in-action. Bornemark (2016) skiljer på distanserad intelectus-reflektion och en närvarande och lyhörd fronesis-reflektion.

Vi blir del av en praktikgemenskap (*communitiy of practice*) när vi till exempel lär oss ett yrke men Lave & Wenger (1991) har pekat på att den typen av gemenskaper – av Ehn kallad praxisgemenskap (Hornyánszky Dalholm, 1998) – finns även bortom yrkeslivet, till exempel när barn lär sig genom att observera och imitera. Kunskap är deltagande och byggs upp tillsammans med andra.

5.4 Medverkan i förändringsarbete

Enligt Hellström (2022) handlar universell utformning om att göra ”behovsägare” (intressenter?) delaktiga i samhällsstyrningen, exempelvis vid skrivande av översiktsplaner. Jag väljer begreppet användare här men i vid mening är alla medborgare delaktiga i stadsutveckling genom demokratiska val. Det jag tittar närmare på är dock en typ av medverkan i stadsutveckling där människor med funktionsnedsättning bjuds in att kommentera och diskutera designförslag.

Medverkan i myndigheters arbete utanför valen är inte självklart för alla. Dewey (2005) såg medbestämmande i demokratin som en lärprocess medan hans motdebattör Lippman inte trodde att folk hade vare sig tid eller kunskap för sådant engagemang (Sandin, 2022). Enligt Tahvilzadeh (2015) ansåg svensk socialdemokrati tidigare att folkviljan enbart ska fångas upp av partier. Pateman (1970) bemötte argument om orättvis lobbying, nedtyngande av demokratiska funktioner eller medverkan som värdelöst i kris med Mill och Rousseau – som hävdade arbetarens rätt att vara delaktig i beslut om arbetet.

I slutet av 1960-talet kom Arnsteins (1969) stege för utvärdering av medborgardelaktighet. Stegen är hierarkisk med fem sämre och tre bättre delaktighetsformer. Nivåerna är:

- Inget inflytande: Manipulation och Terapi.
- Symboliskt inflytande: Information, Konsultation och Blidkande samråd (*placation* är svåröversatt)
- Verkligt inflytande: Partnerskap, Delegerad makt och Medborgarkontroll.

De projekt Arnstein sett hamnar från *Placation* och neråt. Det är ”tomma” och frustrerande processer där medborgarna behandlas paternalistiskt av myndigheter och tjänstepersoner som lurar, manipulerar och planerar för, inte med. Deltagarna får titta på och stämpla godkänt på professionellas förslag utan garanti för att deras bekymmer och idéer beaktas. Konsultation är ett spel för gallerierna. Partnerskap associeras med förhandling där representanter för makthavare och medborgare avtalar om hur de ska samarbeta om inflytande och resultat. Arnsteins ideal är

Medborgarkontroll med maktöverföring från myndigheter till medborgare men hon medger att det kan innebära separatism.

Efter Arnstein har många kategoriseringar av delaktighet ritats som trappor eller stegar, ofta med en binär skillnad mellan bra och dålig delaktighet. Deshler och Sock (citerad i Sanoff, 2000)) skiljer exempelvis mellan genuin delaktighet och pseudo-delaktighet. Carmona (2010) kritiserar Arnsteins uppdelning i makthavare och maktlösa men gör en egen binär uppdelning mellan top-down och bottom-up. Top-down är kostnadseffektivt men riskerar att manipulera deltagarna med redan fattade beslut medan bottom-up sällan fungerar. Det saknas tid, engagemang och kompetens för att koppla ihop ambition och nödvändiga resurser (Carmona, 2010)

Denvall & Iwarsson (2022) skiljer på participation och samverkan. Samverkan ingick i Hills (2007) tredje typ av policystyrning. Participation ger enligt Denvall & Olander (2022) designers ett starkare beslutsunderlag. Användarsynpunkter kan på sikt minska kostnader men inspirerar framförallt till ny design genom den förståelse som uppstår kring behov och önskemål. Denvall & Olander (2022) ser participation som 1) innovation för bättre produkter, 2) inklusion för demokrati och empowerment samt 3) ny kunskap.

Det vanliga ordet dialog används enligt Molander (1996, s. 84) ofta missvisande. Enligt Bohm (2013) är dialog svårt, frustrerande och ansträngande. Det handlar om att ta men också ge plats för andra. Det finns icke-förhandlingsbara behov och rättigheter som gör att vissa ibland måste träda tillbaka för andra. Bornemark (2016, s. 134) ser medborgardialog på liknande sätt, som ”en plats där medborgarna möts, tillåts ha olika ståndpunkter och diskuterar gemensamma frågor”.

Enligt Dalholm Hornyánszky (2022) tas medborgarnas rådgivande synpunkter i Sverige in som ett kompletterande och breddande underlag i processerna. Medverkan är villkorad och kommunen har sista ordet. Hon jämför med Tyskland där medborgare är en mer legitim aktör och Schweiz där bostadsgemenskaper gynnas för att bostadsområden ska få social stabilitet. I Sverige saknas såväl strukturer som aktörer till stöd för medborgarintresset. Sandin (2022) anser att de drivande aktörerna bestämmer villkor och språk i processerna. Planerare lyssnar gärna till andras åsikter men låter dem inte vara med och bestämma.

5.4.1 För- och nackdelar med medverkan i stadsutvecklingen

Stadsutvecklingsprocesser kan ses som både design- och policyprocesser. Stavrides (2016) och Yelavich & Adams (2014) argumenterar för medverkande grupper (*communities*) istället för individer. Men det finns även en ömsesidig påverkan mellan design- och policyprocesser. Amerikansk konsumentorienterad och användarcentrerad (user-centred) design har påverkat men även europeisk ”user-driven” och demokratiskt inriktad participatory design (Ehn m.fl., 2014).

En skillnad mot policyprocesser är att deltagarna i designprocesser inte representerar någon organisation eller grupp. De talar inte för (for) eller åt (on behalf of) något utan delger personliga upplevelser. Detta gäller kanske inte överallt men produktdesignern Westerlund (2009, s. 73) beskriver ”direkt deltagande” som en mångfald där allas upplevelser är lika mycket värda – även om deltagarnas sociala roller inte kan förträngas helt. Zakhour (2019) skiljer på proceduriell och substaniell medverkan. Hans informanter pratade mer om formen (proceduren) än innehåll och resultat. De var upptagna med hur folk uppträtt och talat på möten – om ett visst tonfall ingav förtroende och så vidare.

Enligt Cox m.fl.(2014) känner de som deltar i processerna sig närmare slutresultatet och enligt Carmona (2010) känner de sig som en del av det. Sanoff (2000) menar att dialogernas förändringspotential ligger i att tydliggöra samhällets dominerande värderingar. Larsson (2010) ser en nytta med att konflikter undviks och att risken att stå med oanvändbara eller oanvända slutresultat minskar. Risken finns också att medverkan blir en parallell eller symbolisk process utan verkan – en utsmyckning (*adornment*) (Seve m.fl., 2022; Till, 2005). Deta kan enligt Cooke & Kothari (2001) till och med förstärka existerande maktrelationer.

Det råder likheter mellan hur olika grupper agerar i medverkan. Leddy-Owen m.fl. (2018) beskriver ett projekt i England där tonåringar fick möjlighet att utforma en ödetomt. De utmanade forskarnas vuxenauktoritet med jargong och ironi. Calderon (2020) studerade ett förortsprojekt i Barcelona som misslyckades för att planerarna inte såg konflikterna i området utan gick in med en normativ, idealistisk och alltför formell (*procedurial*) inställning. Vuxna beter sig enligt Bornemark (2016) på liknande sätt som unga i medborgardialoger. Starka känslor och ironi är vanligt. I Upplands-Väsby studerade Westerlund (2016) en workshop om nya gator. Deltagarna kom med förslag som ignorerades av politikerna – som redan hade ett färdigt förslag när de kom till workshopen.

Tahvilzadeh (2015) ser uppkomsten av medborgardialoger som tecken på minskat partiengagemang och ökat glapp mellan politiker, tjänstepersoner och medborgare. För att få kontakt med medborgarna har myndigheter kopierat näringslivets metoder för effektivitet, kundlojalitet och nöjdhet. Samhällsansvar outsourcas (*responsibilzation*). I sina studier av medborgardialoger finner han inte medbeslutande och inflytande. I krislägen användes heller inte dialoger för information, förhandling eller konfliktlösning (Tahvilzadeh & Kings, 2015).

Delaktighet är enligt Hurlbert & Gupta (2015) romantiserat. Ofta förs inte kunskap vidare från projekt till projekt (Hellström, 2022). Tewdwr-Jones & Wilson (2022) ser samverkan i stadsdesign som en betydande utmaning och enligt Garde (2014, s. 89) är det medborgarna bidrar med i stadsdesign mest “commonplace ideas”. Men Kanströms (2016) menar att kommuners vilja till inkludering möts av medborgarnas förväntan att de ska reagera på förslag. Medborgarna utgår från att resultatet blir fel oavsett vad de säger.

Ett dilemma som Kågström & Brorström (2019) ser är tal om gemensam målbild parat med många tolkningar. Medborgardialog fungerar inte om var och en bara går in för att påverka en egen fråga. Dialog utifrån människors behov är svårhanterligt för ledarna. Det behövs berättelser utanför normen men också olika sätt att bemöta människor (Kågström & Brorström, 2019).

Berättelser är en kunskapsform som rationaliseras bort i stadsplaneringen (Bornemark, 2019). Det anses orättvist att bara lyssna på vissa. Strävan att behandla alla lika leder till att ingen behandlas. Bornemark (2016, s. 132) tycker att medborgardialog ska vara ”en kreativ arena” där ”mål och värderingar undersöks och utvecklas” Medborgarna ska ses som ”tänkande, kännande och reflekterande varelser”.

Voorberg m.fl. (2015) finner ingen materiell nytta med användarmedverkan. Andra ser stärkt självkänsla av att få vara med som ett egenvärde (Pateman, 1970). Cox m.fl. (2014). Sandin (2022) tycker dialog är mödan värd även om det bara skulle ge ökad kännedom om andra parter i samhället. Det är en etisk fråga för professioner. Arkitekter borde som läkare och advokater ha en tydlig yrkesetik.

5.5 Samskapande och lärande från funktionshinder

Design har enligt Sanders & Stappers (2008) gått från att designa för till att designa med och är nu på väg mot samskapande. Sanders & Stappers (2008) betecknar klivet från användarcentrering till co-design som omvälvande. Det skapar “new domains of collective creativity”. Co-design är enligt Sanders & Stappers (2012) iterativt samarbete designaktörer emellan för att identifiera, planera och genomföra önskad förändring.

Zamenopoulos & Alexiou (2018) kopplar samskapande till ”design thinking”: att rama in problem och se mönster men också provocera och skapa prototyper för att testa idéer om det som ännu inte finns. I ett samskapande stadsutvecklingsprojekt i Hongkong innebar däremot samskapande att olika organisationer och professioner bidrog med olika kunskaper och blev insatta i gällande regelverk (Seo, 2022). En organisationsbaserad kunskap skiljer sig från svensk medborgardialog där individers åsikter kan ses som mer genuina och organisationer möts med miss-tänksamhet (Degerhammar, 2016; Zakhour, 2019).

Organisationer är inte stabila strukturer med fixerade positioner utan ändrar konstant skepnad genom handlingar (Feldman, 2000). Samverkan är för Huxham & Vangen (2005) öppenhet för förändring, även av den egna organisationen. Samverkan har både bräcklighet och motståndskraft (Kågström & Brorström, 2019). Kemmis & McTaggart (2008) diskuterar vilka organisationer som tillhör offentligheten (*public sphere*). ”Särintressen” måste också ha ett allmänintresse för

att vara relevanta i offentligheten. Organisationer själva ser sig ofta som oppositionella men använder offentlig kunskap från exempelvis myndigheter.

Att bjuda in personer med funktionsnedsättningar att kommentera och diskutera har alltid varit en del av arbetet med universell utformning. Welch (1995) beskrev hur olika studentprojekt samtalar med ”consultants” med funktionsnedsättningar som – ofta utan arvode – delger personliga berättelser och har synpunkter på designförslag. De kallades tidigt “experter” för att ta fokus från teknik och regler till användarupplevelsen, men de uppträdde enligt Welch (1995) väldigt olika – passivt, informerande, påstridigt osv. Studenterna lyssnade mer på personer i deras egen ålder, men bara angående funktion. Estetik ville de själva stå för.

När det gäller samskapande blir litteraturen mer spekulativ. Boys (2014, s. 98) talar om att tillvarata den kreativa förmåga att ”reading space” som funktionshinderserfarenhet innebär. Virdi (2020, s. 229) vill att personer med funktionsnedsättningar blir ”agents of design” och Pullin (2009) önskar blandade team med resonans för olikhet.

Heylighen m.fl. (2016) föreslår att det ska bli lag på att se användare som experter. Annars kommer människor bara involveras för statistikens skull (Heylighen m.fl., 2017). Många ser nämligen inte de fördelar Heylighen & Herssens (2014) ser. Ett exempel de beskriver är hur blinda användare uppfattar ljud, lukter och haptiska kvaliteter, som designer annars missar. Med sin slagsida mot visuella förmågor var designer ”icke-vetande” medan experterna bidrog med nya aspekter på spatial och multisensorisk rumsupplevelse. Arkitekter och andra yrkesgrupper var intresserade av generell kunskap och hur de ska följa regler och standarder (Heylighen m.fl., 2016). I detta ”top-down accessibility framework” saknades utrymme för personlig erfarenhet. De professionella kände ett visst samhällsansvar och uppskattade sociala relationer men såg inget mervärde eller ekonomisk drivkraft med att involvera personer med funktionsnedsättningar. Minoriteten var för liten.

Att medverka som användare är en roll. Användarna har utanför medverkan andra jobb. Pérez Liebergesells (2020) visar hur funktionshinderserfarenhet kan påverka yrkesutövning bland arkitekter och designer med funktionsnedsättningar. Ingen av dem identifierade sig som ”disabled” trots att det var urvalskriteriet men använde funktionshinderserfarenheter för att med design motverka orättvisor. Funktionshinder upplevdes som kortvariga störningar (*disruptions*) i vardagslivet men de användes professionellt för att inspirera kreativiteten och för att bedöma design med en tyst och kroppslig (*embodied*) kunskap. De såg problem som andra inte ser och förstår tillgänglighetskrav intuitivt. Funktionshinderserfarenhet bli ett mervärde i designprocesser och en drivkraft för förändring. Men en döv arkitekt beskriver också hur han använder “a hearing mind” för att klara jobbet.

Campbell (2009) ser samhällets försök att göra funktionshinder till något individuellt och medicinskt som ”ableism”. Upplevelser är inte bara subjektiva. De formar människor kollektivt. Funktionshinder formar och omsluter ungefär som

kön gör. Den dagliga erfarenheten av att ”being a disabled person” är ett sätt att leva i världen. Det är en privilegierad kunskap med ett egenvärde – dock inte en ”epistemic privilege” i samhällets ögon (Campbell, 2009). Kapitlet har med utgångspunkt i pragmatismen tecknat ett teoretiskt ramverk för studien. Motsatspar, kunskap, medverkan och funktionshinderserfarenhet kommer att tillämpas i analys och diskussion.

6 Metod

För att teckna en bild av universell utformning i praktiken och förstå lokala sammanhang utifrån aspekterna förståelse, genomförande och samskapande har kvalitativa metoder använts: intervjuer, samtalspromenad och gruppsamtal samt deltagande observation på möten och i förändringsprocesser.

Pragmatismens syn på lokal kunskap som intressedriven och inte neutral har fått mig att reflektera över forskarens roll. Eftersom jag påverkar sammanhangen jag studerar med mina frågor vill jag att påverkan ska vara utvecklande för arbetet med universell utformning. Inte minst finns en etisk aspekt i att vilja ge dem något tillbaka som ger av tid och engagemang. Även pragmatismens upplösande av motsatspar har hjälpt mig förstå förändringsprocesserna bortom de vanliga kategorier vi använder för att förstå verkligheten. I kappan syns även en progression utifrån frågeställningens förståelse-genomförande-samskapande.

I detta kapitel ges först en teoretisk översikt av metoderna, sedan beskrivs hur deltagarurvalet gjorts och därefter går jag igenom de olika metoderna. Varje artikel har separat empiri och metoderna fördelar sig på artiklarna enligt följande:

1. Åtta individuella intervjuer, drygt en timmes sittande intervju. (2019)
2. Två digitala gruppsamtal: gruppintervju med sex deltagare och workshop med åtta deltagare. (2020)
3. Deltagande observation vid tio möten och sex huvudsakligen individuella intervjuer med en halvtimmes samtalspromenad och en timme sittande intervju. (2021–22)
4. Två gruppsamtal med åtta respektive 14 deltagare, en förändringsinriktad workshop – nedan beskriven under deltagande observation – med drygt 50 deltagare samt tre individuella avstämningsintervjuer. (2022–23)

Artikel 3 och 4 studerar tre stadsutvecklingsprocesser i tre olika kommuner – kallade Storstad, Mellanstad och Lillstad – och skiljer sig metodologiskt från de första artiklarna genom ett mer aktivt samspel med och deltagande i praktik.

Tabell 1 illustrerar likheter mellan inriktningen på individ i artikel 1 och 3, på grupper i artikel 2 och 4 och på deltagande i förändringsarbete i artikel 3 och 4.

Tabell 1: Insamlingsfaser för artiklarna

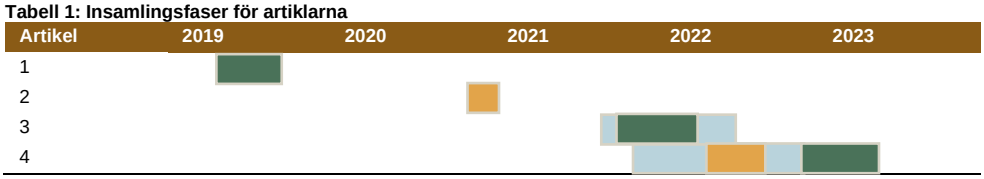

Mörkgrön=individuella intervjuer. Aritkel 1: juni till okt 2019. Artikel 3: nov 2021 till mars 2022. Artikel 4: dec 2022 till maj 2023. Orange=gruppsamtal. Artikel 2: nov till dec 2020. Artikel 4: maj till sept 2022. Ljusblått=deltagande observation. Artikel 3: nov 2021 till april 2022. Artikel 4: nov 2021 till nov 2022.

6.1 Övergripande metodteori

Val och utförande av metod har i artikel 1 och 2 inspirerats av fenomenografi och i artikel 3 och 4 av olika former av etnografi. Fenomenografin – icke att förväxla med individorienterad fenomenologi – härstammar från Marton och är en explorativ metod som studerar variationen i människors erfarenhet och förståelse av en företeelse (Wihlborg (2012). Komplex verklighet studeras utan förbestämda teorier (hypoteser) i sin mångfald. Variationen bedöms och beskrivs som en helhet. För att de större mönstren hos en företeelse ska framträda (*unfold*) och inte till exempel skillnader mellan enskilda deltagare och aktiviteter, läggs allt material i ett ”utfallsrum” som analyseras i sin helhet. Viktigt är att det sammanhang där erfarenheten sker tas med i analysen. För förståelse av hur begrepp förstås i gruppsamtal har även studiet av ”domäner” (Halkier & Torhell, 2010) beaktats. Det närmar sig etnometodologin, en metod härstammande från Garfinkel och som studerar hur grupper formar praktik och identitet i lokala kontexter och hur allmänt vedertagna föreställningar och vanor upprätthålls.

Begreppet etnografi används på många sätt. Inom design betyder det att observera och samla in kunskap om situationer och mänskligt beteende (Hanington & Martin, 2019; Norman, 1998). Det är då inte fråga om årslånga fältarbeten. Men kärnan i all etnografi är enligt Hammersley & Atkinson (2007) utforskande (*exploratory*). De idéer och metoder man bär med sig in ska kunna modifieras. Hammersley & Atkinson (2007) beskriver etnografin som ett samspel mellan specifika, lokala och konkreta exempel och den generella, generiska och abstrakta kunskap som de studerade fallen bidrar till.

Specialtyper av etnografi som inspirerat men inte bestämt min metod är institutionell etnografi: studiet av människors interaktion med institutioner och organisationer (Smith, 1988), ”focused ethnography”: ett tidsbegränsat inriktande mot specifika frågor (Knoblauch, 2005) och designetnografi: att samskapa med marginaliserade grupper för att förverkliga deras drömmar och önskningar (Gunn

m.fl., 2013). De ser denna designprocess – som de kallar designantropologi – som en framtidsinriktad deltagande observation där forskaren bidrar till lokalsamhällets utveckling – på ett begränsat område där förändring är möjlig. I gengäld ger närheten till den lokala processen förståelse för kontexten och hur den skulle kunna förändras. Kritisk designetnografi har en mer pedagogisk inriktning med forskaren som förändringsagent med hjälp av designverktyg som scenarier, personas, simulering eller spel (Barab m.fl., 2004). Från etnografiskt håll har Hammersley & Atkinson (2007) betonat att design ethnography inte är lika interventionistisk eller politiserad som viss aktionsforskning. Nämnda metoder har samspel och kunskapsbyggande tillsammans med deltagarna gemensamt. De är prövande med ett kreativt inslag. Jönsson & Anderberg (1999) ser Certecs forskning som heuristisk. Empirin är något att tänka med.

Metoderna kompletterar och förstärker varandra, utgör en ”multimethod” (Davies, 2008, s. 96), korsvalidering eller triangulering med flera infallsvinklar på ett fenomen (Denzin & Lincoln, 2008). Uppslag till personer att bjuda in i artikel 4 kom delvis från deltagande observation i artikel 3. I intervjuerna i artikel 3 behandlades delvis det som hänt – ibland upplevt av både forskare och deltagare – under deltagande observation. Några deltog i både artikel 3 och 4 och beskrev händelser på ett sätt i individuell intervju i artikel 3 och på ett annat i gruppsamtal i artikel 4. För de mer generella samtalen inför artikel 4 användes de konkreta exempel som kommit fram i artikel 3.

6.2 Deltagarna

55 personer har deltagit i intervjuer, gruppsamtal och avstämningar. Därutöver har uppskattningsvis 50 personer deltagit på observerade möten eller mött forskaren under deltagande observation. Med de dryga 50 som deltog i kommunworkshop i Lillstad har drygt 150 personer sammanlagt varit i kontakt med forsknings-projektet. Antalet i gruppsamtal bestämdes av genomförbarhet och förväntad god samtalsdynamik, det vill säga cirka åtta personer (Wibeck, 2010).

Urval till intervjuer, gruppsamtal och avstämningar var strategiskt och ändamålsenligt (*purposeful*), det vill säga de som antas kunna bidra med information som svarar mot forskningsfrågorna tillfrågas. Enligt Krippendorff (2004) och Yin (2013) bör urval på detta sätt styras av studiens syfte. Inbjudan att delta skickade några månader i förväg men vid exempelvis avhopp kunde någon tillfrågas med kortare varsel. Inbjudan utgick från en grundtext som modifierades något utifrån mottagaren. En vecka före mötet skickades information om forskningsprojektet och samtyckesformulär för påskrift vid mötet.

En avvikelse från mönstret med ändamålsenligt urval gjordes inför workshopen i artikel 2. För att nå personer som varit involverade i projekt om universell

utformning skickades en öppen inbjudan till ca 50 personer som deltagit i projektet Rätt från början seminarier. Inbjudan publicerades även på projektet hemsida (rattfranborjan.nu). En insats fick göras för jämn fördelning mellan utbildning, arbetsliv och bostäder som var valda samhällsområden. Eftersom bara kvinnor anmälde intresse sökte jag dessutom aktivt upp män.

För samtalspromenad-intervjuerna i artikel 3 användes ändamålsenligt urval med inriktning på nyckelpersoner i de studerade stadsutvecklingsprojekten. Urvalet till workshopparna i artikel 4 skedde i samarbete med kontakter i kommunerna och funktionshindersorganisationerna. De skickade inbjudan till utvalda och även öppet genom sina nätverk. För den förändringsinriktade kommunworkshoppen i Lillstad var kommunen ansvarig för inbjudan.

Följaktligen växte urval fram successivt. Deltagare kunde bli intressanta genom möten på seminarier eller genom deltagande observation. Vid workshopparna i Stor- och Mellanstad (artikel 4) hände dessutom att någon annan än den som tillfrågats eller anmält sig dök upp.

För att få en empirisk bredd av upplevelser, förhållningssätt och perspektiv eftersträvades jämn könsfördelning och mångfald utifrån yrkesbakgrund och kunskap. För en uppdelning användes Carayannis & Campbells (2009) modell Quadruple helix (QH) med följande kunskapsområden (*areas of knowledge*): CIV (civilsamhället), GOV (myndigheter), IND (näringslivet) och UNI (akademin).

QH användes i artikel 1 och 2, samt för gruppsamtal i artikel 4. Kategorierna är i verkligheten överlappande – men inte i tabell 2. En person kan vara del av flera kunskapsområden. Tabell 2 visar fördelningen av de 55 deltagarna på dessa kunskapsområden samt deras könsfördelning.

Tabell 2: Deltagarnas kunskapsbakgrund samt könsfördelning

Artikel	CIV	GOV	IND	UNI	Summa K+M
1	2	2	2	2	8 (3 + 5)
2	5	2	5	2	14 (10 + 4)
3	4	4	-	-	8 (5 + 3)
4	8	10	2	2	22 (16 + 6)
Avstämning	2	1	-	-	3 (1 + 2)
Summa	**21**	**19**	**9**	**6**	**55 (35 + 20)**

Tabellen visar antalet deltagare i de fyra artiklarna samt avstämningsintervjuer uppdelat enligt QH-kategorierna CIV, GOV, IND och UNI. Summan för varje delstudie innehåller även fördelning mellan kvinnor (K) och män (M).

Uppgifter om deltagarnas ålder, yrke, kön och funktionsnedsättningar efterfrågades inte men en bedömning utifrån vad de berättade är att de flesta var yrkesverksamma. Exempel på yrken var designer, arkitekt, projektledare, strateg, policymakare, kommunstrateger, tillgänglighetsexpert, utbildare/lärare, HR-personal eller tjänstepersoner inom stadsbyggnad, trafik, kultur och konst. Från funktionshindersorganisationer har mestadels anställda deltagit men även

medlemmar, några pensionerade. Åldersspannet var uppskattningsvis 30 till 70 med tonvikt på 40 till 60. Några berättade om funktionsnedsättningar. Uppskattningsvis skilde sig andelen personer med funktionsnedsättningar inte från befolkningen i stort.

6.3 Tre stadsutvecklingsprojekt

Artikel 3 och 4 studerar tre stadsutvecklingsprojekt och artikel 4 deras kontext i tre svenska kommuner. Sådana processer sträcker sig beroende på hur man räknar över många år. Att följa dem från början till slut har därför inte varit möjligt. Jag har dock följt dem på distans något år även efter insamlingsfasen på cirka ett halvår. Det ingick i överenskommelsen med deltagarna att inte namnge platserna. Syftet med det var att de skulle känna sig friare i samtalen. Kommuner och projekt valdes liksom deltagarna för att motsvara forskningsprojektets syfte och frågor. Även min kunskap om pågående processer, upparbetade kontakter, geografiska spridning och tidsmässig lämplighet bestämde urvalet. Medelstora – men olika stora – städer eftersträvades. Centralorterna i kommunerna Storstad, Mellanstad och Lillstad har mellan 50 000 och 200 000 invånare.

Under urvalsprocessen fanns kontakt med ca tio kommuner. Att lära känna och förhandla om tillträde – till såväl institutioner som deltagare – tog flera månader. De som till slut var villiga att ställa upp hade alla kontaktat projektet Rätt från början eller Certec för att på olika sätt få stöd i sitt arbete med universell utformning. Projektledaren för torgprocessen i Storstad och en kommunstrateg i Lillstad ville utbilda kollegorna. I Mellanstad ville tjänstepersoner ha stöd i att driva universell utformning som då inte var officiell policy i kommunen. De tre stadsutvecklingsprojekten rörde omgestaltning av ett centralt torg i Storstad, ett nytt bibliotek med omgivande torg i en förort i Mellanstad samt ongestaltning av en central del av en gata i Lillstad.

Storstad: universell utformning ”uppifrån”.

I Storstad deltog jag på funktionshindersrådet och besökte torget som omgestaltades flera gånger under processen. Universell utformning var med som en vägledande princip i upphandlingen av bland annat landskapsarkitekt. All planering i kommunen ska enligt upphandlingen ske utifrån människors olikheter och principen om allas rätt till delaktighet. Processen ska resultera i lösningar på tillgänglighet som så långt det går bygger på en design av platsen utan behov av specialutformningar eller särlösningar för enskilda grupper. Det upphandlade företaget arrangerade workshoppar med experter (personer med funktionsnedsättningar) för att identifiera problematiska platser eller objekt. Kommunen ville komma bort från tidigare betoning på föreningstillhörighet och delade in experterna efter funktionsnedsättningar. I den fortsatta processen är

tillgänglighet i fokus, specificerat i upphandlingen som entréer, tillgång till sittplatser, handikapparkeringar, höjdskillnader och markbeläggning.

Mellanstad: universell utformning ”underifrån”

I Mellanstad deltog jag förutom i deltagande observation i både stadens centrum och förorten med det nya biblioteket på fyra möten där kriterier för bibliotekets interiör formulerades. En projektledare och en vaktmästare på biblioteket fick pedagogisk vägledning av kommunens upphandlingsansvarige. Personalen visste vad de ville ha och hade kollat upp möbler på webben. Att en okänd leverantör skulle välja kändes som en omväg men nu gällde det att få leverantören på rätt spår. De diskuterade vilka ord som skulle få leverantören att förstå att det behövs höj- och sänkbara bord med underutrymme men även hur hemkänsla och vardagsrumskänsla kan uppnås via upphandlingskrav. När de föreslog universell utformning i de tekniska specifikationskraven svarade kommunens upphandlingsansvariga att hon inte visste vad det var – bara tillgänglighetsanpassning och funktionalitet. De enades om att be företagens ange sin syn på universell utformning i anbuden.

Lillstad: universell utformning ”från sidan”.

Deltagande observation, samtalspromenad-intervjuer och dokumentstudier i Lillstad visade att kommunstrategin för delaktighet och tillgänglighet har universell utformning som utgångspunkt vid nybyggnation. Befintliga lokaler, gator och torg ska inventeras för att bristande tillgänglighet ska upptäckas. Omgestaltningen av en del av en central gata påbörjades innan denna strategi togs. Universell utformning introducerades av en forskare som bjudits in av en tjänsteperson med informell ledarstatus. Forskarens studenter genomförde fem projekt där de kopplade universell utformning till upplevelser av trygghet, jämlikhet och inkludering. Funktionshindersrådet hade tidigt tillfrågats om idéer för att förbättra gatan men uppfattade sedan att studentprojekten skulle tas tillvara, vilket inte skedde. Projektledaren tittade igenom dem men ansåg dem inte realistiska. Funktionshindersrådet informerades om processen när invigning närmade sig. De hade få frågor och kommunen svarade defensivt och undvikande.

6.4 Intervjuer

För att i artikel 1 få en bild av hur universell utformning förstås som begrepp och praktik genomfördes under 2019 åtta individuella intervjuer med personer som haft professionell kontakt med universell utformning – i egenskap av exempelvis designer, forskare, policymakare eller tillgänglighetsexpert. Individuella intervjuer ger enligt Krippendorff (2004, s. 139) kunskap om deltagarna ”beliefs, attitudes and expectations”, samt ”the cognitive models that shape their world views”.

Intervjuerna var semistrukturerade och varade en dryg timme. De genomfördes face-to-face på intervjuarens eller den intervjuades kontor eller på café. De förberedda frågorna om hur de uppfattar och använder sig av universell utformning samt ser på dess genomförande i Sverige ställdes explorativt och iterativt (Kvale & Brinkmann, 2014) och användes därmed som ”tankeram” (Yin 2011) eller ”skript” (Bryman 2018). Frågorna handlade bland annat om universell utformning tillfört något nytt och om motstånd och risker i praktiken.

Inför artikel 3 genomfördes mellan november 2021 och mars 2022 sex semistrukturerade intervjuer med nyckelpersoner i stadsutvecklingsprojekten, exempelvis projektledare eller anställda vid funktionshindersorganisationer. Intervjuerna startade med en halvtimmes go-along (samtalspromenad) och därefter ungefär en timmes sittande intervju på deltagarnas kontor. Två av de sittande intervjuerna och en samtalspromenad var med två personer. I det ena fallet önskade den tillfrågade ta med en förtroendevald styrelsemedlem från funktionshindersorganisationen och i det andra bjöd den tillfrågade med en nära kollega. De sex intervjuerna fördelade sig på de tre processerna och på civilsamhälle respektive myndighet.

Samtalspromenaderna skedde i centrala delar av städerna och promenadstråken bestämdes spontant tillsammans med deltagarna som då kunde guida forskaren i deras vardagliga miljö. Metoden syftade till förståelse för upplevelser, känslor och stämningar inför platser och för hur deltagarna interagerar med miljö och artefakter. Enligt Kusenbach (2003) ger *go-alongs* kunskap om rumslig praktik (*spatial practice*) på en plats (*in situ*) och villkor på såväl individ- som kontextnivå. Till skillnad från sittande intervju kommenteras omgivningen, vilket gör att det som händer ”på vägen” styr samtalet. Exempelvis virvlade en gång ett skräppapper förbi våra fötter. Samtalet återkom därefter flera gångar till renhet och smuts. Den sittande intervjun fortsatte samtalet kring iakttagelserna men syftade också till att få deltagarnas syn på mål och visioner, hinder och dilemman, möjligheter och inflytande, roller och representation samt maktrelationer och ansvarsfördelning i samverkan mellan kommun och funktionshindersorganisationer.

6.5 Gruppsamtal

Med gruppsamtal betecknar jag två sessioner för artikel 2 och två för artikel 4. Dessa varade i två timmar och kallades gruppintervju eller forskningsworkshop. Det finns metodlikheter med fokusgrupp men begreppet antogs när inbjudan skrevs hämma flexibilitet och ett fritt samtal. Fokusgrupper kretsar enligt Storvang m.fl. (2014) kring en utvald fråga och gynnar enligt Wibeck (2010) åsiktsskillnader och lärande genom att deltagarna ges frihet och initiativmakt.

Gruppsamtalen inför artikel 2 hade sex respektive åtta deltagare och genomfördes på grund av pandemin digitalt på plattformen Zoom. Det innebär mer beroende av fungerande teknik och viss svårighet med turtagning i samtal och att observera visst kroppsspråk. Att inte samlas i ett rum och ha tillgång till workshopobjekt kräver engagerande ledning av samtal och övningar. Några fördelar är oberoende av resor, möjlighet till undertexter och namn på den som talar.

Syftet med det första gruppsamtalet – kallad gruppintervju – var att få en bild av erfarenheter från praktiskt arbete med universell utformning och av hur samtal om universell utformning sker i grupp. Frågorna handlade om vad deltagarna tänker om universell utformning när det gäller utbildning, arbetsliv och bostäder och på vilka sätt de försöker inkludera fler i sina verksamheter. Samtalet löpte fritt och deltagarna kommenterade och ställde även nyfikna frågor till varandra.

Medan gruppintervjun rörde det som hänt och händer var workshoppen en månad senare mer öppen för fantasi och visioner om hur universell utformning skulle kunna och borde vara. Den övning som var en del av workshoppen syftade till att belysa och exponera tidigare erfarenheter men också att lyfta fram åsikter om involvering och deltagande i samverkan. Två användarprofiler (personas) försattes i scenarier där en skulle intervjuas för en studieplats och en överväga att söka rektorstjänsten på en fiktiv folkhögskola. Denna miljö valdes för att frågor om utbildning – inte sällan riktad mot personer med funktionsnedsättningar – arbetsliv och bostäder där korsasa. Personas och scenarier kanaliserade deltagarna engagemang och möjliggjorde såväl inlevelse som undersökning av användarupplevelser bortom tekniska detaljkrav eller allmänna principer (Hanington & Martin, 2019).

Inför artikel 4 gjordes två gruppsamtal – kallade forskningsworkshoppar – med åtta respektive 14 deltagare i Stor- och Mellanstad – den första i kommunhuset och den andra i en samlingslokal för funktionshindersorganisationer. Syftet var att med utgångspunkt i en pågående process diskutera inflytande, policy, intressen, roller, innovation och framtida samverkan mellan kommunen och funktionshinders-organisationer. Hur intressen samspelar och funktionshinderserfarenhet ska tillvaratas diskuterades. Deltagarna presenterade sig med personliga erfarenheter av torget i Storstad och förorten med biblioteket i Mellanstad. Kommun och funktionshindersorganisationer berättade sedan om sin insats i projekten. Därefter följde fri diskussion utifrån i förväg utsända frågor. En doktorandkollega var introduktör, facilitator och kollegialt stöd vid dessa gruppsamtal.

6.6 Deltagande observation med förändringsarbete

Deltagande observation i artikel 3 innebar ett par besök i de tre kommunerna, ibland under några dagar. Deltagande observation gjordes vid torget, gatan och

förortstorget med biblioteket – och före detta biblioteket en bit bort. Även andra delar av städerna besöktes under olika årstider och förhållanden. Bland annat var jag åhörare på en kommunfullmäktigedebatt som den dagen hölls i en skolaula. Jag deltog som digital observatör på de tre kommunernas funktionshindersråd. I Lillstad var jag med på ett tjänstepersonsmöte om tillgänglighet och fysiskt på ett produktförsäljningsmöte. I Mellanstad var jag med på fyra möten i en upphandlingsprocess.

Hittills nämnda deltagande observation hade tonvikt på observation. Mötesdeltagarna informerades om forskningsprojektet och välkomnades att ställa frågor. Jag avbröt inte utan satt tyst och förde anteckningar om interaktion, kroppsspråk, tonlägen, argumentationsstil och förhållningssätt. Fältanteckningar med egna reflektioner och känslor gjordes strax efter observationerna (Yin, 2013). För att bearbeta och få materialet mer lätthanterligt i analysen skrev jag om allt till berättande text.

Även den förändringsinriktade workshoppen i Lillstad (artikel 4) kan ses som deltagande observation men med tonvikt på deltagande. Jag hade en aktiv roll genom att föreläsa samt leda övningar och samtal. Workshoppen bestod av två tillfällen och ingick i en pågående samverkan mellan kommun och akademi gällande jämlikhet. På en halvdag med 50 deltagare bildades arbetsgrupper som undersökte hur pågående projekt rörande bland annat skolor, parker och idrottsarenor bidrar till jämlikhet, vilka som gynnas och missgynnas och vad olika grupper kan bidra med för att stärka samverkan och inkludering. Grupperna fick var sin forskare att diskutera med och presenterade sina resultat på heldagsworkshoppen med 53 deltagare en dryg månad senare. De flesta deltog båda dagarna men vissa tillkom eller föll bort. På halvdagen medverkade två forskare och på heldagen sex forskare. Grupperna arbetade i parallella sessioner och den grupp som dokumenterades för forskning var gatuprocessen, där jag själv gav stöd och råd. Dominansen av tjänstepersoner och avsaknad av kommunal funktionshindersorganisation i Lillstad drog fokus mot kommunal planering.

För att lära känna platserna har jag läst tidningsartiklar, rapporter, historiska skildringar, policyer och upphandlingskrav. Visionsbilder, planritningar, modeller och andra artefakter som visats upp har ingått. För Storstad har jag framför allt läst konsultrapporter från torgprocessen och upphandlingsdokument. Även i Mellanstad är det främst upphandlingsdokument jag läst medan det i Lillstad främst är protokoll från funktionshindersråd och studentprojekt jag studerat. För att inte lämna ut orternas namn kommer inte dessa dokument att anges som källa. Även egna fotografier från deltagande observation har ingått.

6.7 Avstämning

December 2022 till maj 2023 avslutades insamlingen till artikel 4 – och hela avhandlingsarbetet – med avstämningsintervjuer (*member check*) med en person från varje kommun. Syftet var att diskutera begrepp, preliminära tolkningar och frågor som uppstått under analysen. Deltagarna fick förklara sig ytterligare eller komplettera med sådant de tänkt på. De tre personerna hade varit involverade på marginalen i stadsutvecklingsprojekten, vilket tänktes ge en mer öppen vinkel. I Storstad var det en av experterna från kommunens workshoppar på torget, i Mellanstad en tjänsteperson som inte jobbat med biblioteksprocessen och i Lillstad en medlem i funktionshindersrådet.

Avstämning med uppföljning av preliminära resultat bekräftar enligt Schreier (2012) gemensam begreppsuppfattning och stärker enligt Caretta & Pérez (2019) (respondent)validiteten genom en ömsesidig förståelse mellan forskare och deltagare, något som kan minska kunskapsklyftorna (*epistemic injustice*). Olika feedback, som i Caretta & Pérez' (2019) fall, försämrar inte validiteten utan visar – om detta rapporteras – på att forskningen är reflexiv och har närhet till empirin.

6.8 Analysen

Analysen innebar transkribering, genomläsningar, kodning, klustrande och tema-byggande. Transkriptionerna gjordes verbatim (ord för ord) och tog även med inspelat small-talk (Hammersley & Atkinson, 2007), vilket gav sammanlagt 547 sidor A4-text, exklusive fältanteckningar. Ett par genomläsningar gjordes utan förbestämda kategorier för att få en helhetsbild. Kodning och tematisering inspirerades av Graneheim & Lundman (2004). Det innebar identifiering och kondensering av meningsbärande enheter samt konstruktion av hierarki/kluster med koder, kategorier och teman. Kodorden kom såväl direkt från texten som från min analys. För varje delstudie utmönstrades cirka 50 kategorier. För mänskligt minne är 40 lagom enligt Schreier (2012). I början följde jag modellen med hierarkier men kompletterade alltmer med att klustra. Jag skrev kategorier på post-it-lappar och klustrade dem i mönster på ett bord eller whiteboard enligt samhörighet, motsats och överlappning. Många och näraliggande kategorier ger enligt Schreier (2012) en fylligare bild medan få och differentierade ger större tydlighet.

Målet med Graneheim & Lundmans (2004) metod är att få fram teman som till skillnad från kategorier är överlappande och uttrycker materialets underliggande mening. Utifrån forskningsfrågorna gjordes ett urval av teman som ledde vidare till underrubriker i artiklarna. För att hålla samman materialet i ett system använde jag programmet NVivo. Ett begrepp för denna typ av hjälpmedel är CAQDAS – Computer-Assisted Qualitative Data Analysis Software (Krippendorff, 2004).

Analys går ut på att dela upp, sortera och kategorisera för att sedan bedöma och se mönster och samband. Delarna lösgjordes och synades men integreras sedan genom att kategorier och teman växte fram genom en pendelrörelse mellan deltagarnas utsagor och den framväxande helhetsbilden.

Figur 2: Exempel på kluster av kategorier
Cirka 50 postit-lappar med kategorier på ett bord. Exemplet är från analysen av artikel 4.

Arbetssättet var induktivt med öppenhet för vad materialet kunde avslöja. Enligt Jönsson m.fl. (2004) innebär induktivt arbete i praktiken abduktion. Begreppet är vanligt inom pragmatismens som alternativ bortom deduktion och induktion. Inom design innebär det att observationer är ofullständiga men tillräckliga för utveckling av alltmer välgrundade teorier (Westerlund, 2009). Abduktion är ett sökande växelspel där man stegvis når resultatet genom alltmer underbyggda gissningar

(Swedberg, 2014). Man accepterar nya insikter och upptäckter under analysens gång och låter dem påverka tolkningen. Den kvalitativa innehållsanalysen utvecklade relationer, aspekter och mönster i empirin, som den framträder i intervjuer, gruppsamtal och fältanteckningar.

6.9 Etik

Jag har beaktat Vetenskapsrådets *God forskningssed* (2017) för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Jag har varit mån om att förebygga eventuell skada eller att någon deltagares integritet kränks. Jag har vinnlagt mig om att inte ta för mycket av deltagarnas tid i anspråk. Inför deltagande observation och närmare kontakt med människor i fält skickades 2020 en ansökan till Etikprövningsmyndigheten, som beslöt att etikprövning inte krävdes.

Forskningsinformation och samtyckesformulär skickades via e-post när så var möjligt en vecka före aktiviteten. Forskningsinformationen bestod av bakgrund, forskningssyfte och personuppgiftshantering. Samtyckesformuläret undertecknades vid aktiviteten. Alla skickade inte in formulär under online-aktiviteterna men gav muntligt samtycke vid aktiviteten.

Jag förklarade i början av intervjuer och gruppsamtal forskningens syfte, vad deltagande innebär och vad publicering kan innebära (Hammersley & Atkinson, 2007). Även vid möten där jag gjorde deltagande observation och workshoppen i Lillstad informerades om forskningens syfte även om inte skriftigt samtycke togs. Offentliga miljöer som kommunfullmäktige kräver inte formellt tillträde, men jag presenterade mig och berättade om forskningen för mötesledningen.

Deltagarna är anonymiserade i publikationerna. Yrke, samhällsposition eller funktionsnedsättningar anges bara om det är relevant för förståelsen – och omtalats av deltagaren. Inspelningar, avidentifierade transkriptioner och samtyckesformulär är arkiverade enligt universitetets regler. Inga känsliga uppgifter om deltagarna har registrerats. När samtalen rört funktionshinder har det varit som generell erfarenhet och inte diagnoser eller funktionsnedsättningar.

6.10 Tillförlitlighet och trovärdighet

Jag tecknar en helhetsbild utifrån insamlat material och ser processerna i ett lokalt sammanhang. Det innebär ingen generaliserbar bild om läget i Sverige eller ett representativt urval av deltagare eller platser. Mångfalden bidrar ändå till tillförlitlighet (reliabilitet) och trovärdighet (validitet) (Denzin & Lincoln, 2008; Schreier, 2012). För trovärdighet har eftersträvats ett så rikt underlag som möjligt.

Få deltagare kan enligt Yin (2013) uppvägas av mångfald och relevans. Jag har eftersträvat en jämn könsfördelning och bredd hos deltagarna vad gäller samhällssektorer, professioner och geografisk spridning. De flesta bodde i storstadsregioner, framför allt kring Stockholm och Malmö-Lund. Därför har jag försökt väga in ett gles- och landsbygdsperspektiv. Större etnisk mångfald och möjligen ålder hade varit önskvärt.

Ett dilemma med ändamålsenligt urval är att deltagarna på något sätt är kända av forskaren. De fanns i periferin av mitt professionella nätverk. Uppfattning om forskaren kan påverka vilka som ställer upp. Relationen till de som förmedlar inbjudan och ”släppt in” forskaren påverkar också (Hammersley & Atkinson, 2007). Att kännedom om universell utformning indirekt förutsattes gör också att en positiv inställning till universell utformning kan överväga. Något som stärker trovärdigheten är att personer som är marginella i en gemenskap ingick – de som är på väg ut eller in (ibid.). Till exempel intervjuades en nyligen pensionerad tjänsteperson som kunde tala fritt om kända ting. Jag tillämpade den principen vid avstämningarna.

För en rikare empiri valdes mer än ett projekt att studera. Att det var de som tog kontakt först tyder på öppenhet för insyn och lärande och ganska välfungerande samverkan. En pilotobservation inför artikel 3 vid en annan kommuns funktionshindersråd gav inblick i kommuner med mer spända förhållanden.

Metoden innebär ingen jämförelse av fall eller utvärdering av resultat eller måluppfyllelse. Jag studerar ”settings” (Hammersley & Atkinson, 2007, s. 32) ur flera synvinklar. Att studera fall innebär enligt Hammersley & Atkinson (2007) enbart en vinkel. Fall riskerar enligt Jönsson & Anderberg (1999) att lyfta ut människor, ting och händelser ur sin kontext. De anknyter till Hägerstrands tidsgeografi där elementens närhet och samtidighet ses som delar av förhållanden och faktorer hos kontexten. Enskilda exempel är utsnitt av en större helhetsbild av samverkande tids- och rumsaspekter. Ungefär så har jag velat lyfta fram några aspekter i processerna samtidigt som flera olika vinklar belyses.

Detaljerade fältanteckningar och fylliga kontextbeskrivningar stärker studiens trovärdighet men mer deltagande observation i fält hade varit önskvärt. Det förhindrades av bland annat pandemins restriktioner för såväl resor som möten. Deltagande observation vid digitala möten eller som enda person på länk hade ändå fördelar även om informella delar före och efter mötena föll bort.

Det finns enligt Kvale & Brinkmann (2014) och Pilhammar & Skyvell Nilsson (2012) vetenskapliga risker med korta nedslag men antropologer som Hannerz (2003) Marcus (1995) menar att även kortare fältarbeten fungerar. Ett koncentrerat ämne kan studeras på några dagar enligt Yin (2013). Vad som stärker tillförlitligheten är även återkommande besök på en plats och på olika platser. Processerna har följts under flera år – utöver insamlingsfasen – med möjlighet att revidera helhetsbilden. Att analysarbetet fick ta tid med många återblickar på

materialet stärker trovärdigheten, liksom avstämningsintervjuerna och att samma analysmetod användes för alla artiklar.

Tillförlitligheten hade stärkts om flera forskare varit delaktiga i analysarbetet, så kallad intersubjektivitet. Jag har försökt följa Krippendorffs (2004) råd till ensamma tolkare att hela tiden ha alternativa läsningar i åtanke och Beckers (2008) råd att utmana sitt synsätt med utsagor som går emot vad man tidigare trott.

7 Resultat

Avhandlingens resultat angående universell utformning i praktiken bygger på de fyra artiklarna och de intervjuer, gruppsamtal och deltagande observation som gjordes inför dessa. I kapitlet:

- vidareutvecklas den förståelse av universell utformning som framträtt och analyseras i förhållande till förståelsen av tillgänglighet
- tecknas en helhetsbild av hur stadsutvecklingsprojekten som vägletts av universell utformning genomförts i de tre studerade kommunerna.
- beskrivs de förutsättningar för samskapande som finns mellan kommuner och funktionshindersorganisationer.

Resultatdelen inleds med en sammanfattning av de fyra ingående artiklarna. Artiklarna finns i sin helhet längre bak i avhandlingen. Artiklarna bygger på olika empiri och det finns en progression i frågeställningarna.

7.1 Sammanfattning av artiklarna

Artikel 1 undersökte uppfattningar om universell utformning – individuell förståelse, och artikel 2 upplevelser av att möta eller ”utsättas” för universell utformning – praktik på gruppnivå. Dessa perspektiv förs samman i artikel 3 där samverkan inom lokal stadsutvecklingspraktik framträder genom samtalspromenader och deltagande observation. Artikel 4 innebar även deltagande i pågående kommunala förändringsprocesser och ett avslutande anslag om hur kunskap utvecklas genom samverkan och då särskilt samskapande.

7.1.1 Artikel 1

För att få en initial bild av hur universell utformning förstås och genomförs i Sverige intervjuade jag under 2019 åtta personer som kommit i kontakt med universell utformning i sitt arbete. Intervjuerna var semistrukturerade och varade en dryg timme.

Innehållsanalysen av materialet som helhet visade att universell utformning sågs som ett berikande men också oklart begrepp. Intervjupersonerna talade om universell utformning som 1) en vägledande princip för designprocessen – en metod för att stimulera etisk diskussion, kreativitet eller inkluderande nytänkande i början av processen, 2) strävan mot ett inkluderande samhälle – en visionär drivkraft för den långsiktiga kampen för ett idealt ”samhälle för alla” utan särlösningar baserade på funktionsnedsättningar, 3) ett förenande av policyperspektiv under en etisk princip och människosyn som inkluderar och erkänner den mänskliga mångfalden.

Artikeln hjälper till att förstå bredden i synen på universell utformning och att olika synsätt kan behöva uttalas och klargöras i samverkan.

Jag designade studien och genomförde intervjuer och innehållsanalys. Medförfattarna har bidragit till analys och skrivande.

7.1.2 Artikel 2

För att utvidga bilden av hur universell utformning förstås och genomförs i konkreta projekt utformade och ledde jag under 2020, med stöd av handledare och kollegor från Funktionsrätt Sverige, två gruppsamtal. Deltagarna hade varit involverade i projekt rörande utbildning, arbetsliv och bostäder och förmedlande sina upplevelser av universell utformning i praktiken.

Innehållsanalysen av materialet i sin helhet visade att 1) universell utformning användes taktiskt för att få igång kritiska diskussioner men sågs som ett av flera, delvis utbytbara, termer kring inkludering av mänsklig mångfald, 2) design bör utgå från och anpassas flexibelt till olika villkor, situationer och personer för att alla ska kunna delta utan separata lösningar, 3) spänningar mellan akuta tillgänglighetsbehov och behovet av långsiktiga lärprocesser där inlevelse i andras situation förbättrar för alla.

Artikeln visar på vikten av att förbereda för olikhet, behovet av reflektion över konsekvenser av människokategoriseringar och hur universell utformning måste anpassas och kontextualiseras till den lokala situationen men också utvecklas som begrepp för att vara relevant och inte leda till nedbrytande diskussioner om ordval.

Jag designade studien och genomförde gruppsamtalen och innehållsanalys. Medförfattarna har bidragit till analys och skrivande.

7.1.3 Artikel 3

För att få en bild av hur processer med universell utformning som utgångspunkt gestaltar sig valdes tre stadsutvecklingsprocesser: omgestaltning av ett torg och en gata, samt nybyggnad av ett bibliotek. Deltagande observation genomfördes på

möten om upphandling, inköp och stadsplanering. Sex intervjuer i form av samtalspromenader (*go-along*) genomfördes med nyckelpersoner i projekten.

Observerade möten var formella med kommentarer på nästan färdiga förslag utan kreativa inslag. Studien resulterade i två delaktighetsstilar som vidareutvecklades ur Arnsteins delaktighetsstege. Konsultation: Kommunerna tog in information i form av erfarenehetsberättelser för att underlätta processen med hjälp av bekräftade förslag. Partnerskap: Förhandling mellan olika roller utifrån gemensamma spelregler. Anställda vid funktionshindersorganisationer samarbetade med tjänstepersoner som partners i administration av worksahoppar och ville ha inflytande över slutresultatet och konstant feedback. Olika förväntningar och ojämlika resurser ledde till missförstånd. Tjänstepersoner upplevde oklarhet kring processdeltagarnas legitimitet och deltagare kring processens förutsättningar, som möjlighet till inflytande, vilket gav misstro och resignation.

Artikeln bidrar med forskning om lokala processer och berikar diskussionen om användarmedverkan och medborgardialoger inom stadsutveckling men även andra områden. Medverkan kräver tydlighet om roller och grundligt förankrade mål, inte minst i förhållande till funktionsrättskonventionen.

Jag designade studien och genomförde samtalspromenader, deltagande observation och innehållsanalys. Medförfattarna har bidragit till analys och skrivande.

7.1.4 Artikel 4

För att förstå kunskapsproduktion i samverkan mellan kommuner och lokala funktionshindersorganisationer analyserades stadsutvecklingsworkshoppar i tre kommuner. Två arrangerades med tjänstepersoner och anställda vid funktionshindersorganisationer som tvåtimmars gruppsamtal. I den tredje – bestående av två dagar – deltog jag aktivt för att bidra i kommunernas förändringsarbete inom ett pågående samverkansprojekt om jämlikhet. Utgångspunkt för samtalen var projekten att omgestalta torg, gata och bibliotek. Tre avstämningsintervjuer gjordes i de olika kommunerna.

Utifrån samtida tolkningar av Aristoteles kunskapsformer identifierades: faktabaserad regelkunskap, professionell planeringskunskap, bedömningsförmåga samt funktionshinderserfarenhet. Samverkan var formell och etablerad och kretsade kring ämnet tillgänglighet och att fånga berättelser om funktionshinderserfarenhet. Det fanns strukturella, kategoriska och tolkningsrelaterade spänningar kring asymmetrier, uppdelning mellan professionell och erfarenhetsmässig expertis, tillgänglighet som separat intresse och användarnas legitimitet. Strukturer för lärande och nyttan med olikhet tas upp. Upphandlingsregler och konkurrens förhindrar att kunskap förs vidare.

Artikeln bidrar med insikter om kunskapsproduktion i stadsutvecklingsprocesser, om hur tjänstepersoners omdöme gäller regler i förhållande till lokala omständigheter, funktionshinderserfarenhet och föreställningar om framtida platser.

Jag designade studien och genomförde innehållsanalys. Workshopparna designades tillsammans med lokala samarbetspartner och genomfördes i samarbete med andraförfattaren. Medförfattarna har bidragit till analys och skrivande.

7.2 Förståelse: universell utformning och tillgänglighet

Artikel 1 handlade om förståelse av begreppet universell utformning och artikel 2 om förståelsen av praktiken. Indirekt framträder också förståelse av universell utformning vid studiet av stadsutvecklingsprojekt i artikel 3 och 4. Den kvalitativa metoden medför att den bild som framträder inte är helt i linje med vanliga tolkningar i litteraturen eller policyer. Deltagarna förhöll sig självständigt till de definitioner av universell utformning som finns i riksdags- och regeringsbeslut och i funktionsrättskonventionen.

Genom intervjuer och gruppsamtal identifierades flera sätt att prata om universell utformning. Det var förutom en vägledande etisk princip för inspiration och provokation i designprocesser en vision om ett inkluderande samhälle och en förening av policyperspektiv. De upplevde universell utformning som en flexibel praktik för att inkludera mänsklig mångfald – utan kategorisering men med anpassning till individ och situation. De pekade även på vikten av förutsägbarhet och mänskligt stöd. Termen universell utformning var utbytbar och användes taktiskt för påverkan och stimulering av diskussion.

Universell utformning sågs som ett övergripande perspektiv, som ett processinriktat tanke- och arbetssätt och som en etisk princip bortom mätbarhet, detaljstyrning och kategorisering av människor. Deltagarna gjorde ingen skillnad på tillämpning inom olika områden – utbildning, arbetsliv, bostäder eller stadsutveckling. För dem handlade det om att inkludera människors olikheter – och kombinationer av dessa – med flexibilitet och anpassning på individnivå. De betonade även förutsägbarhet som förutsättning för att alla ska kunna delta i aktiviteter. De hänvisade till alla typer av behov och situationer, inte bara personer med funktionsnedsättningar eller med en viss funktionsnedsättning. På policynivå förenade universell utformning olika policyperspektiv och motverkade därmed fragmentisering och stuprörstänkande.

Universell utformning hade givit vissa deltagare en aha-upplevelse. Det var ett nytt sätt att tänka eller en berikande inspiration. För andra var det något självklart, sunt förnuft eller bara ett nytt uttryck för det man alltid strävat efter: att det ska

fungera bra för så många som möjligt. Några var skeptiska eller perplexa. Universell utformning sågs som svårfångat, otydligt, överflödigt eller till och med farligt. Farhågan bestod i att universell utformning kunde gynna mainstreamlösningar på bekostnad av det som ett fåtal behöver eller användas i vilseledande syfte av byggutvecklare och andra som vill smita undan tillgänglighetskraven. Några var neutrala medan andra såg sig som förkämpar för universell utformning. De senare argumenterade mot vad de såg som missuppfattningar – som att universell utformning blir dyrt. Vissa företag beskrevs som okunniga, arroganta och giriga medan andra mötte förståelse för hur marknadskrafter hetsar dem att i sina upphandlingsanbud lova mer än de klarar.

När praktiskt arbete med universell utformning diskuterades lyfte deltagarna – i bland annat artikel 2 och 3 – användarperspektivet. Det innebar att inte anta att samma behov eller intresse gäller alla med en viss funktionsnedsättning utan se till just behovet och aktiviteten. Inom funktionshindersorganisationerna var detta inte helt konsekvent eftersom de också delade in efter funktionsnedsättningar men de hävdade användarperspektivet gentemot fragmentisering och uppdelning i fack. På möten i Mellanstad lyftes upplevelsen – som de anställda vid funktionshinders-organisationerna själva testat – av att ta sig till och från biblioteket och kombinera besöket med andra aktiviteter. Användarperspektivet kunde handla om ljudmiljö, trängsel, närhet till natur och lugna platser, service, attityder och gemenskap.

Deltagarna i artikel 2 valde ord efter hur de ville påverka tolkningar, driva vissa perspektiv eller exempelvis stimulera kreativitet. Universell utformning var inte ett isolerat begrepp som definierades separat utan ett av många besläktade ord i ett kluster kring inkludering av mångfaldstänkande. Det kunde därför bytas ut eller förklaras med andra ord så att skäl och motiv bakom universell utformning förmedlades. Om universell utformning var okänt kunde exempelvis hållbarhet användas.

Det vanligaste var att förklara universell utformning med hjälp av tillgänglighet, som var mer känt – till exempel som att universell utformning är ”tänka tillgänglighet” (artikel 2). Tillgänglighet var ett kunskapsfält med utbildningar, organisationer, certifieringar, arrangemang och priser. Inför en av workshopparna inför artikel 3 ändrade medarrangören introduktionstextens ”universell utformning” till ”tillgänglighet”, säkert med tanken att göra informationen mer begriplig och relevant. Funktionshindersorganisationerna i Mellanstad hade ett pedagogiskt förhållningssätt. Vid en förfrågan om utbildning om tillgänglighet utifrån ”klassiska” funktionsnedsättningar som syn, hörsel och rörelse anpassade de sig och levererade utbildningen med förhoppningen att det förelåg öppenhet för lärande och möjlighet till fler och mer djupgående utbildningar framöver.

Tillgänglighet användes för personlig användarupplevelse, som juridiskt begrepp relaterat till regler för personer med funktionsnedsättningar och som paraplyterm för exempelvis funktionshindersorganisationernas arbete eller om kommunens

tillsyn och hantering av anmälningar om enkelt avhjälpta hinder. Tillgänglighet var mätbart och binärt (antingen eller) och gav konkret vägledning med riktlinjer och mått. Det var avgränsat till personer med funktionsnedsättningar.

För kommunernas tjänstepersoner var tillgänglighet ett intresse att väga samman med andra, en ”fråga” att ”bevaka” (artikel 4). När en arkitekt ville ge tillgänglighet mer plats i det offentliga rummet genom synliga tecken kan det ses som att intresset kopplas till en identitet eller signalerar kommunens medvetenhet och prioritering. Tillgänglighet kunde också signaleras för att locka turister till staden eller specifika platser.

Hos funktionshindersorganisationerna fanns en ambivalent hållning till tillgänglighet som särintresse och som design som betjänar personer med funktionsnedsättningar. På ett sätt slog begreppet vakt om minoriteters behov av nödvändigt stöd, något som annars skulle kunna drunkna i andra frågor. Organisationerna ville både försvara ett minoritetsintresse och tillvarata ett allmänintresse. Det senare var svårt eftersom omgivningen väntade sig att de drev särintresset. Om de talade om hela befolkningen upplevde de sig mötas av oförståelse. Det var inte deras tilldelade roll (artikel 3).

Deltagare med olika bakgrund talade om att vidga betydelsen av tillgänglighet från det ”fysiska” till att även omfatta exempelvis kognitiv tillgänglighet på webben och från fokus på funktionsnedsättningar till mänskliga behov. Tillgänglighet gick bortom funktionsnedsättningar och omfattade exempelvis äldre och barn. De ville att tillgänglighet skulle vara en naturlig och ”osynlig” aspekt som inte sticker ut.

När en distinktion gjordes mellan tillgänglighet och universell utformning gällde tillgänglighet basal funktionalitet, ett grundvillkor för att minoriteten med funktionsnedsättningar ska kunna delta och använda något, med hjälp av särlösning om så krävs. Tillgänglighet associerades med regler, riktlinjer och standarder som behövs för att uppnå resultat. Tillgänglighetsregler gav stöd och guidning och var garanti mot okunskap, ovilja, förtryck eller marknadens oförmåga att möta behoven. För vissa blev tillgänglighet den säkerhet som gjorde att man kunde gå på toaletten hos andra eller få rehabilitering och professionellt stöd.

Universell utformning tillförde värden som etik, estetik och gemenskap i ett allmänmänskligt perspektiv. Det var mer abstrakt, otydligt och fluffigt, men samtidigt det lilla extra som gör upplevelsen mer värdig (etik) och angenäm (estetik). Universell utformning sågs som överkurs. Farhågan fanns att det kunde avleda uppmärksamheten från konkreta behov. Stora och svepande ord om sociala och estetiska värden möttes med nyfikenhet men också viss oro.

7.3 Genomförande: inspiration för stadsutveckling

Gruppsamtal och scenarier om hur universell utformning upplevs i praktiken, både som erfarenhet och föreställning, genomfördes för artikel 2. Artikel 3 och 4 undersöker stadsutvecklingsprojekt där universell utformning var vägledande. Universell utformning inspirerade till nya arbetssätt men var inte så uttalat att alla kände till eller influerades av det. Det fanns i bakgrunden och inspirerade och bekymrade projektledningarna. Samverkan följde etablerad praktik. Universell utformning inlemmades in i en etablerad diskurs om tillgänglighet som mätbara regler för specifika lösningar för personer med funktionsnedsättningar.

I torgprocessen fanns universell utformning med som övergripande riktlinje i upphandlingskraven, i gatuprocessen i den kommunala tillgänglighetspolicyn och i biblioteksprocessen drevs perspektivet i upphandlingsprocessen av engagerade tjänstepersoner med stöd från anställda vid funktionshindersorganisationerna. Att universell utformning tillämpas på prestigeprojekt rörande centrala platser ingår i politiska ambitioner. Det gällde indirekt även Mellanstad där förortsbiblioteket först skulle läggas ner men efter protester blev en del i förnyelse av centrum.

Både formella och informella mål gällde vitalisering av platserna. Det skulle bli mer events och upplevelser på gator och torg. Fler människor ute dygnet runt skulle bidra till trygghet. I Lillstad ville man behålla liv och handel i stadens historiska kärna. Biblioteket i Mellanstad ska bidra till centrumfunktion i en stadsdel som vuxit ihop med centralorten. Informella mål var att få bort fortkörande bilar på gatan eller skapa ett nytt centrum vid det nya biblioteket.

Om- och nybyggnad drevs inte bara av ideologi och policy utan av fysiska omständigheter och behov av ny infrastruktur för vatten, avlopp, avfall, el, värme och internet – alltså nedbrytning och fysiska förlopp, underhåll och utbyte i cykliska intervaller. När markbeläggning slitits länge och fått ohållbara sättningar, och när träd och växtlighet kräver vård, grävs gator upp och momentum – att ”passa på” – för re-design av allmän plats uppstår.

Tillgänglighet och användbarhet för människor var drivande men som ett av många spår. Enligt projektledaren för gatan i Lillstad blir det en slät gågata med belysning oavsett alla workshoppar och fina begrepp (artikel 4). Tjänstepersonerna tolkade övergripande principer – exempelvis universell utformning – men satte själva ambitionsnivån efter sina visioner och kunskap om hur budgeten bäst kan användas i förhållande till samarbeten, materialval och framtida verksamhet.

I Storstad var universell utformning del av den övergripande policyn i upphandlingen men de mer konkreta delarna av dokumentet beskriver en samverkan med funktionshindersorganisationerna om tillgänglighet. De utsedda experterna – processdeltagare med funktionsnedsättningar – var experter på tillgänglighet – som beskrivs som höjdsättning, ramper, handledare och trappor.

Det står att utformning ska ske efter experternas synpunkter men fokus är på hur förslaget uppfyller tillgänglighetskrav och plan- och bygglagens minimikrav om entréer för dem med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga. Enligt dokumenten ses tillgängligheten över och stäms av med experterna (artikel 4). Regeluppfyllelse dominerade trots upphandlingskravet och medverkan med användarperspektiv.

I hela empirin associerades tillgänglighet med steglös förflyttning med hjul på hård yta, stora toaletter, skyltning med olika svårighetsgrad och språk, ledstråk, hörslinga och kontrastmarkeringar. Förståelsen av tillgänglighet som ett separat produkt- och regelorienterat intresse rörande en målgrupp begränsade handlingsutrymmet. Som intresse i en förhandlingsmodell blir tillgänglighet ”mjukt” i förhållande till andra intressen. Det riskerar att läggas till på slutet som eftergift eller prioriteras bort. När olika typer av framkomlighet ställdes mot varandra framställdes räddningsfordon som ”hårt” intresse.

Andra intressen som fanns parallellt, samspelade med eller korsade tillgänglighet var hållbarhet, säkerhet, kulturarv, artskydd – en sällsynt groda kunde stoppa byggplanerna – eller konstverk som inte får ändras eller flyttas. På torget samspelade tillgänglighet, konst och säkerhet när ett konstverk utanför de möblerade zonerna diskuterades. Utan avskiljande barriär var det tillgängligt i bokstavlig mening men en säkerhetsrisk. På gatan tolkades säkerhet/tillgänglighet på ett annat sätt. Flyttbara möbler och pollare skulle hindra trafik och terrordåd men hindrade då också fria siktlinjer som var både en tillgänglighets- och säkerhetsfråga. Här fanns även kulturarv med genom att skiftande markbeläggning skulle antyda hur gatan sett ut tidigare. Detta mönster kunde dock tolkas som uppdelning i gång- och kördel, vilket gick emot intentionen gågata.

Tillgänglighet korsade även offentlig konst. Upphandlingsreglerna ställde tillgänglighet som funktionalitet mot estetik. Beskrivna vardagsupplevelser av korsande intressen kom från Mellanstad där konstgjorda ledstråk sågs som tecken på tillgänglighet, men förvirrade när ett konstverk i form av en metallist i golvet kunde tolkas som ledstråk. Ett annat ledstråk var omgivet av ett ljuskonstverk vars design skulle peka på stadens kulturarv men också visa upp tillgänglighet som något tilltalande. Exemplet väckte engagemang i diskussionen och även skratt när tillgänglighet och konst användes överlappande.

Intressena fanns inte i separata rum utan samspelade. Det uppstod inte alltid konflikter som man väntade. Cyklister och ridande i ett nyanlagt rekreationsområde kom överens. Vissa uppställda konflikter beskrevs som myt, som den mellan personer med syn- och rörelsenedsättning. Deltagare från funktionshindersorganisationerna berättade om gemensamt fungerande lösningar, bara viljan fanns. Att tjänstepersoner i Storstad ändå ansåg sig behöva medla tyder på att motsättningar uppfattades. Processdeltagarna hade kanske inte pratat ihop sig före torgworkshoppen eller väntade att någon annan skulle kompromissa.

Artikel 4 beskriver även en hindrande klyfta mellan ett professionellt planeringsperspektiv och användarnas vardagsupplevelse. Workshoppen på torget sattes i en etablerad tillgänglighetsdiskurs och dominerades av frågor om orientering. Kommunens anteckningar delas in i kantsten, ledstråk, varningsplattor osv. Fokus är inte de officiella målen om att mötas utan att hitta till och orientera sig kring eller ta sig förbi eventuella avgränsningar eller utrustning och objekt på torget (artikel 4). Blomsterkärl och uteserveringar skulle passeras och forceras, inte njutas av. Kommunens utförare ville diskutera – och få bekräftat eller reviderat – frågor om kanthöjd mot körfält och ledstråkens material och färg.

De förslag och kommentarer som uppfattades utanför dialogens manöverutrymme lämnades utan kommentar. I avstämningen förklarade en av experterna att hen inte vet hur många centimeter upplevelsen av fungerande kant mot den vita käppen motsvarar. Upplevelsen beror på omständigheter som snö, grus eller smågatsten men också på om man har bråttom. Då är det svårare att använda ledstråk och bättre att följa fasad eller kant. Hen överlåter exakta mått till professionerna men visar sig efter en stunds samtal vara kritisk till att arkitekter förespråkar ledstråk som inte fungerar med vanlig käppteknik. Att hen inte tycker de förstår hur det är att gå med vit käpp visar på en spänning mellan perspektiv.

Upphandlingsreglerna upplevdes som en omväg för det man ville uppnå. På biblioteket ville man använda lokala material men kravet stred mot reglerna. Efter kurser i universell utformning visste personalen ungefär vilken inredning de ville ha. Men eftersom urvalet görs av det upphandlade designföretaget gick deras ansträngningar ut på att formulera upphandlingskrav som företaget skulle förstå på rätt sätt. Eftersom biblioteksutrustning för exempelvis utlån och återlämning bara berör enstaka produkter och företag fick inte krav vara för specifika. Då lägger inget företag anbud. Samarbetet mellan bibliotekspersonal och kommunens upphandlingsansvarige var ett lärande samskapande. Det vinnande designföretaget utbildades senare om universell utformning av personalen. En innovation med bättre belysta hyllor gjordes. Men upplevelsen var att upphandlingsreglerna gynnar befintliga produkter och hämmar innovation och kunskapsspridning. För personalen var det viktigaste att det som fungerar bra används på flera bibliotek.

Genomförande av universell utformning i praktiken möter flera hinder. Universell utformning var ett inspirerande begrepp, en etisk princip och vision men förblev ett tillägg i retoriken utan att i grunden förnya det traditionella sökandet efter lösningar på tillgänglighetsproblem. Universell utformning som avlägset ideal kopplades inte ihop med de konkreta tillgänglighetsreglerna. Det fanns i genomförandet ett glapp mellan snäv och detaljinriktad tillgänglighet och en större samhällsvision. Den etablerade synen på tillgänglighet som design för särskilda målgrupper och att följa lagens minimikrav bromsade nya arbetssätt.

7.4 Samskapande: regler och föreställningsförmåga

Det fanns en formell och etablerad samverkan mellan kommun och lokalt sammanslutna funktionshindersorganisationer i Storstad och Mellanstad. Båda strävade efter god samverkan men det fanns tröghet. Artikel 3 identifierade två medverkansmodeller (*participation styles*) i samverkan mellan kommun-organisation och funktionshindersorganisationer. Det fanns olika förväntningar på och inställning till användarmedverkan. Artikel 4 identifierande även spänningar av strukturell, kategorisk och tolkningsrelaterad karaktär i förhållande till kunskapsproduktion.

Tjänstepersoner – inklusive entreprenörer på kommunens uppdrag – betonade effektivitet, regelefterlevnad och intresseavvägning. De beskrev sitt arbete som avvägning mellan intressen och rutiner. Att involvera tillgänglighetskonsulter var en rutin för att försäkra sig mot misstag (artikel 4). De ville få bekräftelse på lagda förslag för att facilitera processen och undvika protester längre fram. De uppfattade att politiker förutsatte och önskade att de skulle analysera och ta beslut.

De projekt som designstudenter gjorde om gatan i Lillstad var kreativa men användes inte i praktiken. Projektledningens bekymmer var att få ihop underleverantörernas arbetsscheman och hålla omkringliggande företag på gott humör. Uppgrävd gata är inte populärt bland handlarna. En slät gata med hinder mot fortkörning och terrorangrepp var huvudsaken. Under ämnet tillgänglighet framstod det viktiga som att utröna hur reglerna bäst ska följas.

Det fanns ändå ett stort intresse för medverkan. Tjänstepersonerna kände sig överväldigade av att ta emot många åsikter och upplevde sig ibland som bromsare och nejsägare. Medverkan faciliterade processen men att kommunicera och jämka åsikter var svårt. Men de var intresserade av att lyssna in funktionshinders-erfarenhet för att förstå principerna bakom tillgänglighetsregler. Funktionshinders-erfarenheten kan ses som drivkraft eller gränsobjekt i samverkan. Processdeltagare upplevdes dock inte alltid leva upp till användarrollen eller ha baskunskaper om bygg- och designprocesser.

Det fanns spänningar mellan tjänstepersoner och politiker och mellan olika förvaltningar för exempelvis stadsbyggnad, trafik och kultur. Det fanns utbyten mellan kommuner genom tjänstemannanätverk och en nära relation mellan tjänstepersoner och kommunala bolag, fastighetsägare och entreprenörer, även om den var mer övervakande och informerande än kunskapsproducerande.

Funktionshindersorganisationerna ville påverka resultatet och ha mer feedback. De hade en kampretorik och ville påverka slutresultaten och få igenom sina förslag med övertalning eller taktiker för att få kommunen att dra åt deras håll. De ville därför komma in tidigare i processerna även om de medgav svårigheten att påverka i tidiga abstrakta skeden. Spänningar fanns även inom

funktionshindersorganisationerna. Anställda med funktionsnedsättningar utbildade kommun och näringsliv i Mellanstad utifrån sin funktionshinderserfarenhet medan anställda utan funktionsnedsättningar i Storstad inte var experter i torgprocessen.

De anställda var engagerade, pålästa och diplomatiska men föreningsstrukturerna är sköra. I Lillstad var samarbetsorganisationen nedlagd och på det kommunala funktionshindersrådet fanns en defensiv attityd. En medlem i funktionshinders-rådet föreslog brett utskick eftersom rådet var för svagt. Olika inställningar och förväntningar orsakade tillsammans med oklarheter kring ojämlika resurser och organisationers kapacitet, påverkansmöjligheter, roller och representation spänningar. Konsultationsmodellen bemöttes med en förhandlingsmodell från funktionshindersorganisationerna. Olika förväntningar angående hur samverkan går till och bör gå till, orsakade missförstånd och i förlängningen misstro, besvikelse och uppgivenhet. Asymmetrin i ekonomiska resurser och professionell kunskap mellan kommun och civilsamhälle gjorde att kommunen ibland överskattade funktionshindersorganisationernas kapacitet.

Det går trots detta inte att ställa upp en tydlig organisatorisk skiljelinje. Deltagande observation inför artikel 3 pekade mot att användare och politiker stod enade mot tjänstepersoner. De senare och funktionshindersorganisationerna var ömsesidigt beroende. Tjänstepersoner och anställda vid funktionshindersorganisationer samarbetade nära för att organisera deltagaraktiviteter. Kommunen var beroende av organisationerna för rekrytering. Det fanns även formella avtal där kommunen anger vad funktionshindersorganisation förväntas göra för de medel de får.

Vissa tjänstepersoner identifierade sig mer med civilsamhället och anställda på funktionshindersorganisationerna med kommunen – genom att till exempel säga ”vi”. De förstod hur kommunen fungerar, tjänstepersonernas arbetssätt och villkoren för förändring i processerna. Att lära sig hur kommunen fungerar är förhandlingstaktiskt men någon arbetade åt både funktionshindersorganisation och kommun. Bortom dessa nära relationer värnades om kommunens och civilsamhällets olika roller.

Tjänstepersoner och anställda vid funktionshindersorganisationer delade en osäkerhet kring processdeltagarnas roll och vad/vem de representerade. De diskuterade vem som bjuder, vem som bjuds, på vilka grunder och vilken legitimitet deltagarna hade i sina föreningar. Det fanns undran inför de personliga berättelserna och vad de stod för. Vad är personliga anekdoter och vad har generellt värde? Vad är relaterat till funktionsnedsättningen? Denna osäkerhet kring tolkning av personliga berättelser ökar risken att de ignoreras.

Det fanns ansatser till samskapande. Att kalla processdeltagare med funktionsnedsättningar experter ingick i ett försök att bredda användarunderlaget och närma professionell expertis till funktionshinderserfarenhet. De inbjudna experterna skulle inte representera någon grupp utan ge personliga åsikter. De omtalas som representanter för funktionsnedsättningar. Indelningen i rapporten

(artikel 4) följer inte organisationer utan funktionsnedsättningar. Trots nya ambitioner utgick experterna från och kommenterade kommunens förslag. De lyfte generella synpunkter om att mötas över generationsgränserna och att kommunen måste följa gällande regler, exempelvis om kontrastmarkeringar. Vid avstämningen sa en av experterna att projektet haft mycket delaktighet jämfört med tidigare. Enligt projektledaren bidrog experterna till att det blev vatten på torget. Andra förslag deltagarna hade gick inte igenom.

Kunskapsformer som identifierades var faktabaserad regelkunskap, professionell planeringskunskap och förmåga att bedöma funktionshinderserfarenhet tillsammans med regelverk och föreställningar om framtida platser. Artikel 4 kopplar tolkningen av berättelserna till det omdöme – med Aristoteles terminologi fronesis – som främst åläggs tjänstepersoner men där anställda vid funktionshindersorganisationerna erbjöd sig att tolka, förmedla och medla. De såg sig också som övervakare av balansen mellan olika grupper.

Artikel 4 diskuterar det omdöme som krävs för tolkning av regler i den lokala situationen. Tjänstepersoner framhöll regelefterlevnad men också att avvägning och anpassning görs i varje situation. Höjdomständigheter kan kräva steg som kompenseras med handledare och kontrastmarkering för att fungera så bra som möjligt för så många som möjligt. För att möta förväntad kritik dokumenterades sådan argumentation noggrant. Omdömet bygger alltså även på föreställningar om framtida miljöer.

Bilden av hur miljöerna skulle kunna bli var oklar. Deltagarna pratade om hur den är idag, har varit tidigare eller är på andra platser – ofta som negation: hur de inte vill ha det. Ibland hade inte alla varit på den plats som diskuterades eller hade olika minnen från olika tidpunkter. Tjänstepersoner använde ritningar och visionsbilder för att förmedla och väcka föreställningar men det gav inte samma engagemang som studiebesök, vandringar och tester ute i miljöerna. När bibliotekspersonalen skulle föreställa sig sitt framtida bibliotek besökte de byggarbetsplatsen men testade också på näraliggande eller liknande platser, samt tittade på bilder från snarlika bibliotek.

De studerade processerna var försök att förnya arbetssättet med lärande som följd men från funktionshindersorganisationerna upplevdes det som att de måste säga samma sak varje gång. De såg inget lärande från projekt till projekt. Brist på kopplingar mellan projekt kan bero på att tjänstepersoner, företag och användare var nya i varje projekt. Projekt framstod på ordinarie möten mellan tjänsteperson som linjära med början och slut medan de beskrevs i ett större sammanhang på workshopparna. En framtida skola diskuteras i förhållande till omgivande bostadsområden, trafik, natur och fritidsmöjligheter. Byggnaderna skulle kunna användas till olika verksamheter under sin livslängd.

En fara med linjära och separata processer var viljan att få in för mycket användarmöjligheter på ett ställe. Tidigare önskemål om vatten och växter på

gatan i Lillstad bemöttes med att detta finns i närheten. Den åtföljande diskussionen handlade om vad som skulle hända efter projektets slut och hur ny utformning kompenserar för det som finns och sker i dess omgivningar. Det utmynnade i förslag om att låna möbler mellan gator för omväxling.

Lärande mellan processer som får bygga på tidigare processer, erfarenheter och relationer på platsen öppnar för kreativa idéer. Bristen på strukturer för lärande kan ha många orsaker. Personalomsättning och omorganisering kan spela in. Upphandlingsmodellen delar upp projekt och riskerar att låsa in kunskap.

Vad som menas med universell utformning utvecklades under processernas gång, på olika sätt i kommunerna. Bakom beskrivande ord om samverkan, samråd eller dialog förblev samskapande ett ideal att arbeta vidare mot. I Lillstad orsakade avsaknaden av funktionshindersorganisation missförstånd i gatuprocessen.

8 Diskussion

I detta kapitel belyses resultatens betydelse för praktik och för forskning om universell utformning inom forskningsfälten design, arkitektur, policy och funktionshinder som de har beskrivits i kapitel 4. Vardagsperspektivet på universell utformning i praktiken bidrar liksom tillämpningen av pragmatisk teori till designforskningen. Motsatsparen teori/praktik, policy/implementering, problem/lösning och mål/medel har upplösts för att belysa processer som helhet och visa på möjligheter och öppningar. Teorin används för att förstå förändrings-processer och spänningar mellan regelefterlevnad och innovativ praktik. Kapitlet går från förståelse – där en konceptualisering görs av tillgänglighet och universell utformning som komplement, över genomförande – där projekt/process diskuteras liksom omdöme och roller. Hur ömsesidig kunskapsproduktion och kreativt samskapande kan utvecklas i samverkan avslutar kapitlet.

8.1 Tillgänglighet – ett mjukt intresse i förhandling

Avhandlingen visar att universell utformning inte kan förstås utan att också förstå tillgänglighet. Detta resultat bidrar till forskning inom design, policy, stadsutveckling och funktionshindersforskning.

Att universell utformning i första hand förekommer i samband med funktionsnedsättning – bekräftat av dokumentstudier (Ericsson m.fl., 2020) – förklaras av att universell utformning kopplas samman med tillgänglighet som kommit att begränsas till personer med funktionsnedsättningar. Detta blir enligt Hedvall m.fl. (2022b) ”motsägelsefullt” eftersom universell utformning i grunden handlar om alla. I en annan artikel beskriver Hedvall m.fl. (2022a) hur betydelsen av tillgänglighet ”lätt gnuggar av sig på” universell utformning.

Artikel 4 visade att tillgänglighet uppfattas som ett separat intresse. Tjänste-personerna beskrev sitt arbete som avvägning mellan motstridiga intressen. Det stämmer med Decode-projektets ”motstridiga önskemål” (Daram & Hellström, 2019) och med Hellströms (2022) intervjuer där tjänstepersoner beskrev civilsamhället i grupper och hur tandlöst det blir att tala om alla. De såg mer en dragkamp. Även Bianchin & Heylighen (2018) faller in i den klassiska konfliktbeskrivningen mellan blindhet och rullstolsanvändning.

Intressen bygger på en förhandlings- och konfliktmodell. Tillgänglighet som ett av många intressen i förhandling med andra stämmer med bilden Grönvall (2004) ger från ett mansdominerat trafikkontor. Tillgänglighet var ett mjukt intresse med låg status, ibland hänvisat till vård och omsorg – med ännu lägre status.

Deltagarna såg tillgänglighetsintresset som ett skydd mot att glömmas bort. Men ställt mot inte minst säkerhet men ibland även kulturarv halkar tillgänglighet ner i intressehierarkin. Baksidan med förhandlingsmodellen är att konkurrerande intressen kan förhandlas bort. Tal om intresseavvägning kan även användas för att rättfärdiga otillgänglighet (Egard, 2022). Tillfälliga lösningar som inte uppfyller krav på självbestämmande och förutsägbarhet – som ringklocka och portabel ramp – accepteras som godkänd tillgänglighet.

Den rationalistiska idealbilden av avgränsade och konkurrerande intressen förutsätter rationella intressegrupper som kan spelreglerna och driver sitt eget bästa. Synsättet bortser från underliggande maktrelationer och att man mycket väl kan driva andras sak. Kanske är inte parterna så självständiga, fria och rationella och delegaterna så representativa för sin grupp. Denna diskussion visar på behovet av alternativa synsätt till intresselogiken.

Intressen är inte statiska. Larsson (2010) kallar dem sammanvävda eller överlappande. Artikel 4 belyser hur det som förväntades vara motstridiga intressen ur vardagsperspektiv inte var det. Intressena krockade inte utan gled i och ur varandra. Konsekvenser av sammanflätade intressen blir att exempelvis kontrastmarkeringar skulle kunna ses som säkerhetsåtgärd mot olyckor – och då komma högre i intressehierarkin. Att etablera nya intressen som ska konkurrera med allt fler andra områden i prioriteringsordningen är riskabelt. Särintressen kan vara en motor som genererar förändring men intressen kan också ses som brutna linjer genom ett prisma. Enskilda intressen får inte skymma allmänintresset.

I ett annat konfliktperspektiv står samhällsgrupper mot varandra. Scully (2020) och Goodley m.fl. (2012) ser orättvisor och förtryck som människor med funktionsnedsättningar utsätts för genom att deras kunskaper ignoreras och inte räknas i samhället, något som historiskt gällt exempelvis kvinnor (Smith, 1988). Jag menar att maktspel genom härskartekniker eller diskriminering på grund av funktionsnedsättning behöver erkännas och bekämpas. Men olika samhällen måste bedömas var för sig. Min empiri visade hur funktionshindersorganisationer står i opposition och delvis präglas av misstro mot kommunen. Resultatet visar också att samverkan var etablerad och formell med i ett grunden artigt, vänskapligt och förtroendefullt rollspel med förutsättningar för samskapande.

Litteraturen om medborgardialog tyder på större spänningar och konflikter i dessa sammanhang (Bornemark, 2016). Som Sandin (2022) skriver går det inte ställa upp en binär motsättning mellan beslutsfattare och användare. Han pekar på den ökade makt som kommunikatörer och konsulter fått. Någon entydig åtskillnad mellan makthavare och maktlösa går enligt Carmona (2010, s. 334) inte att göra.

Han menar att “all actors have some power”. Alla grupper beskriver sig själva som maktlösa – inte minst arkitekter – påpekar Boys (2014). Det har med organisationers identitet att göra.

Tillgänglighet är en oundgänglig del av arbetet med universell utformning. Det är insnävningen och nedvärderingen som är problemet. En av Grönvall (2004, s. 60) kollegor på trafikförvaltningen kallade tillgänglighet för ”detaljtjafs”. Ordet återfinns i artikel 4. Torgworkshoppen i Storstad sades handla om detaljer. Experternas berättelser beskrevs som ”detaljkommentarer” och ”detaljkunskaper” (artikel 4). Men detaljrik kunskap kan också ses som rik och de konkreta detaljerna som det som gör skillnad. En fortsatt analys av begreppet krävs. Tillgänglighet ska i nästa avsnitt utvecklas vidare.

8.2 Tillgänglighet och universell utformning som place och space

I detta avsnitt föreslår jag en konceptualisering av hur universell utformning och tillgänglighet förhåller sig till varandra. Artiklarna, särskilt 3 och 4 som kommer närmast universell utformning i praktiken, visar att förståelsen av universell utformning kopplas till tillgänglighet. Tillgänglighet var det huvudbegrepp deltagarna använde, arbetade för, kring och med – i utbildning, organisationsstruktur och budgetering.

Med figur 3 vill jag bidra till forskning inom design, arkitektur, policy och rättsfilosofi med en möjlig modell där tillgänglighet och universell utformning är kompletterande begrepp – inte motpoler eller synonymer. Jag vill frigöra båda begreppen från att bara gälla en viss kategori människor och dra dem mot ett allmänintresse. Samtidigt vill jag inte skapa en helt ny idé utan bygga vidare på den användning av begreppen jag sett i empirin. Exempelvis går jag inte in på begreppet användbarhet eftersom det var sällsynt i empirin.

Konceptualiseringen görs med grund i – och dialog med – deltagarnas förståelse av begreppen (Alvesson & Sköldberg, 2009; Martin & McIntyre, 1994; Yin, 2013). Teorin bygger vidare på men går också bortom deltagarnas berättelser (Schreier, 2012). Syftet med Figur 3 är att bidra till begreppens användbarhet – dit jag även räknar inspiration och provokation. Figuren består av en ring för tillgänglighet och en yttre rymd utanför ringen för universell utformning.

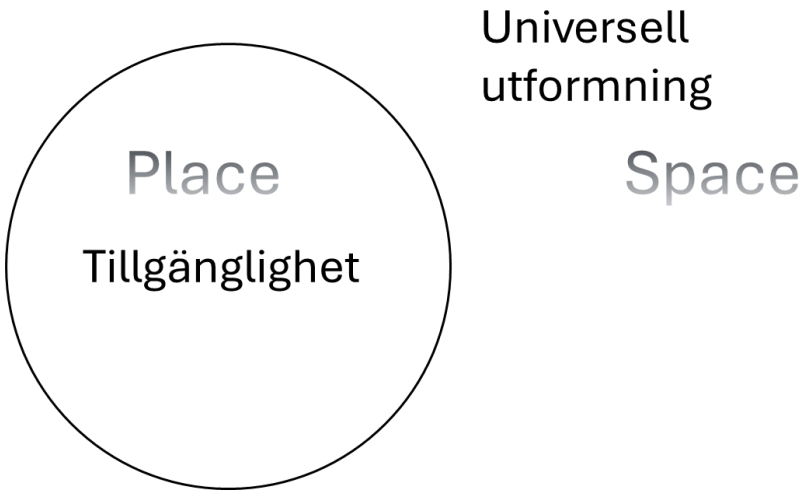

Figur 3: Tillgänglighet och universell utformning bredvid place och space
Figuren illustrerar relationen mellan avgränsad tillgänglighet och obegränsad universell utformning.

Figuren har inspirerats av en figur hos Ingold (2011) där ringen är place och rymden space. Jag lånar figuren men gör en egen tolkning av place och space. Jag har också inspirerats av överlappande cirklar hos Hedvall m.fl. (2022b) där tillgänglighet är minst, följt av användbarhet och universell utformning (se kap. 3.4). Ryhl (2016) har också en figur där tillgänglighet är en mindre cirkel i en större för universell utformning. Dessa cirklar verkar överlappande medan Figur 3 här inte har överlappande fält – som Figur 1 har – utan snarare är två dimensioner.

Place och space har många uttolkare. Lid (2012) associerar plats med motstånd och (stads)rum (space) med rörelse. De Certeau (1984) anser place dött och gravlikt men platsen blir någons space när tingen väcks och framträder i rörelse och handling. För Lefebvre (2011) är space samhällets sociala rymd som bestämmer vardagspraktiken genom rutiner, symboler och känslor men också genom konstruerade representationer som exempelvis stadsplaner. Merrifield (1993) ställer i Lefebvres efterföljd upp space och place dialektiskt som två aspekter av samma enhet, inte motsatspar utan ett samspel där place förvandlas genom att bäddas in med betydelse från space.

För Westerlund (2009, s. 35) är *Design space* de alternativ som designer tänker sig som möjliga och meningsfulla – ”the territory of all possible solutions”. Det är mer ”designerly” att börja utforska och experimentera med olika förslag under hela processen än att utgå från en första vägledande vision. Design space kan ses som en kunskapsbank som utvecklas och förändras men också påverkas av de begränsningar och öppningar som dyker upp.

För Ingold (2011) utspelar sig mänsklig handling i place medan space är den oändliga – och för Ingold tomma – rymden utanför. Cirkeln står för levda liv i en bestämd miljö men med personers utsiktspunkter och horisontlinjer. Ingolds syfte var att utpeka skillnader mellan situationell och universell kunskap, kultur och vetenskap, det specifika och det generaliserbara, det subjektiva och objektiva. Jag följer inte Ingolds konceptualisering om konkret/abstrakt och subjektivt/objektivt men däremot hans distinktion mellan innanför och utanför. Ett hus har både in- och utsida. Vi behöver både det avgränsade inne och obegränsade ute.

Dimensionerna kan också tänkas tidsmässigt. Tillgänglighet handlar om nuet, om granskning, kontroll och inventering av det befintliga. Universell utformning siktar mot framtiden och handlar om fantasi, drömmar och ambitioner. Med figuren avser jag inte att förstärka nya motsatspar, exempelvis mellan det befintliga och kommande, snarare hitta en mötespunkt mellan begränsad och situationsbunden place och öppen och obegränsad space. Det är också en skärningspunkt mellan det existerande och det kommande. Enligt Jönsson (2008) kan vi inte föreställa oss något framtida utan nuet och det förgångna. Minne, planering, föreställnings-förmåga och what if-frågor bygger upp den anticipatoriska möjlighetsrymden. Universell utformning bygger vidare på tillgänglighet men tillgänglighet blir tomt utan princip och vision. Figur 3 öppnar för både nödvändiga tillgänglighetsregler och lika nödvändig innovation i en rymd av förändringsmöjligheter.

8.3 Universell utformning i praktiken – nästa steg!

Artiklarna 1–4 visar att både tillgänglighet och universell utformning relateras till lagar och regler. Tillgänglighet avgränsas till en grupp och har även ett regelfokus som lätt smittar av sig på universell utformning. Regler behövs och behöver följas men bortom regelefterlevnad behövs kreativitet och inspiration för nytänkande och innovation. I vissa fall räcker tillgänglighetsregler men när de inte ger tydligt svar på ett komplext problem behövs vägledning av visioner utifrån etiska principer. Utmaningen handlar om att hålla samman tillgänglighet och universell utformning men också skilja dem åt. Universell utformning är inte lag i Sverige men som vägledande princip relaterat till regler, dock på ett annat sätt än tillgänglighet. Universell utformning bygger vidare på tillgänglighetsreglerna.

I Norge, där universell utformning är lag, vittnar Lid (2020) om en tröskeleffekt där utvecklare och andra slår sig till ro med att följa miniminivån. Det har blivit fler trapplösa entréer och ledstråk men också fler tekniska manualer om hur man ska få godkänt enligt lagen. Även i Danmark, där universell utformning inte är lag, tolkas det som en mall med färdiga lösningsförslag att följa (Ryhl, 2016).

Enligt filosofin om praktisk kunskap ska regelefterlevnad inte vara målet utan införlivas i handling. Molander (1996) talar om en öppen strävan utan åtskillnad

mellan mål och medel. Processer utgår från policy men går aldrig i mål utan existerar i spänningsfältet mellan ideal och vardagsupplevelse och rör sig omväxlande över det som vanligen förstås som teori och praktik.

Som princip och vision är universell utformning en riktning att röra sig i. Som policy är det en handlingslinje (Hill, 2007) eller strategi (Lid, 2020) – alltså aktivitet med riktning – att inkludera mänsklig mångfald, förena policyperspektiv och sträva efter ett jämlikt samhälle. Universell utformning kompletterar lagen med en rymd av förändringsmöjligheter bortom regelefterlevnadens miniminivå.

Syftet med detta perspektiv är att ge inspiration och hopp. Ett argument Grönvall (2004) mötte var att åtgärder för tillgänglighet är ogenomförbara. Han såg det som en omskrivning för bristande engagemang. Jag lägger till brist på vision och riktning. För att ta nästa handlingssteg i varje situation behövs en riktning.

Rymden antyder avstånd. Som Egard (2022) påpekar finns ett stort avstånd mellan baskrav och funktionsrättskonventionens ideal. Visionen och den kravfyllda principen kan upplevas överväldigande och hämmande. Men det går alltid att ta nästa steg i riktningen. Det gäller att hitta en balans där princip och vision ger både förståelse och skäl för genomförande.

Etiska principer är ideal som aldrig uppfylls helt (Molander, 1996) men de kan heller inte sväva fritt utan att tillämpas på konkret verklighet. Principer måste enligt Lövlie (2007) stå i nära förbindelse med aktuella situationer för att bli situationellt tillämpbara. Annars blir de bara ideal i dokument. ”Moralen står i samband med livets verkligheter, inte med ideal, mål och förpliktelser som är oberoende av konkreta realiteter”, skrev Dewey (2005, s. 276).

Visioner har enligt Jönsson (2008) både språngbräda och plattform. För att visionen ska vara inspirerande och konstruktivt provocerande behöver den förankras i vardagsupplevelsen av lokal verklighet. Höga ideal och visioner behövs som inspiration men leder till uppgivenhet utan denna grund.

Tillgänglighet och universell utformning i förenad praktik innebär visionär koppling till en konkret situation. Eftersom varje plats och stad har unika förutsättningar vad gäller topografi, ekonomi och kultur kommer universell utformning utvecklas på olika sätt i olika kontexter. I varje situation går det – oberoende av resurstillgång – att ta nästa steg från där man står.

Universell utformning kan alltså utmana och locka till nästa steg i den lokala situationen. Det finns alltid kunskaper och öppningar att upptäcka. Varje kommun eller organisation har en egen raketramp – en bas av kunskap och regler – och en farkost för att hämta inspiration och idéer fån möjlighetsrymden.

Denna kontextualisering innebär att universell utformning går bortom grundläggande tillgänglighet men kan även inspirera till det. Det handlar inte om

att bocka av specifika standardlösningar från en checklista. Lokalt görs bedömningar utifrån regler och föreställningar om framtida platser.

Enligt Müller (2023) krävs ansvarstagande och utvärdering för att vidmakthålla perspektivet universell utformning som en ”röd tråd genom hela processen”. Hennes forskning visar också på att kreativitet gäller ombyggnad. Jag tror därför det är viktigt att universell utformning fortsätter att vara en riktning för kreativitet men också ett provokativt och spekulativt begrepp. Det svåra och komplexa kan enligt kritisk design ge inspiration istället för uppgivenhet.

Torkildsby (2018) använde kritisk design som pedagogiskt grepp i en workshop om universell utformning. Icke användarvänliga eller dystopiska miljöer utmanar deltagare att komma ur komfortzoner och gamla tankebanor om funktion och användning. Jönsson m.fl. (2004) förespråkar fiktiva situationer som överraskar och stör för att få andra att tänka i nya banor. I samskapande stadsutveckling bör workshoppar kunna använda mer överraskning, störande och provokation, kanske undersöka positioner och argument med rollspel.

8.4 Projekt slutar och processer pågår

Artikel 4 analyserade kunskapsproduktion och fann brist på lärande mellan projekt, som per definition är avgränsade i tid. Denna aspekt av universell utformning i praktiken har inte belysts tillräckligt och avhandlingen bidrar därför till forskning om processer och lärande. Pragmatismens upplösande av policy och implementering har åskådliggjort att de projekt som uppfattas linjära med början och slut är sammanvävda i öppna och komplexa processer. Projekt ses ofta som konkreta men planen är en idealbild. Processer ligger närmare vardagsupplevelsen. Vi ser delar och vinklar på projekt, upplevda som förändringar. Få har överblick och är med hela projekttiden. För att förstå ett projekt måste kontexten tas med.

Om projekt ses som linjära och separata är risken att universell utformning blir något för enstaka fall, framförallt prestigeprojekt som torg eller centrala platser. Risken är också att kunskap inte förs vidare. Om projekt däremot ses som delar av en större väv av processer i dåtid, nutid och framtid uppstår bilden av en öppen och kontinuerlig lokal praktik. Att omgestalta gator och torg är inget som börjar och slutar. Det finns en historia, en omgivning och en framtid. Detta synsätt – som framträdde på workshopparna – kan öppna för bättre kunskapsproduktion inom projekten och även mer jämlik och horisontell samverkan.

Att inte tänka linjärt kan också öppna för nya påverkansmöjligheter. Funktionshindersorganisationerna ville bjudas in så tidigt som möjligt för att kunna påverka avgörande beslut, men erfor också att de första besluten är abstrakta och svåra att förstå konsekvenserna av. Därav önskan om kontinuerlig

feedback. Att det går att förändra även sent i processen visade sig när protester uppstod på sociala medier i Storstad ett halvt decennium efter beslut om torget. Efter alla medborgardialoger och när ombyggnaden blev synlig väcktes nya intressen som politikerna delvis tillmötesgick.

I processen är inte intentionen en okänd vilja i ett diffust förflutet utan något som utvecklas kontinuerligt. Detta kastar ljus över de problem för universell utformning som Müller m.fl. (2022) identifierar. Perspektivet faller bort under projektets gång för att det ses som en abstrakt urspungsintention som inte har med implementeringen att göra. Med processperspektivet tillhör inte universell utformning bara en tidig policyfas utan utvecklas genom handling hela tiden.

Pragmatisk upplösning kan också belysa den vanliga uppdelningen i uppdragsgivare och utförare. Hill (2007, s. 195) påpekar att ”de som underkastas reglering ofta förstår processen bättre än de som reglerar”. Målskrivningarna skulle kunna ha nytta av utförarnas specialkunskaper. Om vilja och göra tänks samman ges praktiker möjlighet att uttrycka och visa kunskap och kreativitet. Deltagarna – som på olika sätt såg sig mer som uppdragsgivare – ansåg att utförare gjorde ”fel” för att de inte hade kunskap. Men om policy och implementering vävs samman blir alla ansvariga för såväl kontinuerlig intention som görande. Den som exempelvis förstår att en ritning leder till otillgänglighet är moraliskt skyldig att slå larm. Det kräver uppmärksamhet och mod men kan leda till förbättring.

Sanoff (2000) skiljer på processer som behandlar problem som isolerade och de som undersöker större samhällsproblem. Ju större perspektiv desto större komplexitet. Ett torg kan byggas om men de problem man vill få bort flyttar någon annanstans. Alltför avgränsade problem riskerar att förvärra helheten. Men att lösa problem på hög nivå är svårt eftersom vi bara kan ta ett steg åt gången.

Enligt Rittel & Webber (1973) finns det alltid en högre nivå av problemlösning. Varje problem är ett symptom på ett annat problem. Avgränsningar hjälper till att överblicka arbetet. Men vi har också en tendens att lokalisera problem på en annan nivå än vår egen. Någon annan ska göra något. Eller borde redan ha gjort.

Det processperspektiv som här skisserats i kontrast till ett linjärt projektperspektiv pekar på värdet av flexibla och iterativa processer där man kan gå tillbaka och förbättra när så är möjligt. Instruktioner ska inte vara för detaljerade och målen tentativa för att successivt utvärderas och förtydligas av nya arbetsmål och intressen (Larsson, 2010). Möjligheterna ska anpassas medan projektet tar form så att inte bara det aktuella tillståndet undersöks utan också hur världen skulle kunna vara eller borde vara – ibland med förslag, förutsägelser eller förändringsstyrning. Ständigt fortsatt lokal utveckling betyder att i alla situationer våga ta nästa steg. Inget kan fungera för alla men “we can almost always improve on the things we design to make them more universally useable” (Mace, 1998, s. 23).

Avgränsningar (*constraints*) är inte något negativt utan nödvändigt för förändringsprocesser. Enligt Jönsson m.fl. (2004) är de nödvändiga förutsättningar. Alla problem måste avgränsas för att hanteras. Situerad kunskap visar de yttre villkor som är relevanta i den lokala kontexten. Exempelvis ansåg deltagarna i Storstad att torget hade kunnat bli en trevlig mötesplats utan bussgata över torget. Men den frågan var redan avgjord på trafikförvaltningen. Det var en avgränsning. I Mellanstad var upphandlingen ramen. Det företag som vann upphandlingen valde inredning, inte personalen – som gått kurs om universell utformning. Innovation skedde i denna process men det övergripande i upphandlingsprocessen var ändå att följa alla regler. I ett process- och systemperspektiv kan tidsbegränsningar och upphandlingskrav ses som mervärden som ger stöd åt lärandet. Alla försök till förändring möts av motstånd. Dessa problem och hinder kan ses som förutsättning för lärande.

8.5 Tjänstepersonsroll med ansvar och omdöme

Artikel 3 och 4 visar vardagsupplevelser ur tjänstepersoners perspektiv. Kravet på tjänstepersoner att kunna tolka och tillämpa regler i olika situationer är högt. ”Varje offentligt organ och varje tjänsteman är skyldig att självständigt tolka och tillämpa regelverket rätt”, skriver juristen Nilsson (2017). Artikel 4 pekar också på vikten av bedömning i förhållande till föreställningar om framtida platser. Generell kunskap om till exempel lagar och regler ska knytas till konkreta men oklara situationer. Lagar och riktlinjer kräver tolkning och bedömning i förhållande till verkligheten. Men tjänstepersoner har olika drivkrafter och även politiska inställningar (Sandström, 2019). Alla är inte som den ”guerrilla civil servant” (s. 295) hon mötte – en socialt engagerad byråkrat som utifrån tjänstepersonsrollen bekämpade maktstrukturer inifrån.

Ansvarsfördelning och ledning av tillgänglighetsfrågor kan vara otydliga (Hellström, 2022). Tjänstepersonerna upplever motstridiga krav från olika styrdokument. En spänning mellan praktik och forskning kan skönjas i att tjänstepersonerna hos Hellström (2022) önskade fler tjänster vikta för tillgänglighet och skarpare direktiv och indikatorer för universell utformning, medan han förordar utrymme för reflektion och kreativitet. Ju striktare regelstyrning desto mindre innovation.

Teorierna om praktisk kunskap som inövad praktik förklarar vad Grönvall (2004) och nu senast Müller (2023) sett: att det finns kunskap om tillgänglighet som inte används. Kunskapen är inte integrerad. Att bocka av checklistor är motsatsen till förståelse och professionellt omdöme. Bedömningsförmågan som kommer av reflektion leder till ett handlande som är mer ansvarstagande och öppet för förändring, enligt (Rolf, 1991). Utifrån Aristoteles indelning av kunskapsformer

menar Bornemark (2016) att tjänstepersoner behöver komplettera teoretiskt (episteme) och praktiskt (techne) kunnande med fronesis – en ”situationskunskap” som bygger på lyhördhet och att se varje situations ”konkretion och unicitet” (Bornemark, 2019, s. 298f). ”Ett reflekterande omdöme” krävs också vid situationer som inte omfattas av någon reglering (Bornemark, 2016, s. 132).

Bornemark går tillbaka till Davidoff (1965) som kritiserade den då framväxande värdeneutrala tjänstepersonen. Han lanserade ”planpluralism” där planerare är *advocates* åt minoriteter och organisationer utanför planmyndigheten. Om många förslag bryts mot varandra i kreativ spänning mellan intressen trodde han att kvaliteten skulle öka. Men alltjämt innebär medverkan att kommentera en myndighets enda förslag. En väg framåt även för tjänstepersoner är att reflektera över ansvar och omdöme på det sätt som designer gör i exempelvis Frögård (2021).

Welch (1995) frågade sig hur universell utformning skulle arbetas in i rutinerna för att inte bli ett instrumentellt avbockande av checklistor. Hennes studenter föredrog färdiga lösningar utan att behöva skapa nya eller reflektera över kontexter. Att föreställa sig konsekvenser av argument och förhandlingar är en ”antecipering” som Johansson & Khakee (2009, s. 210) rekommenderar för professioner inom stadsutveckling. Det är ett fronesis-liknande omdöme som kan utvecklas tillsammans med användare som ofta har lång och unik livserfarenhet.

8.6 En stärkt användarroll

Artikel 3 och 4 visar hur samverkan mellan tjänstepersoner – inklusive kommunens utförare – och användare har spänningar men också möjligheter för samskapande. Rollfördelningen var tydlig även om legitimitet diskuterades. Tjänstepersoner förväntas *kunna* och *förstå* sitt område, politiker förväntas *vilja* något och användare *uppleva*. Men roller kan förändras under processernas gång. I takt med ökad kunskap påverkas beslut och därmed resultat (Vinck & Blanco, 2003). Lawson (2006) fann lagstiftare och användare mest rigida medan uppdragsgivare och designer var flexibla.

Enligt Roos (2022b) gav 1970-talets upplösta hierarkier och motsättningar mellan forskare/deltagare, amatör/professionell eller producent/konsument upphov till en ny elit av aktivister som hade ”rätt” både i teorin och praktiken. Han tror idag på en gemensam kunskapsgrund men olika arbetsuppgifter. Samtidigt varnade Schön (1991) för hierarkisk rollfördelning där användare står under professionella. Risken finns i relationen mellan professionella utan funktionsnedsättningar och processdeltagare med. Men uppdelningen i passiva och underordnade användare och aktiva professionella är en falsk dualism, enligt Boys (2014). De inbjudna kategoriseras som avvikare i kontrast till det normala, ofta processledarna själva. Det speglar hur vi bygger samhället så att underläge och klyftor förstärks.

Jönsson m.fl. (2004) pekar på att användarrollen i designprocesser ofta blir att informera, svara på frågor eller bli observerad. Det är lätt att falla in i en passiv användarroll. Hornyánszky Dalholms (1998) ”brukare” beskrivs som besökare i arkitekternas värld. De hade svårt att förstå ritningar och modeller men bad inte heller om någon annan metod utan accepterade konsultationens villkor för att inte framstå som dumma. Rollen de fick och tog var att kommentera och reagera, inte samskapa.

Att lyfta sina personliga erfarenheter till ett allmänmänskligt plan kräver verbala och emotionella kommunikationsförmågor. För den som ägnar sig åt att smälta in – ”passera” (Goffman, 1990) eller självförakt genom ”internalised ableism” (Campbell, 2009) är det ett stort steg. Ökad synlighet kan också öka marginaliseringen (Campbell, 2009). Användaren förväntas också stå tillbaka som individ för att berättelsen ska bli allmängiltigt trovärdig och användbar.

Användarna behöver introduceras i sin roll. Jag noterade som Koch (2022) att många hellre talar om andra än sig själva. Även om man kallas expert kan det vara utmanande att diskutera och dessutom vara personlig med de som är professionella på området. Kanske var det ingen tillfällighet att de användare jag träffade själva var professionella på sina områden. En av dem hade jobbat på flera myndigheter. Att växla över till en användarroll och vara personlig bland professionella kan innebära utsatthet. Agerande filtreras säkerligen genom tidigare erfarenhet, kanske av att bli utnyttjad eller ignorerad – eller lyssnad till.

Här finns fler spänningar än bara den mellan användarperspektiv och myndighetens rationella planeringsperspektiv. Vid en av avstämningsintervjuerna kritiserade en av processdeltagarna ”arkitekterna” för att inte förstå hur det är gå med vit käpp. På torgworkshoppen hade de diskuterat hur många centimeter kanten skulle vara men upplevelsen av att gå med vit käpp beror på om det är grus och snö, om man är trött eller har bråttom. Workshoppens testsituation med full koncentration på gåendet representerar inte heller vardagsupplevelsen.

Att som i Storstad kalla deltagarna experter skulle signalera mer jämlikhet mellan användare och tjänstepersoner. Man diskuterade regler och mått – experter emellan. Men expert har också konnotation av rationell och faktabaserad episteme – av kunskap som individer *har* och förhandlar med, inte samskapar med andra. Expert låter definitivt, utan utvecklingspotential. Men med förståelse för principerna bakom reglerna och visioner om gemensamma samhällsmål kan möjligen även ordet expert fungera.

Rollerna bör behållas men utvecklas. Det är processledningens ansvar men användarna bör själva också – genom sina organisationer – se till att utveckla förmågor gällande exempelvis kommunikation och bildtolkning.

8.7 Funktionshinderserfarenhet som resurs i förändringsprocesser

Artikel 4 identifierade funktionshinderserfarenhet som en form av personlig kunskap. Den var eftertraktad av tjänstepersoner för att få förståelse för principerna bakom tillgänglighetsregler. Men involvering av användare med funktionsnedsättningar begränsades av hur tillgänglighet inramas för att gälla funktionsnedsättning i ett separat spår. Hur dessa kategoriseringar och aktiviteter skapar praktiker är relevant för funktionshindersforskning, forskning om andra målgruppskategoriseringar och forskning om jämlikhetsarbete.

Verksamheten bygger på en uppdelning i personer med eller utan funktionsnedsättningar. Det synsättet leder enligt Lid (2012) till diskussioner om andel och antal – och nödvändighet av åtgärder. Hon föredrar att se variation i funktionsförmåga som ett mänskligt grundvillkor (Lid, 2020). Andra menar att den binära kategorin kan behövas för att exempelvis belysa diskriminering (Kafer, 2013).

Organisering och syn på tillgänglighet som begränsat till personer med funktionsnedsättningar gör att funktionshinderserfarenhet riskerar att uppfattas som endimensionell som enbart relaterat till funktionsnedsättning. Men personer med samma funktionsnedsättning upplever staden olika beroende på bland annat avsikter, personlighet, dagsform och känslor. Det går inte reducera upplevelser till en funktionsnedsättning. Det är bara en aspekt av vardagsupplevelserna där kultur, uppfostran, utbildning, klass, etnicitet, kön och ålder också spelar in.

Tjänstepersoner – men även anställda vid funktionshindersorganisationer – tyckte berättelserna om funktionshinderserfarenhet var svårtolkade. Goodley m.fl. (2012) förklarar det med att det rör sig om ”motberättelser” i ett ableistiskt samhälle. Helt klart finns ovana och därav motstånd. Boys, 2014) menar att funktionshindersperspektivet måste tvingas in för att inte väljas bort som alltför komplicerat. Att prata om inkludering räcker inte. Det antyder att exkludering är ett alternativ. Samtidigt menar hon att minoriteters kunskap behandlas med överdriven ängslighet, som särskilt genuin. Människor med funktionsnedsättningar bör ses som ”vanliga” medborgare, som ”anyone”. Så mycket skiljer sig inte olika grupper åt.

I Storstad hade en bredare workshop med personer med olika typer av erfarenheter satt experternas funktionsnedsättningar i sammanhang och bättre kopplat till processens officiella mål om trygghet och en levande mötesplats. Med den snäva synen på tillgänglighet kom de fysiska objekten i fokus. Processdeltagarna blev förflyttningsobjekt mer än användare med sociala behov.

Här finns mycket att hämta från designforskning. För Folkmann (2016) handlar inte design om produkter utan om den mänskliga interaktionen med dem och den kontext i vilken de används. Han skiljer på en materiell yttersida och en insida med aspekterna funktion, interaktion och kontext. I empirin dominerade det yttre.

I Storstad riktades kritik mot alltför mycket flexibilitet vad gäller exempelvis möblering och aktiviteter. Användarna ville ha förutsägbarhet och struktur. Men hur trygga möten på och vid uteserveringarna underlättas och gynnas - exempelvis för personer med synnedsättning eller autism diskuterades inte på djupet. Kanske hade detta skett om fokus legat mer på det som är gemensamt för alla, som sociala aktiviteter, än på funktionsnedsättningarna. Samtal om stadsutveckling som gynnar alla innebär inte att bortse från eller förneka funktionsnedsättningarna utan integrera funktionshinderserfarenhet i processen.

Intersektionalitet som korsande perspektiv lyfts i funktionsrättskonventionen där diskriminering av kvinnor med funktionsnedsättningar ses som flerdimensionell (Degener, 2016). Siebers (2008) diskuterar intersektionalitet som ömsesidigt överlappande och påverkande identiteter och dimensioner av utsatthet. I Sverige har Söder & Hugemark (2016) diskuterat funktionshinder i förhållande till andra perspektiv. Enligt Guldvik m.fl. (2013) är ett intersektionellt perspektiv nödvändigt för att personer med funktionsnedsättningar inte ska reduceras till sina medicinska villkor.

Men ett sådant synsätt mötte tvekan bland funktionshindersorganisationerna. Vissa deltagare var oroliga för att deras perspektiv och behov skulle falla bort. Oron kan spädas på av de kategoriseringar som ofta görs i byggprocesser där normen är unga, friska och rörliga personer på bekostnad av äldre och personer med funktionsnedsättningar. Detta är enligt Müller m.fl. (2021) vanligt i såväl visionsbilder som texter och rimmar illa med alla policyer om ett samhälle för alla.

Det är inte självklart hur olika diskrimineringsgrunder ska samverka. Fasta gränser mellan mångfaldsperspektiv riskerar att inte integration eller lärande uppstår. Det finns även perspektiv som lätt glöms bort. I stadsutvecklingsprojekten uttrycktes funktionshinderserfarenhet genom verbala berättelser vid exempelvis workshoppar. Detta utestänger de som hellre svarar på enkäter eller skriver. Men studien visar att funktionshinderserfarenhet spelar en viktig roll i stadsutveckling som ett oundgängligt testverktyg för stadens design. Personliga berättelser är relevanta för långsiktigt kunskapsbygge på generell nivå om de sätts i kontext.

8.8 Kommunal samverkan med möjligheter

Artikel 3 och 4 berör förutom individuell medverkan med funktionshinders-erfarenhet en organisatorisk nivå där medverkan administreras av kommun och anställda på lokala funktionshindersorganisationer. Dessa resultat bidrar till den funktionshindersforskning som fördjupar sig i identitet, medlemskap, policy – särskilt lokal – och civilsamhällesfrågor.

Artikel 3 och 4 diskuterar asymmetrin mellan kommun och lokala funktionshindersorganisationer. De är svårjämförbara som organisationer men jag valde ändå att se dem som samverkande organisationer för att belysa olikhet i förväntningar på samverkan – som att förhandla om det som inte går att förändra eller ha inflytande i ett projekt där medverkan enbart är symbolisk.

För rekrytering av processdeltagare är kommunen beroende av funktionshinders-organisationer. Man skulle kunna rekrytera via annonser eller kanske pensionärer eller sjukskrivna bland kommunanställda. Funktionshinderserfarenhet överlappar bara delvis funktionshindersorganisationerna. Flertalet människor med funktionsnedsättningar står utanför (Shakespeare, 2006). Man kan heller inte tvinga människor till föreningsanslutning. Här ger organisationsperspektivet förklaringen. Även om de anställda vid funktionshindersorganisationerna tyckte rekrytering var svårt ville de inte släppa detta inarbetade samhällsuppdrag som gav organisationen legitimitet. De såg inte processdeltagare bara som individer med funktionsnedsättningar utan som bärare av organisationens budskap. Ur mångfaldsperspektiv innebär detta en slagsida mot föreningsaktiva – en kategori som kanske inte representerar befolkningen (Kanström, 2016).

Beroendet av funktionshindersorganisationerna har även svagheter. I Lillstad hade samarbetsorganet för funktionshindersföreningarna lagts ner – utan att de jag frågade visste varför. Personliga konflikter, trodde någon. I Storstad hade samarbetsorganet varit utan anställd under flera år. När kommunen lägger ansvar på civilsamhället gör man det på ideella föreningar som hela tiden måste utveckla nya kontaktytor med medlemmar och andra.

Goodley m.fl. (2012) ser funktionshindersorganisationer som grundade i motstånd mot samhällets förtryck, något som paradoxalt – genom utestängning och institutionalisering – gett förutsättningar för organisering och gemensam identitet. Enligt Goodley m.fl. (2012) lyfts idag individen fram som experter medan kollektiva lösningar dras ner. Samverkan med myndigheter innebär förhandling i ett ”ableist landscape” (s. 247). Det har gjort att organisationer ”moved from being agents provocateurs, campaigning for change, to become trusted local authority allies” (s. 82). Att både stå nära myndigheterna och hålla avstånd för att kunna kampanja mot dem skapar “discourse friction” (s. 82.) inom organisationen.

Jag upplevde inte sådana konfliktlinjer. Deltagarna arbetade inte sällan överlappande. En anställd på de lokala funktionshindersorganisationerna var även kommunanställd. En kommun kan ses som en organisation med olika delar. Alla är kommuninvånare och civilsamhället kommunens utförare. I stadsutveckling är det oklart vem som är uppdragsgivare (*client*). I empirin var exempelvis politiker marginella. Zeisel (1981) skiljde på betalande clients och user clients. En möjlig distinktion idag vore deltagare som individ eller organisation. Just i stads-utveckling skulle man kunna argumentera för att alla är användare av exempelvis gator, torg och bibliotek.

Det nationella samarbetsorganet i Sverige betonar mötet mellan myndigheter och företag och människor med funktionsnedsättningar – för att inte tillgänglighet ska bli ”något abstrakt för experter” (Handikappförbunden, u.å.). Organisationerna vill inte vara samhällets tillgänglighetsgranskare, vilket riskerar att konkurrera med de medlemmar som försörjer sig på tillgänglighet. För mycket samhällsresurser bör heller inte gå till administration av medverkan. Denna kommenteras skeptiskt som informell rådgivning med olika besked utifrån personliga erfarenheter. Deltagarna bör vara ”representativa för majoriteten användare” och får inte bli ”experter på att vara experter”. Även Denvall & Slaug (2022, s. 300) varnar för ”proffsbrukare” som suttit länge på sina poster.

Värdet av etablerade organisationer framträder tydligare vid jämförelse med de mer löst sammansatta medborgardialogerna där man inte går via organisationer. Studier tyder på misstro och svårorganiserade aktiviteter (Bornemark, 2016; Daram & Hellström, 2019). Samverkan med funktionshindersorganisationer har fördelar som: 1) kontinuitet – personer är med under lång tid, 2) livserfarenhet och yrkeskunnande – många är pensionärer, 3) etablerad position i samhället – ger frihet att driva opposition, samt 4) förankring och förtroende inom civilsamhället.

8.9 Fortsatt utveckling mot kreativt samskapande

Artikel 3 identifierade Konsultation och Partnerskap som delaktighetsstilar. De kan också ses som modeller för samverkan. Artikel 4 tecknar samskapande som en utveckling av Partnerskap. Detta bidrar till forskning om participatorisk design.

Någon praktikgemenskap i Lave & Wengers (1991) mening fanns inte i empirin, däremot vad de kallar intressegemenskaper med utbyte av information och åsikter. Samskapande användes inte spontant i empirin. Deltagarna talade mer om samråd och dialog. Samskapande är ändå användbart för att analysera nuvarande samverkan och hur den skulle kunna utvecklas. Samskapande är en vision om mer jämlik och kreativ samverkan. Dess uttryck är dialog.

De tre modellerna Konsultation, Partnerskap och Samskapande har alla sitt värde. Jag ser inte, som Arnstein, konsultation som negativt. Eftersom det inte finns tid och resurser för samverkan i alla projekt är konsultation bättre än inget. Arnsteins högsta steg Medborgarkontroll är inte önskvärt i alla lägen men fungerar som ideal i andra. Davidoffs plurala planering där organisationer lägger förslag är avlägsen men värd att ta upp till diskussion. Larsson (2010) konstaterar att stadsutvecklingsinitiativ i Sverige nästan alltid kommer från myndigheter och ibland näringslivet men att även civilsamhället kan ta initiativ till nya projekt. Han konstaterar också att det går att lära sig mycket om varandras organisationer även genom förhandling.

Figur 4 visar tre samverkansmodeller med respektive drivkrafter och funktion:

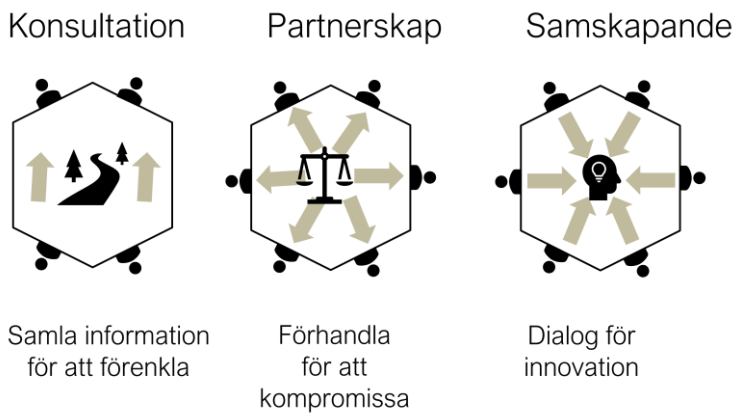

Figur 4: Samverkansformer
Figuren illustrerar samverkansmodellerna Konsultation där information samlas i syfte att förenkla, Partnerskap med förhandling för kompromiss och Samskapande med Dialog för innovation.

Civilsamhället kan enligt Emilson (2014) och Spaargaren (2011) vara drivande och Lindberg & Nahnfeldt (2017) pekar på civilsamhällets sociala och kulturella resurser och på pågående omförhandlingar inom samhällskontraktet gällande civilsamhällets roll, bland annat som innovatör. Utifrån Deweys kunskapssyn skulle civilsamhället kunna bidra med brytningar och omprövningar som visar vägen mot ny kunskap.

Etablerad samverkan mellan kommun och funktionshindersorganisationer – eller internt i form av funktionshindersråd – innebär tröghet mot förändring. De kommunala funktionshindersråden har enligt Nilsson (2013) inte förändrats mycket sedan 1970-talet. Hon placerar dem som Placation (Blidkande/Samråd) på Arnsteins stege. De är en del av kommunens politiska struktur. Civilsamhällets funktionshindersorganisationer kan agera friare men har inte samma tillträde.

Vad som i empirin visade sig värdefullt för gemensam kunskapsproduktion var olikhet. Skillnader i åsikter eller bakgrund ses ofta som ett problem eller till med orättvisa men skilda intressen och exempelvis olika estetisk smak kan ge bättre resultat (Hornyánszky Dalholm, 1998). Åsiktsskillnader och opposition kan ses som dynamiska drivkrafter som driver fram förändring om de synliggörs. Olika intressen och identiteter behöver inte splittra samhället utan olika kunskapssyner och världsbilder kan mötas med respekt i förhandling (Roos, 2022a). Enligt Zamenopoulos & Alexiou (2018) handlar inte gemensamt lärande om konsensus utan om att lyfta fram många röster som möjliggör flera handlingar och kunskapsvägar. Sådan ”agonism” bygger på antagandet att maktrelationerna bakom det ömsesidiga lärandet inte döljs.

Att utveckla samverkan kräver att alla parter investerar i engagemang och kunskapssökande (May & Finch, 2009). Ehn (2007) beskriver från designhåll detta som att gå från ”design i projekt” till ”design i bruk”. Hornyánszky Dalholm (1998) utgår från Wittgenstein när hon menar att skillnader i begreppsuppfattning och erfarenhet behöver överbryggas i en gemensam livsvärld eller en gemensamt uppbyggd förtrogenhetskunskap, ett ”designspråkspel”.

Samskapande innebär att alla parter bidrar med förslag. Att kommentera, bedöma och analysera eller se samverkan som förhandling räcker inte. Det kan dock gälla andra delar av samverkan mellan kommun och funktionshindersorganisationer, som övervakning av funktionsrättskonventionen. Men samskapande kräver förutom kunskap om verklighet och regelverk föreställningsförmåga med öppenhet för det möjliga på framtida platser.

Ekonomiska och personella resursbegränsningar påtalades som hinder för närmare samverkan. Men om samskapande förläggs i en annan mer visionär dimension kan en bild tecknas av universell utformning som en kreativ och samskapande process byggd på tillit och ömsesidigt lärande från olika kunskapstyper. Det kräver mod att förändra rutiner och invanda roller men ett stegvis (iterativt) experimenterande stöds av denna avhandling.

9 Metodreflektion

I detta kapitel reflekterar jag över de metodfrågor som följt med under avhandlingsarbetet. Det gäller hur kunskap utvecklas och hur roller och gruppdynamik gestaltar sig vid forskningsaktiviteterna. Jag avslutar med några begränsningar och pekar på vad utvecklingen av avhandlingsarbetet inneburit.

9.1 Deltagarnas och min kunskap – tillsammans

För att förstå universell utformning i praktiken har jag tagit ett utsnitt av verkligheten för att med det teckna en helhetsbild utifrån empirin. Utsnittet är samtal men jag ser inte dessa som enbart verbala. Deltagarna medverkar i en forskningspraktik med erfarenheter, positioneringar och föreställningar om de aktiviteter de är med eller har varit med om. Detta innebär att även sammanhang och händelser i omvärlden påverkade stämning och samtalsinriktning. Covidpandemin influerade exempelvis gruppsamtalen för artikel 2.

Enligt Alvesson & Sköldberg (2009) börjar dialogen med materialet redan i intervjumötet och fortsätter i diskussion och slutsatser. Detta betyder att den utvecklade kunskapen är ett samspel med bidrag från såväl forskare som deltagare. Deltagarna är medskapare i kunskapsproduktionen. Det innebär att jag följer vad deltagarna säger så nära jag kan men också att det är jag som styr genom att välja frågor och teman. Min förförståelse – av exempelvis universell utformning – och de teorier jag valt har inflytande. Jag ser ändå resultatet som samproducerat med deltagarna. Jag har velat lyfta mångfalden i deras röster, inte som en förmedling av deras berättelser och föreställningar utan som produktion av ny kunskap från empirin (Becker, 2008). Att jag tolkat deltagarnas ord innebär att min tolkning kanske inte alltid stämmer med vad deltagarna ursprungligen ville säga. Min metod har dock velat framhäva vad empirin säger som helhet. Citat i artiklarna är penseldrag för att teckna denna helhetsbild.

Caretta & Pérez (2019) betonar att forskare inte bara ska komma med lösningar på lokala behov utan också överbrygga klyftan mellan forskare och andra. Dialog med deltagarna kan ske även under tillämpning och praktik. Deltagarna ska vara ”embodied subjects” i produktionen av ny, användbar och situerad kunskap. I mitt fall inbjöd jag via uppföljningsmail till fortsatt dialog efter aktiviteterna men utan

mycket respons. Fortsatt kontakt skedde därför om jag riktade mig specifikt till någon kring en oklar utsaga, vilket var sällan. Brist på kommunikation med deltagarna efter forskningsaktiviteterna var en orsak till beslutet att göra tre avstämningsintervjuer i slutet av avhandlingsarbetet. Att återkoppla transkriptioner och diskutera tolkningar med deltagarna på ett ännu mer omfattande sätt var tidsmässigt inte möjligt. Det hade också givit ytterligare ett lager att analysera. Denna brist har delvis kompenserats med grundlig ”dialog” med den transkriberade texten.

9.2 Deltagarnas roller – och min

Samspelet med deltagarna utgår från ärlighet, något jag tog upp vid varje introduktion. Men det är mycket som påverkar ett samtal. Inbjudan och forskningsinformation betonade att deltagarna förväntades uttrycka egna åsikter och dela med sig av personliga erfarenheter och uppfattningar utan att representera företag eller organisationer. De talade ändå mestadels utifrån profession eller föreningsengagemang utan att inta en personlig roll. Eftersom urvalet delvis skedde efter professionell roll kan detta ses som naturligt. Jag själv ställde även frågor utifrån denna. Det innebar att det ibland var oklart för mig om det var en individuell eller kollektiv upplevelse som uttrycktes och på vilken samhällsnivå.

Förtroendet mellan forskare och deltagare är enligt Hammersley & Atkinson (2007) avgörande. Personers samhällsstatus påverkar såväl hindrande som möjliggörande. Om en forskare ses som en del av samhällets kontrollapparat kan det leda till överdriven respekt eller att man inte vågar säga nej. Forskaren kan också ha lägre status än deltagarna (Vinck & Blanco, 2003). I artikel 1 var flera av de intervjuade mer kunniga än jag om universell utformning. Men i intervjusituationen kan statusskillnad delvis uppvägas av rollerna med intervjuare som leder och intervjuad som följer.

De flesta bryr sig enligt Hammersley & Atkinson (2007) inte så mycket om metoder och resultat utan mest om forskaren är pålitlig. Uppfattningen om forskaren och dennes arbete kan inge allt från rebelliskt motstånd till hopp om framtida samarbeten. Vissa avstår på grund av tidigare negativa erfarenheter av forskning eller går in med misstänksamhet eller oro för att bli granskad. Den som tackar ja kan göra det av pliktkänsla men också på grund av kritik man vill kanalisera. Det påverkade också att deltagarna till stor del var verbalt orienterade personer som lockades av vad de uppfattade som en i första hand verbal aktivitet.

9.3 Svårfångad interaktion i grupper

Att tolka transkriberad text innebär enligt Porter & Robinson (2011) att tolkaren dras in det som orden betytt i sitt ursprungssammanhang. Förståelsen av detta sker inte utanför tolkarens sätt av vara. Antaganden och önskningar är ofrånkomliga villkor för analysen. När kontexten varit samtal i grupp tillkommer ytterligare lager. Samtalen löpte fritt och deltagarna kommenterade och ställde frågor till varandra på ett nyfiket och öppet sätt. De interagerade inte bara som forsknings-deltagare. De interagerar också i en kontext utanför rummet. Vad de säger är reaktioner på uppfattningar de mött. Exempelvis var betoningen på flexibilitet en reaktion på vad deltagarna såg som en missuppfattning om universell utformning som one-size-fits-all.

Deltagarna enades kring vissa idéer, till exempel om universell utformning, och utmålade utomstående som en tänkt motgrupp. Det kan även vara svårt att avgöra – inte minst i digitala möten – om utsagor refererar till vad andra sagt eller skrivit eller vad man själv tidigare sagt och gjort, eller om något var ironi, ett spontant utfall eller väl genomtänkt. Utsagor i grupp är svårbedömda utan kunskap om deltagarnas inbördes relationer. Jag ville inte att deltagarna skulle stå varandra för nära och en nära kollega till en redan anmäld person ombads att avstå i artikel 2. När personer som känner varandra pratar riskerar värdefull information – som för dem är självklar – att inte komma fram. Gruppsamtalen innebar också en spänning mellan de närvarande och tänkta utomstående. De diskuterade hur den erhållna kunskapen i rummet skulle kunna begripliggöras för andra.

För att tolka deltagarnas utsagor krävs kunskap om hur forskningsarbetet uppfattas, exempelvis hur inbjudan till kommunworkshopparna förmedlas via gatekeepers. Att deltagarna pratade mer om universell utformning än tillgänglighet beror förmodligen på temat i inbjudan. De svarare på forskarens frågor och ville kanske inför forskaren lyfta sin kunskap och praktik gällande universell utformning. Ett större bekymmer i analysarbetet var att skilja erfarenhet från slentrianmässigt upprepade fraser. Deltagarna hänvisade ibland till ”något jag fick lära mig en gång i tiden”, vad ”gemene man” säger eller sådant man hört ”på stan” (artikel 4, workshop i Storstad). Även om de som är närvarande vid deltagande observation informeras kan det finnas andra runtomkring – till exempel i de lunchrum som flera funktionshindersorganisationer delade i Stor- och Mellanstad – som inte vet vad som pågår. Det anknyter till de spänningar mellan anställda och förtroendevalda som jag uppfattade inom funktionshindersorganisationerna. Men eftersom jag av praktiska skäl – det är de som svarar på mail och telefon – mest har träffat de anställda lämnar jag det temat för framtida forskning.

Att leda gruppsamtal eller workshop kräver ansvar, förtroendegivande introduktion och öppenhet för nya omständigheter (Hanington & Martin, 2019). Enligt Kaner (2014) ska en facilitator integrera alla deltagares perspektiv och

behov. För det ska en mångfald av åsikter och att spontana yttranden uppmuntras men också tid ges för de som är tillbakadragna eller långsamma i tanken. För en integrerad och expanderad (*expanded*) vision krävs att deltagarna sätter sig in i andras behov och förstår andras mål. ”thinking from each other's point of view is the catalyst for innovative ideas” (ibid. s. 25). Alla är ansvariga och måste vara beredda på kompromisslösningar.

Frögård (2021) tecknar en designerroll i stadsutvecklingsdialoger som inte bara handlar om att leda workshop utan att ta, få och ha en aktiv roll i förändringsprocessen. Hon blev som forskare en del av – och ”intrasslad” i – lokala förhandlingar mellan intressen och påverkade därmed maktdynamiken i konflikterna. För hennes deltagare var villkoren för workshopparna och förståelsen för vad som gick att påverka oklara. Vissa trodde att de var beslutande. Samtidigt måste workshopparna ur forskningsetisk synpunkt vara meningsfulla för deltagarna. Annars tar man deras tid utan att ge något tillbaka. Storvang m.fl. (2014) menar dock att deltagande i forskningsworkshoppar görs i egenskap av att vara datakälla, inte som *stakeholder* med något på spel. Hur mina deltagare såg på detta och om de fick ut något har jag inte utvärderat.

En doktorand är ny i sin roll och konstruerar en persona i nya och okända sammanhang. Forskaren ska enligt (Yin, 2013) vara vänlig men inte inställsam, uppmärksam men inte påflugen, lyssnande men inte passiv. Jag la mig vinn om att inte framstå som en granskare eller expert utan som intresserad medmänniska. Samtidigt kan den som inte verkar ha en genomtänkt plan och tydliga mål uppfattas som oseriös och till och med utmanas. Att dessutom inte bara studera processer utifrån utan delta i dem för att bidra till deras utveckling tillför ytterligare en dimension. Det innebär delaktighet som facilitator men i kommunworkshoppen i Lillstad också en ledande roll som förändringsagent. Samarbetsprojektet stämde med mina värderingar och avhandlingsarbetets inriktning men för deltagarna kan denna typ av forskning vara okänd och väcka undran. Detta gäller även vid de deltagarna observationerna då det snarare var min bakgrund i funktionsrättsrörelsen som kom i förgrunden för deltagarna, att döma av protokoll från mötena.

9.4 Forskningsstudiernas begränsning och progression

Frågor och begrepp i den ursprungliga projektplanen har i grunden inte ändrats men i takt med lärandet har strategier och metoder modifierats. Det finns en progression där upplägg och urval växte fram successivt. Idealbilden av separata faser för frågeställning, insamling, analys och presentation stämmer inte heller här. Processerna är parallella.

Enligt Hammersley & Atkinson (2007) börjar analysen redan vid formulerandet av forskningsproblemet och fortsätter iterativt fram till publicering. Analysen “feeds

into” insamlat material som påverkas av framväxande teori(er). Kvalitativ forskning är anpassningsbar, tentativ och iterativ (Schreier, 2012). Såväl frågor och strategier som de tankar och teorier som växer fram, förändras och omformuleras under processens gång. Även teori utvecklats kontinuerligt, explorativt och i samspel med deltagarna (Hanington & Martin, 2019; Schreier, 2012). Hammersley & Atkinson (2007) menar att det är oetiskt att inte lyssna in och anpassa sig efter det som händer i processen.

Intervjuer och gruppsamtal var öppna för deltagarnas intressen. Workshopdesign för artikel 2 växte fram ur erfarenheterna från gruppintervjun en månad tidigare. Beslutet om avstämningsintervjuer togs sent. Att planen var flexibel och öppen för oförutsedda omständigheter var en fördel under pandemin. Forskningsmetoden reviderades från fysiska möten till online-möten. Det gällde gruppintervju och workshop inför artikel 2, där det fanns utmaningar vad gäller till exempel workshopövningen. Hanington & Martin (2019) betonar det fysiska rummet och konkreta objekt för stimulering av process och uttryck. Engagemanget gick ändå bra att hålla igång i två timmar. En fördel var att frihet från geografiska gränser och transporter möjliggjorde större regional mångfald. Undertexter (captions) möjliggjorde även för deltagare med hörselnedsättning att bli mer delaktiga och gjorde kommunikationen tydligare och mer transparent för alla.

Intresset för medverkansfrågor växte under forskarutbildningen. Om det hade varit känt hade jag nog försökt göra mer deltagande observation i sådana aktiviteter. Att jag exempelvis inte själv var närvarande vid torgworkshoppen i Storstad gör att jag i strikt mening där använd andrahandskällor. Å andra sidan har jag flera gånger intervjuat fem av de som var med och grundligt studerat alla anteckningar och dokument. Erfarenheten visar att närvaro också ger en begränsad vinkel till en eller två personer i taget och ändå måste kompletteras med andras upplevelser.

Forskarutbildningen blev också en lärdom om arbetsinsatser. Planeringen har successivt anpassats efter vad som är genomförbart utifrån arbetstiden. Med mer tid hade fler intervjuer och längre deltagande observationer kunnat göras – på fler platser. Men forskningskvaliteten kan försämras om arbetet blir alltför upphackat med exempelvis lång tid mellan insamling och analys. Långa videoinspelningar eller observationer blir svårhanterliga (Kvale & Brinkmann, 2014).

Gestaltandet av resultaten kan ske på flera sätt. Ingold (2011) beskriver skillnaden mellan att måla och rita för att belysa hur forskare antingen fyller ut bilden till ramen (målar) eller lyfter fram vissa aspekter – ritar genom att följa en rörelse, se vad som händer och beskriva det samtidigt som observation och deltagande. Jag tillägger att forskaren kan vara penseln, instrumentet som forskningsarbetet görs igenom, inte en del av handen utan en självständig del av processen.

10 Slutsatser

Syftet med denna avhandling har varit att baserat på de fyra ingående vetenskapliga artiklarna bidra med kunskap om universell utformning i praktiken. De tre forskningsfrågorna rör aspekterna förståelse, genomförande och samskapande. Med hjälp av intervjuer, gruppsamtal och deltagande observation har universell utformning undersökts som förståelse i förhållande till tillgänglighet, genomförande i stadsutveckling och vilka förutsättningarna för samskapande är. Stadsutvecklingsprojekt har studerats utifrån ett vardagsperspektiv där tjänstepersoners och användares erfarenheter av samverkan och stadens utformning står i fokus – inte planeringsmodellens regelfokus eller fysiska objekt utan kontext. Spänningar och dilemman har belysts på ett sätt som kan bidra till att klargöra och utveckla arbetet med inkludering utifrån mångfald och jämlikhet. Universell utformning har inte bara setts som en vägledande princip – den officiella svenska definitionen – eller enbart en medverkansprocess – utan som en ständigt pågående praktik. Pragmatismens syn på lokalt utvecklad kunskap har gett nya perspektiv på samverkan i kommunerna – där teman och strategier är andra än på nationell nivå.

10.1 Mångfacetterad förståelse – begränsning till funktionsnedsättning

Hos deltagare och i förändringsprocesser fanns en mångfacetterad förståelse av universell utformning – som vägledande etisk princip, samhällsvision bortom särlösningar och målgruppstänkande samt förenande av policyperspektiv. Deltagarnas användarperspektiv innebar betoning på individanpassad flexibilitet, förutsägbarhet och personligt stöd.

I praktiken dominerade kategorisering efter funktionsnedsättning. Trots intersektionella ambitioner inlemmades universell utformning in i ett separat funktionshindersspår med tillgänglighet som mätbara lösningar för vissa grupper. Förankringen i funktionshinderserfarenhet är viktig men endimensionell syn på funktionsnedsättningar som förklaringsgrund döljer andra perspektiv och användares sociala liv. De olika förståelserna av universell utformning kan berika

men också förvirra och leda till missförstånd. Universell utformning rör mänsklig och situationell mångfald, inte bara personer med funktionsnedsättningar eller situationer av funktionshinder.

10.2 Genomförandet tar tid och kräver lokal kontextualisering

Politiska beslut eller FN-konventioner innebär ingen automatisk förändring. Universell utformning inspirerade till nya arbetssätt men att införliva universell utformning som praktisk kunskap i arbetsrutiner och innovationsprocesser tar tid. I processerna fanns ett glapp mellan ett avlägset ideal och konkreta men begränsade lösningar. Tillgänglighet har inlemmats i en rationalistisk planeringsmodell och riskerar att ses som ett separat intresse som kan förhandlas bort. Det finns en risk att universell utformning inlemmas i samma diskurs.

Ur vardagsperspektiv är inte intressen motstridiga utan sammanflätade. Synen på separerade projekt i planering och upphandling riskerar att hämma kunskapsflöde mellan projekten – och att universell utformning bara genomförs på enstaka prestigefulla platser. Projekt slutar men processer pågår och hänger samman. Förståelse för vad universell utformning innebär växer fram genom handling i konkreta situationer utifrån lokala behov och förutsättningar. Universell utformning som praktik innebär kontinuerlig utveckling och omtolkning.

10.3 Etablerad formell samverkan – med grogrund för samskapande

Olika förväntningar på användarmedverkan orsakade missförstånd och spänningar. Hinder för långsiktigt lärande och utveckling mot samskapande är planeringsmodellens linjära projekt med uppdelning i faser. Men samverkan mellan kommuner och lokala funktionshindersorganisationer var etablerad jämfört med löst sammansatta medborgardialoger. Det innebär tröghet mot förändring men ambitioner om jämställd syn på användarkunskap pekar mot förutsättningar för kreativt samskapande i vissa projekt. Samskapande kan också gälla gemensamma bedömningar och tolkningar av regler och upphandlingskrav i förhållande till funktionshinderserfarenhet och lokala omständigheter. Berättelser utifrån funktionshinderserfarenhet bör integreras med andra aspekter. Kritisk design kan utveckla workshopmetoder utifrån bland annat provokation.

Samskapande bygger på jämlika men olika roller och ställer krav på att funktionshindersorganisationer inte bara tillåts kommentera utan även bidra med förslag. Funktionshindersorganisationer har potential att vara kunskapsbank och samarbetslänk. Uppbrott från invanda mönster ger förutsättningar för ny kunskap. Olikhet gällande viljor, användningssätt och upplevelser berikar genomförandet av universell utformning.

10.4 Universell utformning tar tillgänglighet till nya höjder

I avhandlingen ställs tillgänglighet och universell utformning upp som kompletterande begrepp. Båda begreppen gäller alla människor men tillgänglighet står för det befintliga och avgränsade i exempelvis mätbara regler som stöder och påminner om användbarhet. Universell utformning står för en framtidsinriktad, kreativ och visionär strävan mot jämlikhet, inte med fokus på regelefterlevnad utan på de etiska principerna att inkludera fler och förena policyperspektiv istället för fragmentisering. I en rymd av förändringsmöjligheter finns det alltid öppning att ta nästa steg utifrån lokala förutsättningar.

Teoretisk tillämpning av pragmatismens begreppssyn, kunskapssyn och upplösta motsatspar har satt in universell utformning i en designvetenskaplig kontext och bidrar även till funktionshindersforskning om hur funktionshinderserfarenheter kan integreras i stadsutvecklingsprojekt. Avhandlingen kan användas för att utveckla brett och kreativt tillgänglighetsarbete bortom målgruppskategorier. Universell utformning underbygger men går också bortom tillgänglighet genom att erbjuda etiska principer för inkludering och förenade policyperspektiv parat med en vision om jämlikhet. Med hjälp av omdöme och föreställningsförmåga kontexualiseras universell utformning genom lokala och därmed skiftande arbetssätt. Att följa och dokumentera denna utveckling är av största vikt.

10.5 Förslag för framtida forskning

Denna avhandling har både tangerat befintliga och väckt nya frågor som kräver fortsatt undersökning. Det handlar bland annat om kategorisering och mångfald i förhållande till universell utformning. Hur kan olika perspektiv ses sammantaget så att lärande uppstår och så att värdefull kunskap inte går förlorad? Om det finns kreativt samskapande processer borde de studeras etnografiskt. Det skulle kunna belysa hur samverkan påverkas av den uppdelning i normal och avvikande som Boys (2014) såg gällande kategorin ”disabled”. Här kan universell utformning

läggas samman med funktionshindersforskningens studier kring diskriminering, normativt motstånd mot avvikare eller förtryck av minoriteter.

Praktikgemenskaper i Lave & Wengers (1991) mening berördes i artikel 4. Hur sådana ska främjas behöver studeras mer. Det gäller exempelvis samverkan kring estetiska frågor, något som är ovanligt enligt Folkmann (2016). Estetik kopplar till den brännande samhällsfrågan om framtida bostäder. Hur ska människor bli mer samskapande där? Varför går det trögt med exempelvis bostadsgemenskaper och kollektivboenden i Sverige när det i andra länder ses som stabiliserande för bostadsområdens trygghet (Dalholm Hornyánszky, 2022)? Bostadsfrågan involverar policy. En mer generell fråga på policyområdet handlar om hur olika planer och strategier samspelar i kommunala tjänstepersoners dagliga arbete. Hellström (2022, s. 28) stötte på begreppet ”styrträngsel”.

Ett annat område som återstår att forska mer om är visualiseringar och föreställningar om framtiden. Det anknyter till visuell kommunikation där bilder tolkas på olika sätt. Syftet med bilder kan variera från att förmedla idéer till att stimulera kreativitet (Vinck & Blanco, 2003). I upphandlingsprocessen gjordes överväganden om vilka bilder som skulle läggas till kraven, något som kan studeras ur kommunikationshänseende men också hur det påverkar policy och regeltolkning. Även förhållandet mellan att analysera bilder och att göra kroppsliga besök är intressant för delaktighets- och designforskning. Hur ska fantasi och kreativitet stimuleras bortom känd verklighet eller lagda förslag (jfr. Hornyánszky Dalholm, 1998)?

Avhandlingen rör hur funktionshinderserfarenhet vävs in i praktiken men mer undersökning behövs kring hur denna kunskapsproduktion går till och hur erfarenheterna kan bidra i stadsutvecklingen. Deltagarnas intresse för stöd från andra människor är också värt vidare studium. Det kan ur ett minoritetsperspektiv handla om ömsesidigt stöd och kunskapsbygge – såväl socialt som juridiskt – inom den diskriminerade gruppen. Studier av stöd skulle även kunna innefatta ledar- och assistanshundar men även husdjur, beroende på vilken nivå man förlägger universell utformning och hur vid cirkeln dras.

Människans varande och boende i naturen är direkt relaterat till städers utformning. I början av 1930-talet kritiserade Lloyd Wright modernismens stadsromantik och genmälde att människor borde bo på landet, odla sin mat och delvis bygga sina hus själva (Mumford, 2018). Uttalandet har inte förlorat sin aktualitet men bör sättas in i en ny tid. I det hundraåriga perspektivet framträder också civilsamhällets funktionssätt som förändrat. Hur ska samverkan, samskapande och innovativt arbete organiseras när föreningar får allt färre medlemmar? Finns andra vägar för rekrytering och hur ska människor motiveras att delta i förändringsprocesser? Är det en rättighet eller skyldighet? Är personer med funktionsnedsättningar skyldiga att delta i användar-medverkan? Det leder in på etiska frågor om ansvarsfördelning och plikter.

Ett helt annat spår handlar om de fraser och uttryck som upprepades som ”sanningar”. Det kunde handla om hur inlevelseövningar ger insikt och empati, att utförare måste förstå syftet med regler för att göra rätt, att det är effektivare att påverka i början av processen än i slutet, att det som är bra för vissa är bra för alla eller att universell utformning/tillgänglighet inte kostar något extra/är lönsamt, samt betydelsen av personligt engagemang och personliga möten. Dessa allmänt accepterade uppfattningar studeras särskilt med etnometodologiska metoder (Holstein & Gubrium, 2008). Boys (2014) förklarar samhällets syn på funktionshinder med hjälp av dessa antaganden som vidmakthålls genom tal, handlingar, känslor och tankar. Dessa roll- och samtalspraktiker är värda att undersöka vidare utan att bedöma sanningshalten i antagandena.

Frågan om universell utformning och samhällsekonomi tangerades genom de upprepade åsikter som tolkades som anpassning till samtalsgruppens norm. Men bortom denna avhandling finns utrymme att försöka undersöka möjliga incitament för att exempelvis bygga fysiskt, ekonomiskt och socialt tillgängligt. Lindberg & Amilon (2023) har sammanställt nordiska samhällsekonomiska analyser (*cost-benefit*) om åtgärder för ökad tillgänglighet. Här finns ingen enhetlig bild. Att undersöka kostnader är vanligare och mer efterfrågat än värdering av nytto-effekter. Man kan också argumentera som Adolf Ratzka (citerad i Lindberg & Amilon, 2023, s. 38) att uppfyllande av mänskliga rättigheter inte går att mäta i pengar. Att bryta människors isolering, beroende och diskriminering bör få kosta. Det som ses som extra utgifter uppvägs av sociala, kulturella eller estetiska ”vinster”. Självklart är ändå att anpassningar och ändringar i efterhand kostar.

Tillgång till data och statistik påverkar enligt Lindberg & Amilon (2023) vilka studier som görs men också svårigheten att kvantitativt mäta effekter exempelvis i förhållande till arbetslivet eller hälsa. När tillgänglighet integreras med allmän användbarhet eller underhåll och inte blir ett separat spår kan det bli svårt att mäta just det och även peka ut ansvar. Ju snävare underlag desto tydligare resultat. Enskilda åtgärder har en budgetpost men summor på samhällsnivå försvinner i svårplanerad komplexitet och stökiga problem. Dessa dilemman kräver mer forskning.

Vad gäller konceptualisering bör utvecklingen fortsätta att relatera tillgänglighet, universell utformning och även användbarhet till varandra utan att lägga betydelserna så nära att skillnaden inte blir användbar. Forskning om universell utformning bör fortsätta inom fälten design, policy, stadsutveckling (urban design) och funktionshinder (disability studies) men har också potential att slå broar mellan dessa forskningsfält.

11 Summary

This doctoral dissertation is about Universal design – or designing for all people – in practice and explores understanding, implementation, and co-creation of Universal design in Sweden. It is based on four articles in scientific journals, two published and two submitted and under review. The articles are based on different empirical data but follow an interrelated progression. I designed the studies and conducted interviews, group discussions, go-alongs, participant observation and content analysis. Workshops for papers 3 and 4 were designed together with local collaborators. The co-authors have contributed to planning, analysis and writing.

The compilation in Swedish contributes to knowledge about user-oriented everyday perspectives on the realisation of Universal design in Sweden. This is highly relevant to the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (UNCRPD) on a local level. Ratifying states agree to apply Universal design in research and development, as well as in standards and guidelines. According to decisions by the Swedish Parliament and Government, Universal design, shall be used as a guiding principle in Swedish disability policy. Universal design is also found in policies for standardization, procurement, and designed living environment. Universal design was developed by disability activists and architects in the 1980s as a value-based design for all people and situations. It was a reaction to an accessibility discourse that focused on regulations and group separation.

The research questions relate to understanding, implementation, and co-creation: how Universal design is understood in relation to accessibility, how Universal design is accomplished in urban development, and conditions for co-creation in collaboration between municipalities and disability organisations.

55 persons from different social backgrounds and approaches to Universal design participated in qualitative interviews and group conversations or workshops. Approximately 100 additional people were involved in participant observation at regular meetings and change-oriented collaborations. Transcribed recordings and field notes have been analysed with qualitative content analysis, yielding themes that provide an overall picture of how participants talk about and perceive Universal design, and what experiences they have with its realisation.

11.1 Papers

Paper 1 examines individual understanding of Universal design and paper 2 understanding and experiences of Universal design projects, discussed at group level. These perspectives are brought together in paper 3 regarding collaboration within local urban development practice and in paper 4 which concerns knowledge production for local change. In paper 3 and 4, three urban development projects in three Swedish mid-sized cities where studied. Universal design was guiding the procurement requirements, research collaboration and involvement of officials in these projects. The projects concerned re-design of a square, a street, and a new library adjacent to a suburban square under re-design. The policy goal of all projects was vitalization of the city life.

Paper I

Erdtman E., Rassmus-Gröhn K och Hedvall P-O (2021) Universal Design as Guiding, Striving and Unifying: A Qualitative Study About how Universal Design is understood, practiced and realised in contemporary Sweden. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 23(1), 158–168.

This paper is based on eight semi-structured interviews, lasting between 60-90 minutes, with people who are professionally engaged with Universal design. The interviews gave an initial picture of how Universal design is understood. For them it was as an enriching but also unclear concept. The interviewees talked about Universal design as 1) a guiding ethical principle that provides direction, challenge, inspiration, and provocation in design processes, 2) as a vision and pursuit of an inclusive society for all, and 3) a unifying of policy perspectives – an alternative to fragmentation for recognizing human diversity. This ethical principle, inclusive vision, and unifying of perspectives indicate the breadth of the view of Universal design.

Paper 2

Erdtman E., Rassmus-Gröhn K och Hedvall P-O (2022) Let's move beyond word battles and separatism: Strategies and concerns regarding Universal Design in Sweden. *Equality, Diversity and Inclusion* 41(9), 15-29.

This paper is based on two digital group sessions including 14 persons who had been involved in projects related to education, working life and housing. They conveyed their experiences of Universal design in practice and thus broadened the picture of how Universal design is understood and accomplished in concrete projects. For them, Universal design meant adapting environments and services flexibly to individual conditions and situations without separate solutions and categorization into impairment groups. They also stressed predictability and personal support as parts of Universal design. However, they used the term tactically as one of several, partly interchangeable, words for inclusion of human

diversity. Influencing and initiating critical discussions were more important than ending up in battles about words. There were tensions between urgent accessibility needs and the need for long-term learning processes. The article demonstrates the importance of reflection regarding the consequences of human categorizations and the need for local adaption. By contextualizing of Universal design, the relevance of the concept develops.

Paper 3

Erdtman E., Müller L och Hedvall P-O. Between Consultation and Partnership: Participation Styles in Swedish Urban Revitalization Processes Seeking to Apply Universal Design.

Submitted December 21, 2022. Lates review in January 2024.

The data sources of paper 3 include go-along and sitting interviews with 8 persons, as well as participant digital and direct observation at disability councils, and internal municipal meetings regarding procurement requirements, purchasing, and planning. Two of the three municipalities collaborated with federations of disability organisations, all had municipal disability councils. The analysis yielded two participation styles, developed from Arnstein's participation ladder.

- **Consultation:** The municipal organization has demands to quickly move forward and wanted to facilitate the process by getting ready-made proposals confirmed.
- **Partnership:** Employees of disability organizations collaborated with officials as partners in the administration of and recruitment for workshops and wanted to influence how places should be and asked for constant feedback.

Different expectations about organizations' capacity, opportunities for influence, and roles led to misunderstandings and sometimes disappointment, resignation and, mistrust. Officials experienced ambiguity about the legitimacy of participants and participants about the conditions for influencing the process. However, the collaboration was formal and resembled a friendly tug-of-war. This result enriches the discussion on user participation and citizen dialogues in urban development.

Paper 4

Erdtman E., Müller L och Hedvall P-O. Knowledge production and Universal Design:Creative tensions in local Swedish urban development processes

Submitted January 22, 2024.

This paper is based on reflective workshops in the three municipalities. Two arranged by me in collaboration with co-authors, officials and local disability organisations. The third spanned two days and was arranged within a collaboration project between a municipality and academy on equality. As a workshop leader I

actively participated in the municipal change process. All workshops discussed the ongoing development processes analysed in article 3. Three interviews were conducted during analysis phase to confirm and discuss some interpretations. The result focused on knowledge production and how to improve it. The findings revealed knowledge production including knowledge about rules, professional planning and judgement, as well as personal disability experience.

Drawing on contemporary interpretations of Aristotle's different forms of knowledge (episteme, techne, phronesis) were distinguished. Measurable rules resemble episteme and the professional plannings expertise techne. Phronesis was practiced in ethical judgements of rules in relation local circumstances, users' disability experiences and imagining future places. Disability experience was valued by officials for understanding the principles behind accessibility rules. On the other hand, it was also difficult to interpret and judge in terms of legitimacy and representativity, thus increasing the risk of ignoring personal stories. What also hampered dialogues was the inability to imagine and communicate future places. Furthermore, there was a lack of structure for learning between projects. Tensions were found due to organisational asymmetries and a professional/experiential divide in expertise.

11.2 Understanding and implementing Universal Design

Conversations and observations yielded a multifaceted understanding of Universal design in practice as expanding the official guiding principle to a vision, to unifying of policy perspectives, as well as flexibility, predictability, and personal support. Universal design inspired new ways of working in urban development.

Despite intersectional ambitions in the studied municipalities, Universal design was only connected to impairment and collaboration with disability organisations in a separate disability track. Thus, disability remains a driving force for Universal design and a testing tool for design. It is crucial to integrate personal disability experiences as knowledge in the processes. However, reducing everyday experiences to simply impairment may hide a general user perspective. Participants may be regarded as mobility objects rather than social beings to be included in the revitalization of urban and social life, which is an aim of local policy. People with the same impairment experiences urban design differently. Everyday user experience is better reflected by integrating disability with other aspects. Rather than categorizing stories according to impairments, see these experience as different use, contexts and aspects of everyday life. Thus, the unifying aspect of Universal design challenges conventional intersectionality where categories and boundaries are crossed but still retained.

Universal design was also linked to an established and narrow view of accessibility as measurable rules concerning features for persons with impairments. This created a gap between Universal design visions and accessibility details. Regarding accessibility as a separate interest in a negotiation model, resulted in limitations with regards to scope and ability to manoeuvre in negotiations. Accessibility then became something to negotiate and risk being downgraded, thus neglecting needs and the right to a dignified life.

Using philosophical pragmatism as a guiding theoretical framework, enabled the dissolving of dichotomies, such as theory-practice, policy-implementation, problem-solving, and goal-means. This elicits the mutual development of policy and practice, as opposed to phases of policy and implementation. A holistic perspective of open processes instead of linear projects elicit how Universal design cannot be implemented in one, often symbolic, place. Hence, the procurement model of separate projects, risks inhibiting the flow of knowledge between projects. Pragmatism's view of locally developed situated knowledge yielded other perspectives on accomplishing Universal design. The local collaboration is part of action in concrete situations based on local needs and conditions. Locally contextualized Universal design and understanding of Universal design processes differ from place to place.

11.3 Collaboration on its way toward co-creation

Beyond the models of Consultation, where municipalities collect information to facilitate the process, and Partnership, where municipalities and disability organizations collaborate on recruitment, there were ambitions to value process participants as equal experts. Further, development toward co-creation requires clarity regarding roles of officials and users. Long-term and sustainable knowledge development, and disability experiences can be integrated into knowledge production of current and future processes.

Officials have formal and moral responsibility to judge rules in relation to local circumstances, as well as visions for future opportunities. Working with change processes they should develop situational judgement in relation to disability experience. Currently they coordinate and mediate, adapting the process to the users' conditions. In that role they must be clear about conditions, purposes, resources and expected roles. Users should develop their communication skills and ability to imagine future places. For the users it is crucial to be able to understand basic professional knowledge and when interpreting images and models.

Responsibility for collaboration lies with both municipalities and disability organizations. Co-creation demands a developed ability to contribute with proposals as co-designers, not just commentators or deliverers of experiences. This

differs from other tasks of the disability organisations, such as monitoring of the UNCRPD.

Co-creation requires a common knowledge base, resembling communities of practice where everyone contributes with suggestions in an equal way. This does not mean dissolving different roles. Collaboration benefits from difference regarding roles, desires, and ways of using and experiencing an environment can be beneficial. That different people function differently in relation to the same environment is a driving force behind seeking ways towards more inclusive and flexible design. Contradictions might be the fuel, not the end of the discussion. For verbal discussion that means not getting stuck in fixed definitions but letting everyone present their conceptual understanding. Workshops may use surprise, disruptiveness, and provocation to promote a break from ingrained patterns and result in innovation.

Design is about changing current situations of how things could or should be into preferred ones. These processes are flexible and iterative with possibilities of improvement along the way. If instructions are not too detailed and the goals tentative, gradually, through evaluation, project take, and emerging interests can be clarified revelling new possibilities. There is also a need, as noted by disability organisations, for structured learning routines. In particular as there is not enough time nor resources for citizen participation in the whole processes.

11.4 Accessibility as place and Universal design as space

I propose a conceptualization of accessibility and Universal design as complementary. Accessibility for measurable rules for existing places and Universal design as a future-oriented, creative, and visionary space of opportunities for change. Accessibility applies to all people, stands for current rules. However, without ethical principles, rules become minimum obligations. Ethical principles are not intended to be fully reached but to be applied in local situations. Universal design encompasses such a principle for inclusion and diversity, as well as a future-oriented vision for society: A society for all beyond special solutions and target group thinking, thus including more people and situations in all kinds of circumstances.

Universal design serves in creative processes, providing inspiration for innovation beyond group interests, regulatory compliance and human categorization. Regarding knowledge as locally developed means accepting differences in interpretations, resources and conditions for practice. Universal design has to continuously be contextualized, understood and developed differently depending

on the locality. The multifaceted understanding of Universal design can be enriching but also confusing and risks to hide the radical claim of inclusion for all people and situations.

11.5 Further research

There is a need for further research about various aspects Universal design, certainly related to categorization and diversity, e.g., how intersectional work can develop without losing important specialist knowledge. Ethnographic studies may be done about co-creational processes and aesthetic collaboration, e.g., in the crucial area of future housing. Regarding the future, different ways of living in cities and other forms of organizing civil society should be addressed, including potential for social innovation from this sector.

Other suggestions for research are the potential for developing communities of practice or how junctions of policies are handled at the local level, e.g., in procurement processes. Further, the study has shown that visualization and imagination beyond commenting on readymade proposals are crucial for co-creational collaboration. This includes interpretation of and communication with images, e.g., in the procurement process. Support from others within a discriminated group but also from e.g., guide dogs depending on how wide the scope of Universal design is done. That highlights ethical issues of Universal design and human rights. What are the rights and duties of officials and of users?

Another topic dealt with commonsense assumptions, certainly frequent in the group talks, and a potential candidate for ethnomethodological studies. One of these assumptions dealt with economic advantages and incentives. Further studies might continue there, though the avoidance of accessibility as a separate interest makes such studies more complicated. When it comes to conceptualization, usability might be elaborated as an interface together with accessibility and Universal design. Research about Universal design contributes to and bridges research fields of urban design, architecture, and policy studies. Disability studies may benefit from the positive aspects of benefitting differences and how disability experiences are integrated into urban development processes.

12 Referenser

Abbott, A. D. (2004). *Methods of discovery: Heuristics for the social sciences*. Norton.

Ad Hoc Committee. (2003). *Comprehensive and Integral International Convention on Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities*. FN. (https://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/a_58_118_e.htm).

Alvesson, M., & Sköldberg, K. (2009). *Reflexive methodology: New vistas for qualitative research*. SAGE.

Anderberg, P. (2006). *FACE Disabled People, Technology and Internet* [Doctoral Thesis (monograph)]. Certec, Lund University.

Andersson, J. E. (2016). Improved Swedish accessibility hindered by a housing imbroglio. *Nordic Journal of Architectural Research*, *28*(2), 9–32.

Andersson, J. E. (2022). Using building requirements as a means to create inclusion: Accessibility and usability at a crossroads. I H. Egard, K. Hansson, & D. Wästerfors (Red.), *Accessibility Denied: Understanding Inaccessibility and Everyday Resistance to Inclusion for Persons with Disabilities* (s. 186–209). Taylor & Francis. https://doi.org/10.4324/9781003120452

Bagga-Gupta, S. (2022). "Promises in policy" and "policy as participation": Equity and language in and across the wilderness of contemporary human life. *Bandung, Journal of the Global South*, 103–133. https://doi.org/10.1163/21983534-09010005

Bailey, C., & Gkatzidou, V. (2017). Considerations for Implementing a Holistic Organisational Approach to Accessibility. *Proceedings of the 14th International Web for All Conference*, *7*, 1–4. https://doi.org/10.1145/3058555.3058571

Barab, S. A., Thomas, M. K., Dodge, T., Squire, K., & Newell, M. (2004). Critical Design Ethnography: Designing for Change. *Anthropology & Education Quarterly*, *35*(2), 254–268. https://doi.org/10.1525/aeq.2004.35.2.254

Barnes, C. (2011). Understanding disability and the importance of design for all. *Journal of Accessibility and Design for All*, *1*(1), 55–80.

Barrett, S., & Fudge, C. (Red.). (1981). *Policy and action: Essays on the implementation of public policy*. Methuen.

Bason, C. (2016). *Design for Policy*. Routledge.

Becker, H. S. (2008). *Tricks of the trade: Yrkesknep för samhällsvetare*. Liber.

Bednar, M. J. (1977). *Barrier-free environments*. Dowden, Hutchinson & Ross.

Bendixen, K., & Benktzon, M. (2015). Design for All in Scandinavia – A strong concept. *Applied Ergonomics*, *46*, 248–257. https://doi.org/10.1016/j.apergo.2013.03.004

Bianchin, M., & Heylighen, A. (2018). Just design. *Design Studies*, *54*, 1–22. https://doi.org/10.1016/j.destud.2017.10.001

Björk, E. (2014). A Nordic Charter for Universal Design. *Scandinavian Journal of Public Health*, *42*(1), 1–6.

Bohm, D. (2013). *On Dialogue*. Routledge.

Bornemark, J. (2016). *Medborgardialog – om det svåra i att mötas: Praktikers reflektioner om ett av demokratins viktigaste verktyg*. Arkus.

Bornemark, J. (2019). Social hållbarhet—Tillit och demokrati bortom policyarbetet. I L. Daram & B. Hellström (Red.), *Stadsutveckling & design för motstridiga önskemål: En bok om nödvändigheten av förändring i tanke och handling för sociala hållbarhetsprocesser* (s. 287–304). Arkus.

Bortom fagert tal (Promemoria Ds. 2010:20). (2010). Kulturdepartementet.

Bourdieu, P. (2003). Participant Objectivation. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, *9*(2), 281–294. https://doi.org/10.1111/1467-9655.00150

Boys, J. (2014). *Doing disability differently: An alternative handbook on architecture, dis/ability and designing for everyday life*. Routledge.

Bring, O., Klamberg, M., Mahmoudi, S., & Wrange, P. (2020). *Sverige och folkrätten*. Norstedts Juridik.

Broderick, A. (2015). *The Long and Winding Road to Equality and Inclusion for Persons with Disabilities: The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities* [Intersentia]. https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/655b8760-6c57-4153-8dbc-aa6217d670b5

Bruce, A. (2014). *Which Entitlements and for Whom? The Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Ideological Antecedents*. Lund University.

Brunnström, L. (1997). *Svensk industridesign: En 1900-talshistoria*. Norstedt.

Buchanan, R. (1992). Wicked Problems in Design Thinking. *Design Issues*, *8*(2), 5–21. https://doi.org/10.2307/1511637

Bufdir. (2020). *Kunnskapssammenstilling og evaluering av regjeringens handlingsplaner for universell utforming* (2019–16; Proba-rapport).

Burgstahler, S. E., & Cory, R. C. (2010). *Universal Design in Higher Education: From Principles to Practice*. Harvard Education Press.

Bødker, S., & Kyng, M. (2018). Participatory Design that Matters—Facing the Big Issues. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, *25*(1), 4:1-4:31. https://doi.org/10.1145/3152421

Calderon, C. (2020). Unearthing the political: Differences, conflicts and power in participatory urban design. *Journal of Urban Design*, *25*(1), 50–64. https://doi.org/10.1080/13574809.2019.1677146

Campbell, F. K. (2009). *Contours of ableism: The production of disability and abledness*. Palgrave Macmillan.

Carayannis, E. G., & Campbell, D. F. J. (2009). ”Mode 3” and ”Quadruple Helix”: Toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*, *46*(3/4), 201. https://doi.org/10.1504/IJTM.2009.023374

Caretta, M. a., & Pérez, M. a. (2019). When Participants Do Not Agree: Member Checking and Challenges to Epistemic Authority in Participatory Research. *Field Methods*, *31*(4), 359–374. https://doi.org/10.1177/1525822X19866578

Carmona, M. (2010). *Public Places, Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. Routledge.

Certeau, M. de. (1984). *The practice of everyday life /*. University of California Press.

Clarkson, P. J., & Coleman, R. (2015). History of Inclusive Design in the UK. *Applied Ergonomics*, *46*, 235–247. https://doi.org/10.1016/j.apergo.2013.03.002

Connell, Jones, Mace, R. L., Mueller, Mullick, Ostroff, Sanford, Steinfeld, E., Story, M. F., & Vanderheiden. (1997). *The principles of universal design.* North Carolina State University. https://design.ncsu.edu/wp-content/uploads/2022/11/principles-of-universal-design.pdf

Cooke, B., & Kothari, U. (2001). *Participation: The New Tyranny?* Zed Books.

Costanza-Chock, S. (2020). *Design Justice: Community-Led Practices to Build the Worlds We Need*. The MIT Press.

Cox, V., Goethals, M., De Meulder, B., Schreurs, J., & Moulaert, F. (2014). Beyond Design and Participation: The 'Thought for Food' Project in Flanders, Belgium. *Journal of Urban Design*, *19*(4), 412–435. https://doi.org/10.1080/13574809.2014.923742

Cross, N. (2011). *Design thinking: Understanding how designers think and work*. Berg.

Dalholm Hornyánszky, E. (2022). Participation för hållbara städer. I V. Denvall & S. Iwarsson (Red.), *Participation: Vad, när, hur* (s. 243–270). Studentlitteratur.

Daram, L., & Hellström, B. (2019). *Stadsutveckling & design för motstridiga önskemål: En bok om nödvändigheten av förändring i tanke och handling för sociala hållbarhetsprocesser*. Arkus.

Davidoff, P. (1965). Advocacy and Pluralism in Planning. *Journal of the American Institute of Planners*, *31*(4), 331–338. https://doi.org/10.1080/01944366508978187

Davies, C. A. (2008). *Reflexive ethnography: A guide to researching selves and others*. Routledge.

Degener, T. (2016). Disability in a Human Rights Context. *Laws*, *5*(3), Art. 3. https://doi.org/10.3390/laws5030035

Degerhammar, S. (2016). När konsten blir extrem. I J. Bornemark (Red.), *Medborgardialog – om det svåra i att mötas: Praktikers reflektioner om ett av demokratins viktigaste verktyg* (s. 55–76). Arkus. https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-31287

Denvall, V., & Iwarsson, S. (2022). *Participation: Vad, när, hur*. Studentlitteratur.

Denvall, V., & Olander, E. (2022). Participatorisk design. I V. Denvall & S. Iwarsson (Red.), *Participation: Vad, när, hur* (s. 97–126). Studentlitteratur.

Denvall, V., & Slaug, B. (2022). Participationens metodologi. I V. Denvall & S. Iwarsson (Red.), *Participation: Vad, när, hur* (s. 271–308). Studentlitteratur.

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2008). *Strategies of qualitative inquiry*. Sage Publications.

Dewey, J. (1997). *How We Think*. Courier Corporation.

Dewey, J. (2005). *Människans natur och handlingsliv: Inledning till en socialpsykologi*. Daidalos.

D'Souza, N. (2004). Is Universal Design a Critical Theory? I S. Keates, J. Clarkson, P. Langdon, & P. Robinson (Red.), *Designing a More Inclusive World* (s. 3–9). Springer.

Dworkin, R. (2013). *Taking rights seriously*. Bloomsbury.

Eftring, H. (1999). *The Useworthiness of Robots for People with Physical Disabilities* [Doctoral Thesis (monograph)]. Certec, Lund University.

Egard, H. (2022). Accessible enough? Legitimising halfmeasures of accessibility in Swedish urban environments. I H. Egard, K. Hansson, & D. Wästerfors (Red.), *Accessibility Denied: Understanding Inaccessibility and Everyday Resistance to Inclusion for Persons with Disabilities* (s. 13–25). Taylor & Francis. https://doi.org/10.4324/9781003120452

Egard, H., Hansson, K., & Wästerfors, D. (Red.). (2022). *Accessibility Denied: Understanding Inaccessibility and Everyday Resistance to Inclusion for Persons with Disabilities*. Taylor & Francis. https://doi.org/10.4324/9781003120452

Ehn, P. (2007). Design av alla? I Å. Harvard & S. Ilstedt (Red.), *Under ytan: En antologi om designforskning* (s. 79–95). Raster.

Ehn, P., Nilsson, E. M., & Topgaard, R. (2014). *Making futures: Marginal notes on innovation, design, and democracy*. The MIT Press.

Ehnberg, J. (2017). Universella mänskliga rättigheter? Utmaningar och möjligheter. I A.-S. Lind & E. Namli (Red.), *Mänskliga rättigheter i det offentliga Sverige*. Studentlitteratur.

EIDD. (2004). *The EIDD Stockholm Declaration 2004*. EIDD - DfA Europe. https://dfaeurope.eu/what-is-dfa/dfa-documents/the-eidd-stockholm-declaration-2004/

Emilson, A. (2014). Designing Conditions for the Social. I P. Ehn, E. M. Nilsson, & R. Topgaard (Red.), *Making futures: Marginal notes on innovation, design, and democracy*. The MIT Press.

Ericsson, S., Wojahn, D., Sandström, I., & Hedvall, P.-O. (2020). Language that Supports Sustainable Development: How to Write about People in Universal Design Policy. *Sustainability*, *12*(22), Art. 22. https://doi.org/10.3390/su12229561

Erkiliç, M. (2011). Conceptual Challenges Between Universal Design and Disability in Relation to the Body, Impairment, and the Environment: Where Does the Issue of Disability Stand in the Philosophy of UD? *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 181–203. https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2011.2.9

European Accessibility Act., Pub. L. No. Directive (EU) 2019/882, OJ L (2019). http://data.europa.eu/eli/dir/2019/882/oj/eng

Feldman, M. S. (2000). Organizational Routines as a Source of Continuous Change. *Organization Science*, *11*(6), 611–629. https://doi.org/10.1287/orsc.11.6.611.12529

FN. (2007). *From Exclusion to Equality Realizing the rights of persons with disabilities: Handbook for Parliamentarians on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol*. https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/exclusion-equality-realizing-rights-persons

FN. (2016). *Allmän kommentar nr 2 om artikel 9 Tillgänglighet*. https://www.mfd.se/contentassets/bca5109985b64582aac9c404c102bf89/2016-16-allman-kommentar-nr-2-om-artikel-9-tillganglighet.pdf

FN. (2017). *Allmän kommentar nr 4 om rätten till inkluderande utbildning*. Myndigheten för delaktighet. https://www.mfd.se/contentassets/dd4d7296a11e45009336775a75129b86/2017-28-allman-kommentar-4-utbildning.pdf

FN. (2020a). *Allmän kommentar nr 5 om ett självständigt liv och att vara inkluderad i samhällsgemenskapen*. Myndigheten för delaktighet. https://www.mfd.se/contentassets/10cbb4a4f8e34299beb96d965c77e8fb/2020-2-allman-kommentar-5-sjalvstandigt-liv-inkluderad-i-samhallsgemenskapen.pdf

FN. (2020b). *Allmän kommentar nr 6 om jämlikhet och ickediskriminering*. Myndigheten för delaktighet. https://www.mfd.se/contentassets/75b43e87e4a2424994fbbb7a1249ee36/2020-9-allman-kommentar-6-jamlikhet-och-icke-diskriminering.pdf

FN. (2020c). *Allmän kommentar nr 7 om deltagande för personer med funktionsnedsättning, inbegripet barn med funktionsnedsättning, genom deras representativa organisationer, i implementeringen och övervakningen av konventionen*. Myndigheten för delaktighet. https://www.mfd.se/contentassets/432427dc6ed24dc081add587a1454b9e/2020-15-allman-kommentar-7-om-deltagande-for-personer-med-funktionsnedsattning-inbegripet-barn.pdf

Folkmann, M. N. (2016). *Designkultur: Teoretiske perspektiver på design*. Samfundslitteratur.

Fredriksson, G. (1993). *Wittgenstein*. Bonnier.

Frögård, M. (2021). *Negotiating Tensions: Designers' responsibilities in democratic entanglements* [KTH Royal Institute of Technology]. http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-300967

Garde, A. (2014). Citizen Participation, Design Competition and the Product in Urban Design: Insights from the Orange County Great Park. *Journal of Urban Design*, *19*(1), 89–118. https://doi.org/10.1080/13574809.2013.854697

Gheerawo, R., & Vavik, T. (2009). The Challenges in Universal Design. I T. Vavik (Red.), *Inclusive Buildings, Products & Services: Challenges in Universal Design* (s. 4–24). Tapir Academic Press.

God forskningssed [Elektronisk resurs]. (2017). Vetenskapsrådet.

Goffman, E. (1989). On fieldwork. *Journal of Contemporary Ethnography*, *18*(2), 123–132. https://doi.org/10.1177/089124189018002001

Goffman, E. (1990). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Penguin Books.

Goodley, D., Hughes, B., & Davis, L. J. (2012). *Disability and social theory: New developments and directions*. Palgrave Macmillan.

Graneheim, U. H., & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: Concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, *24*(2), 105–112. https://doi.org/10.1016/j.nedt.2003.10.001

Grue, J. (2016). *Disability and Discourse Analysis*. Routledge.

Grönvall, O. (2004). *Funktionshindrades tillgänglighet i trafikmiljön: Intressekonflikter som barriär?* Univ.

Guffey, E. (2017). *Designing disability: Symbols, space and society*. Bloomsbury Academic, An imprint of Bloomsbury Publishing Plc.

Guffey, E. (2020). The Ideologies of Designing for Disability. I B. Williamson & E. E. Guffey (Red.), *Making disability modern: Design histories* (s. 101–112). Bloomsbury Visual Arts.

Guffey, E. E. (2023). *After universal design: The disability design revolution*. Bloomsbury Visual Arts.

Guimarães, M. P. (2012). *Understanding universal design by simulations about socially inclusive environments*. AV Akademikerverlag.

Guldvik, I., Askheim, O. P., & Johansen, V. (2013). Political citizenship and local political participation for disabled people. *Citizenship Studies*, *17*(1), 76–91. https://doi.org/10.1080/13621025.2013.764219

Gunn, W., Otto, T., & Smith, R. C. (2013). *Design Anthropology: Theory and Practice*. Taylor & Francis.

Gustafsson, A. W. (2013). The metaphor challenge of future economics: Growth and sustainable development in Swedish media discourse. I M. Benner (Red.), *Before and beyond the global economic crisis: Economics, politics and settlement* (s. 197–217). Edward Elgar.

Halkier, B., & Torhell, S.-E. (2010). *Fokusgrupper*. Liber.

Halstead, J. (2023). Equations for Reducing Disability Stigma through Design Equity. I E. E. Guffey (Red.), *After universal design: The disability design revolution* (s. 87–98). Bloomsbury Visual Arts.

Halvorsen, R., & Sandlie, H. C. (2012). *Universell utforming og tilgjengelighet i norsk boligpolitikk*. Oslo Metropolitan University - OsloMet: NOVA.

Hammersley, M., & Atkinson, P. (2007). *Ethnography: Principles in practice*. Routledge.

Hamraie, A. (2016). Universal Design and the Problem of "Post-Disability" Ideology. *Design and Culture*, *8*(3), 285–309. https://doi.org/10.1080/17547075.2016.1218714

Hamraie, A. (2017). *Building Access: Universal Design and the Politics of Disability*. University of Minnesota Press.

Handikappförbunden. (u.å.). *Handikapprörelsens syn på tillgänglighet*. Projekt Tillgänglighetsgranskning, Handikappförbundens samarbetsorgan.

Handikappförbunden. (2013). *Vägen mot ett universellt utformat samhälle. Sundbyberg:* Handikappförbunden.

Hanington, B., & Martin, B. (2019). *Universal Methods of Design Expanded and Revised: 125 Ways to Research Complex Problems, Develop Innovative Ideas, and Design Effective Solutions*. Rockport Publishers.

Hannerz, U. (2003). Being there... And there... And there!: Reflections on Multi-Site Ethnography. *Ethnography*, *4*(2). https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/14661381030042003

Hansson, K. (2019). Kroppen och den motsägelsefulla staden: Kulturanalytiska perspektiv på funktionshinder och urbana rum. *Budkavlen*, *98*, 9–38. https://doi.org/10.37447/bk.98441

Hansson, K. (2022). Traveling insecurely: The association of security and accessibility in public transport. I H. Egard, K. Hansson, & D. Wästerfors (Red.), *Accessibility Denied: Understanding Inaccessibility and Everyday Resistance to Inclusion for Persons with Disabilities* (s. 54–67). Taylor & Francis. https://doi.org/10.4324/9781003120452

Hansson, L. (2006). *Universal design—A marketable or utopian concept?* Göteborg : Center for consumer science, School of Business, Economics and law, Göteborg university.

Harvard, Å., & Ilstedt, S. (2007). *Under ytan: En antologi om designforskning*. Raster.

Hedvall, P.-O. (2009). *Aktivitetsdiamanten: Modellering av en vidareutvecklad tillgänglighet* [Doktorsavhandling (sammanläggning)].

Hedvall, P.-O. (2020). Hur designar vi ett samhälle för alla? I L. Kummel, K. Svensson, & K. Modén (Red.), *Thinktank: Med människan i fokus: En uppföljning av Politik för gestaltad livsmiljö 2020 och medskick inför framtida arbete*. ArkDes.

Hedvall, P.-O., Price, M., Keller, J., & Ericsson, S. (2022a). Towards 3rd Generation Universal Design: Exploring Nonclusive Design. I *Transforming our World through Universal Design for Human Development* (s. 85–92). IOS Press. https://doi.org/10.3233/SHTI220824

Hedvall, P.-O., Ståhl, A., & Iwarsson, S. (2022b). Tillgänglighet, användbarhet och universell utformning. I V. Denvall & S. Iwarsson (Red.), *Participation* (s. 151–181).

Hellström, B. (2022). Universell utformning i den kommunala samhällsbyggnadsprocessen: Om konsten att bygga en organisation med spelrum för reflektion, kreativitet och professionellt omdöme. I D. Koch (Red.), *Jämlik livsmiljö universell utformning och tillgänglighet som stadsbyggnadsutmaning* (s. 17–46). KTH Arkitektur.

Heylighen, A. (2014). About the nature of design in universal design. *Disability and Rehabilitation*, *36*(16), 1360–1368. https://doi.org/10.3109/09638288.2014.932850

Heylighen, A., Baumers, S., Herssens, J., Nijs, G., & Vermeersch, P.-W. (2011). Enacting the socio-material: Matter and meaning reconfigured through disabled experience. *The Death + Life of Social Factors Conference Proceedings*. Enacting the socio-material: Matter and meaning reconfigured through disabled experience , Date: 2011/04/29 - 2011/05/01, Location: Berkeley. https://lirias.kuleuven.be/1713972

Heylighen, A., & Herssens, J. (2014). Designerly Ways of Not Knowing: What Designers Can Learn about Space from People Who are Blind: *Journal of Urban Design*, *19*(3). https://doi.org/10.1080/13574809.2014.890042

Heylighen, A., Schijlen, J., Van der Linden, V., Meulenijzer, D., & Vermeersch, P.-W. (2016). Socially innovating architectural design practice by mobilising disability experience. An exploratory study. *Architectural Engineering and Design Management*, *12*(4), 253–265. https://doi.org/10.1080/17452007.2016.1172197

Heylighen, A., Van der Linden, V., & Van Steenwinkel, I. (2017). Ten questions concerning inclusive design of the built environment. *Building and Environment*, *114*, 507–517. https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2016.12.008

Hill, M. J. (2007). *Policyprocessen*. Liber.

Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (2008). Interpretive Practice and Social Action. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Red.), *Strategies of qualitative inquiry* (s. 173–202). Sage Publications.

Hornyánszky Dalholm, E. (1998). *Att forma sitt rum: Fullskalemodellering i participatoriska designprocesser*. Institutionen för byggnadsfunktionslära, Lunds Universitet.

Hugemark, A., & Roman, C. (2012). *Kamper i handikapprörelsen: Resurser, erkännande, representation*. Boréa.

Hurlbert, M., & Gupta, J. (2015). The split ladder of participation: A diagnostic, strategic, and evaluation tool to assess when participation is necessary. *Environmental Science & Policy*, *50*, 100–113. https://doi.org/10.1016/j.envsci.2015.01.011

Huxham, C., & Vangen, S. (2005). *Managing to collaborate: The theory and practice of collaborative advantage*. Routledge.

Hydén, H. (2002). *Normvetenskap*. Sociologiska institutionen, Lunds universeitet.

Imrie, R. (2012). Universalism, universal design and equitable access to the built environment. *Disability and Rehabilitation*, *34*(10), 873–882. https://doi.org/10.3109/09638288.2011.624250

Imrie, R., & Hall, P. (2001). An Exploration of Disability and the Development Process. *Urban Studies*, *38*(2), 333–350. https://doi.org/10.1080/00420980124545

Ingold, T. (2011). *Being alive: Essays on movement, knowledge and description*. Routledge.

Iwarsson, S., & Ståhl, A. (2003). Accessibility, usability and universal design—Positioning and definition of concepts describing person-environment relationships. *Disability and Rehabilitation*, *25*(2), 57–66. https://doi.org/10.1080/dre.25.2.57.66

Jacobs, J. (2005). *Den amerikanska storstadens liv och förfall*. Daidalos.

Johansson, M., & Khakee, A. (2009). *Etik i stadsplanering*. Studentlitteratur.

Johansson, S. (2019). *Design for Participation and Inclusion will Follow: Disabled People and the Digital Society*. http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-262819

Johansson, S., & Larsdotter, M. (2020). *Kognitiv tillgänglighet på bibliotek: En kunskapsöversikt*. Statens kulturråd.

Jonsson, O. (2013). *Furniture for later life: Design based on older people's experiences of furniture in three housing forms*. Division of Industrial Design, Department of Design Sciences, Lund University.

Jönsson, B. (2008). *Vi lär som vi lever*. Gleerups utbildning.

Jönsson, B. (1997). *CERTECs kärna*. http://www.arkiv.certec.lth.se/dok/certecskarna/

Jönsson, B., & Anderberg, P. (1999). *(Re)habiliteringsteknologi och design—Dess teorier och metoder*. Certec - Institutionen för designvetenskaper, LTH, Lunds universitet.

Jönsson, B., & Anderberg, P. (2005). *Människonära design*. Studentlitteratur.

Jönsson, B., Malmborg, L., Svensk, A., Anderberg, P., Brattberg, G., Breidegard, B., Eftring, H., Enquist, H., Flodin, E., Gustafsson, J., Magnusson, C., Mandre, E., Nordgren, C., & Rassmus-Gröhn, K. (2004). *Situated research and design for everyday life* (Vol. 2). Certec - Institutionen för designvetenskaper, LTH, Lunds universitet. http://www.arkiv.certec.lth.se/doc/situatedresearch/situated.pdf

Kafer, Alison. (2013). *Feminist, queer, crip*. Indiana University Press.

Kaner, S. (2014). *Facilitator's Guide to Participatory Decision-Making*. John Wiley & Sons.

Kanström, P.-E. (2016). Dialog: Prästgårdsmarken. I J. Bornemark (Red.), *Medborgardialog – om det svåra i att mötas: Praktikers reflektioner om ett av demokratins viktigaste verktyg* (s. 77–90). Arkus.

Kemmis, S., & McTaggart, R. (2008). Participatory Action Research: Communicative Action and the Public Sphere. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Red.), *Strategies of qualitative inquiry* (s. 271–330). Sage Publications.

Kimbell, L., & Bailey, J. (2017). Prototyping and the new spirit of policy-making. *CoDesign*, *13*(3), 214–226. https://doi.org/10.1080/15710882.2017.1355003

Kingdon, J. W. (1984). *Agendas, alternatives, and public policies*. Little, Brown.

Kitchin, R. (1998). "Out of Place", "Knowing One's Place": Space, power and the exclusion of disabled people. *Disability & Society*, *13*(3), 343–356. https://doi.org/10.1080/09687599826678

Kjørup, S. (2004). *Semiotik*. Studentlitteratur.

Knoblauch, H. (2005). Focused Ethnography. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, *6*(3), Art. 3. https://doi.org/10.17169/fqs-6.3.20

Koch, D. (2022a). *Jämlik livsmiljö: Universell utformning och tillgänglighet som stadsbyggnadsutmaning*. KTH Arkitektur.

Koch, D. (2022b). Systemvärld, livsvärld, och materiell värld: Implikationer och möjligheter för rumsliga analyser. I D. Koch (Red.), *Jämlik livsmiljö universell utformning och tillgänglighet som stadsbyggnadsutmaning*. KTH Arkitektur.

Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage.

Kusenbach, M. (2003). Street Phenomenology: The Go-Along as Ethnographic Research Tool. *Ethnography*, *4*(3), 455–485. https://doi.org/10.1177/146613810343007

Kvale, S., & Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur.

Kågström, M., & Brorström, S. (2019). Strävan efter att göra bättre, men inte veta hur—En studie om hållbarhetssamordnares vardag och praktik. I L. Daram & B. Hellström (Red.), *Stadsutveckling & design för motstridiga önskemål: En bok om nödvändigheten av förändring i tanke och handling för sociala hållbarhetsprocesser*. Arkus.

Lambert, S. (1993). *Form follows function?: Design in the 20th century*. Victoria and Albert Museum.

Larsson, G. (2010). *Land Management as Public Policy*. University Press of America.

Lave, J., & Wenger, E. (1991). *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge University Press.

Law, J. (2004). *After method: Mess in social science research*. Routledge.

Lawson, B. (2006). *How designers think: The design process demystified*. Architectural Press.

Leddy-Owen, C., Robazza, G., & Scherer, L. (2018). Participatory design, temporary structures and the appropriation of urban space by marginalized youth: The problem of the Odd Triangle. *Journal of Urban Design*, *23*(5), 780–795. https://doi.org/10.1080/13574809.2018.1458583

Lefebvre, H. (1983). *Staden som rättighet*. Bokomotiv.

Lefebvre, H. (2011). *The production of space*. Blackwell Publishing.

Legeby, A. (2022). Tillgänglighet i staden: Analyser ur ett systemperspektiv. I D. Koch (Red.), *Jämlik livsmiljö universell utformning och tillgänglighet som stadsbyggnadsutmaning* (s. 47–96). KTH Arkitektur.

Lid, I. M. (2012). *Likeverdig tilgjengelighet? En drøfting av menneskesyn og funksjonshemming med vekt på etiske problemstillinger knyttet til universell utforming, mangfold og deltakelse*. Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Lid, I. M. (2013). Developing the theoretical content in Universal Design. *Scandinavian Journal of Disability Research*, *15*(3), 203–215. https://doi.org/10.1080/15017419.2012.724445

Lid, I. M. (2020). *Universell utforming og samfunnsdeltakelse*. Cappelen Damm.

Lindberg, L., & Amilon, A. (2023). *Universell utformning och samhällsekonomiska analyser – En kartläggning av analyser och litteratur*. Nordens välfärdscenter.

Lindberg, M., & Nahnfeldt, C. (2017). *Idéburen innovation: Nyskapande lösningar på organisatoriska och samhälleliga behov*. Idealistas Förlag.

Linder, O. (2022). *Mind the gap: - En analys av Svensk rätt mot funktionsrättskonventionens artikel 19* (Artikel 19 som verktyg). Independent Living Institute.

Lynch, K. (1960). *The image of the city*. M.I.T. Press.

Länsstyrelserna. (2018). *Kommuner och landstings stödbehov inom funktionshinderspolitiken*. Myndigheten för delaktighet/Länsstyrelserna. https://funktionsratt.se/wp-content/uploads/2020/12/Bilaga-8-Lansstyrelsegemensam-kartlaggning-funktionshinderspolitik-2018.pdf

Löve, L., Traustadóttir, R., Quinn, G., & Rice, J. (2017). The Inclusion of the Lived Experience of Disability in Policymaking. *Laws*, *6*(4), Art. 4. https://doi.org/10.3390/laws6040033

Lövlie, L. (2007). Takt, humanitet och demokrati. I Y. Boman (Red.), *Erfarenheter av pragmatism* (s. 77–104). Studentlitteratur.

Mace, R. (1985). Universal Design: Barrier-Free Environments for Everyone. *Designer's West*, *33*(1).

Mace, R. (1998). Universal Design in Housing. *Assistive Technology*, *10*(1), 21–28. https://doi.org/10.1080/10400435.1998.10131957

Maisel, J., & Ranahan, M. (2017). *Beyond Accessibility to Universal Design | WBDG - Whole Building Design Guide*. https://www.wbdg.org/design-objectives/accessible/beyond-accessibility-universal-design

Malpass, M. (2019). *Critical design in context: History, theory, and practice*. Bloomsbury Visual Arts.

Marcus, G. E. (1995). Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, *24*(1), 95–117. https://doi.org/10.1146/annurev.an.24.100195.000523

Martin, M., & McIntyre, L. C. (1994). *Readings in the Philosophy of Social Science*. MIT Press.

Mattsson, H., & Wallenstein, S.-O. (2010). *Swedish modernism: Architecture, consumption and the welfare state*. Black Dog.

May, C., & Finch, T. (2009). Implementing, Embedding, and Integrating Practices: An Outline of Normalization Process Theory. *Sociology*, *43*(3). https://doi.org/10.1177/0038038509103208

Mazurik, K., Desjardins, M., de Grosbois, È., Poldma, T., & Gelech, J. (2014). Individual stakes and collective ideology in tension: Looking at physical and spatial obstacles from an experiential perspective. *Alter*, *8*(3), 194–205. https://doi.org/10.1016/j.alter.2014.02.008

Meadows, D. H. (2008). *Thinking in systems: A primer*. Chelsea Green Pub.

Merrifield, A. (1993). Place and Space: A Lefebvrian Reconciliation. *Transactions of the Institute of British Geographers*, *18*(4), 516–531. https://doi.org/10.2307/622564

Miller, D. (2010). *Stuff*. Polity Press.

Molander, B. (1996). *Kunskap i handling*. Daidalos.

M'Rithaa, M. Kanampiu. (2011). *Universal Design in majority world contexts: Sport mega events as catalysts for social change*. Lambert Academic.

Mueller, J. L. (1998). Assistive Technology and Universal Design in the Workplace. *Assistive Technology*, *10*(1), 37–43. https://doi.org/10.1080/10400435.1998.10131959

Mumford, E. P. (2018). *Designing the modern city: Urbanism since 1850*. Yale University Press.

Müller, L. (2023). *Bridging the Gaps: Realising Human Diversity in the Built Environment through Universal Design* [Doctoral Thesis (compilation)]. Certec, Lund University.

Müller, L., Ericsson, S., & Hedvall, P.-O. (2022). Visions of a City for All. *The Journal of Public Space*, *7*(2), 63–78. https://doi.org/10.32891/jps.v7i2.1486

Müller, L., Ericsson, S., Wojahn, D., & Hedvall, P.-O. (2021). Young, Mobile, and Highly Educated Cyclists: How Urban Planning and Policy Dis/able Users. *Scandinavian Journal of Disability Research*, *23*(1), Art. 1. https://doi.org/10.16993/sjdr.731

Nelson, H. G., & Stolterman, E. (2012). *The design way: Intentional change in an unpredictable world*. MIT Press.

Nilsson, A. (2017). Mänskliga rättigheter i kommunal kontext. I A.-S. Lind & E. Namli (Red.), *Mänskliga rättigheter i det offentliga Sverige* (s. 117–148). Studentlitteratur.

Nilsson, B. (2013). *Handikappråd - från trottoarkant till policydokument: En undersökning av de kommunala handikappråden i Blekinge*. http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/4276299

Norman, D. A. (1998). *The design of everyday things*. MIT.

Olander, E. (2011). *Design as reflection*. Division of Industrial Design, Department of Design Sciences, Lund University.

Ostroff, E. (2010). Universal Design: An Evolving Paradigm. I *Universal design handbook [Elektronisk resurs]* (s. 1.3-1.11). McGraw-Hill.

Pateman, C. (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press.

Paulsson, J. (2006). *Design för alla utbildning = Universal design education*. European Institute for Design and Disability.

Pérez Liebergesell, N. (2020). *The Difference Disability makes: Learning about Interactions with Architectural Design from Four Architects Experiencing Disability*. https://lirias.kuleuven.be/3244404

Persson, H., Åhman, H., Yngling, A. A., & Gulliksen, J. (2015). Universal design, inclusive design, accessible design, design for all: Different concepts—one goal? On the concept of accessibility—historical, methodological and philosophical aspects. *Universal Access in the Information Society*, *14*(4), 505–526. https://doi.org/10.1007/s10209-014-0358-z

Pettersson, A. (2022). När allas ansvar blir ingens ansvar – rättsliga utmaningar för sektorsansvar i tvärsektoriella frågor: Exemplet persontransporter för människor med funktionsnedsättningar. I K. Djurberg Malm & R. Sannerholm (Red.), *Rättsstaten i den svenska förvaltningen – en forskningsantologi* (s. 103–122). Statskontoret.

Pilhammar, E., & Skyvell Nilsson, M. (2012). Etnografi. I M. Granskär & B. Höglund-Nielsen (Red.), *Tillämpad kvalitativ forskning inom hälso- och sjukvård* (s. 65–86). Studentlitteratur.

Plan- och bygglagen, 2010: 900. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/plan-och-bygglag-2010900_sfs-2010-900/

Porter, S. E., & Robinson, J. (2011). *Hermeneutics: An introduction to interpretive theory*. Eerdmans.

Pullin, G. (2009). *Design meets disability*. MIT Press.

Rampell, L. (2004). Universal Design: Megalomania and Hypocrisy. *Design Matters*, *2004*(7), 18–21.

Redström, J. (2017). *Making design theory*. The MIT Press.

Research Institutes of Sweden, R. (2019). *Studie av definition & tillämpning av begreppet tillgänglighetsdesig | Vinnova* (2). Vinnova. https://www.vinnova.se/publikationer/tillganglighetsdesignrapport/

Rittel, H. W. J., & Webber, M. M. (1973). Dilemmas in a general theory of planning. *Policy Sciences*, *4*(2), 155–169. https://doi.org/10.1007/BF01405730

Rolf, B. (1991). *Profession, tradition och tyst kunskap: En studie i Michael Polanyis teori om den professionella kunskapens tysta dimension*. Nya Doxa.

Roos, H.-E. (2022a). Participation som aktionsforskning med samhällsarbete. I V. Denvall & S. Iwarsson (Red.), *Participation: Vad, när, hur* (s. 309–356). Studentlitteratur.

Roos, H.-E. (2022b). Reformpolitik och deliberation. I V. Denvall & S. Iwarsson (Red.), *Participation: Vad, när, hur* (s. 53–96). Studentlitteratur.

Rosengren, M. (2008). *Doxologi: En essä om kunskap*. Retorikförlaget.

Rowe, P. G. (1987). *Design thinking*. MIT Press.

Ryhl, C. (2016). Can You Hear Architecture: Inclusive Design and Acoustics in the Nordic Region. I G. Di Bucchianico & P. Kercher (Red.), *Advances in Design for Inclusion* (s. 191–200). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-41962-6_17

Rylander, A. (2012). Pragmatism and Design Research. *Designfakultetens Serie Kunskapssammanställningar*, 42.

Sampedro-Palacios, C. B., & Pérez-Villar, J. (2019). Innovación Social como herramienta en la transformación de una sociedad inclusiva. Accesibilidad e Innovación Social. *PROSPECTIVA. Revista de Trabajo Social e Intervención Social*, 93–119. https://doi.org/10.25100/prts.v0i28.7218

Sanders, E. B.-N., & Stappers, P. (2012). *Convivial toolbox: Generative research for the front end of design*. Bis.

Sanders, E. B.-N., & Stappers, P. J. (2008). Co-creation and the new landscapes of design. *CoDesign*, *4*(1), 5–18. https://doi.org/10.1080/15710880701875068

Sandin, G. (2022). Dialogens roll i planeringen av staden och dess arkitektur. I V. Denvall & S. Iwarsson (Red.), *Participation: Vad, när, hur* (s. 201–242). Studentlitteratur.

Sandström, I. (2019). *Towards a Minor Urbanism: Thinking Community without Unity in Recent Makings of Public Space* [Doctoral Thesis (monograph)]. Department of Architecture and Built Environment, Lund University.

Sanoff, H. (2000). *Community participation methods in design and planning*. Wiley.

Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. SAGE.

Schön, D. A. (1991). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. Avebury.

Scully, J. L. (2020). Epistemic Exclusion, Injustice, and Disability. I A. Cureton & D. T. Wasserman (Red.), *The Oxford Handbook of Philosophy and Disability* (s. 0). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190622879.013.8

Seale, J., Burgstahler, S., & Havel, A. (2020). One model to rule them all, one model to bind them? A critique of the use of accessibility-related models in post-secondary education. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, *0*(0), 1–24. https://doi.org/10.1080/02680513.2020.1727320

Seo, B. K. (2022). Co-creation of knowledge in the urban planning context: The case of participatory planning for transitional social housing in Hong Kong. *Cities*, *122*, 103518. https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103518

Sépulchre, M. (2019). *This is not citizenship: Analysing the claims of disability activists in Sweden* [Uppsala University, Department of Sociology]. http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-381299

Seve, B., Redondo, E., & Sega, R. (2022). Urban co-creation taxonomy. *Journal of Urban Design*, *27*(5), 589–604. https://doi.org/10.1080/13574809.2022.2053283

Shakespeare, T. (2006). *Disability rights and wrongs*. Routledge.

Siebers, T. (2008). *Disability theory*. University of Michigan Press.

Simon, H. A. (1996). *The sciences of the artificial*. MIT Press.

Slotte, J. (2013). *Från anpassning till norm? Om tillgänglighet i svensk bygglagstiftning* [Examensarbete, avancerad nivå]. Kungliga Tekniska högskolan, Institutionen för Samhällsplanering och miljö Urbana och regionala studier.

Smith, D. E. (1988). *The everyday world as problematic: A feminist sociology*. Open University Press.

Socialdepartementet. (2000). *Från patient till medborgare en nationell handlingsplan för handikappolitiken* (1999/2000:79).

Socialdepartementet. (2008). *FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*. Socialdepartementet, Regeringskansliet: http://www.regeringen.se/rattsdokument/departementsserien-och-promemorior/2008/04/ds-200823

Socialdepartementet. (2017). *Nationellt mål och inriktning för funktionshinderspolitiken* (2016/17:188).

Socialdepartementet. (2019). *Styrkraft i funktionshinderspolitiken*. Norstedts juridik.

Sohlberg, P., & Sohlberg, B.-M. (2019). *Kunskapens former: Vetenskapsteori, forskningsmetod och forskningsetik*. Liber.

Spaargaren, G. (2011). Theories of practices: Agency, technology, and culture: Exploring the relevance of practice theories for the governance of sustainable consumption practices in the new world-order. *Global Environmental Change*, *21*(3), 813–822. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.03.010

Stahre, U. (2014). *En stad för de många eller för de få: Om allmänningar, sociala rörelser och rätten till staden i det nutida Stockholm*. Atlas.

Statens offentliga utredningar. (1970). *Bättre socialtjänst för handikappade: Förslag från Handikapputredningen om bättre färdmöjligheter för handikappade och bättre samordning i handikappfrågor*.

Stavrides, S. (2016). *Common space: The city as commons*. Zed Books.

Steinfeld, E. (1995). Studio Education through Universal Design. I P. Welch (Red.), *Strategies for Teaching Universal Design* (s. 141–161). Mig Communications.

Steinfeld, E., & Maisel, J. (2012). *Universal Design: Creating Inclusive Environments*. John Wiley & Sons.

Steinfeld, E., & Tauke, B. (2002). Universal Designing. I J. Christophersen (Red.), *Universal design: 17 ways of thinking and teaching* (s. 165–190). Husbanken.

Storvang, P., Clarke, A. H., & Mortensen, B. (2014). Using workshops in design research. *Proceedings of the 19th DMI: Academic Design Management Conference: London 2–4 September 2014*, 2917–2938. https://portal.findresearcher.sdu.dk/en/publications/using-workshops-in-design-research

Story, M. F. (1998). Maximizing Usability: The Principles of Universal Design. *Assistive Technology*, *10*(1), 4–12. https://doi.org/10.1080/10400435.1998.10131955

Story, M. F., Mueller, J. L., & Mace, R. L. (1998). *The Universal Design File: Designing for People of All Ages and Abilities. Revised Edition*. Center for Universal Design, NC State University, Box 8613, Raleigh, NC 27695-8613 ($24). https://eric.ed.gov/?id=ED460554

Strategi för systematisk uppföljning av funktionshinderspolitiken under 2021–2031 (Strategi S2021/06595). (2021). Regeringskansliet. https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2021/09/informationsmaterial-strategi-for-systematisk-uppfoljning-av-funktionshinderspolitiken-under-20212031/

Suchman, L. A. (1987). *Plans and situated actions: The problem of human-machine communication*. Cambridge University Press.

Svenska institutet för standarder. (2019). *Tillgänglighet genom universell utformning för produkter, varor och tjänster – Utvidgar spektrumet användare SS-EN 17161:2019*. https://www.sis.se/produkter/miljo-och-halsoskydd-sakerhet/ergonomi/ss-en-171612019/

Swedberg, R. (2014). *The art of social theory*. Princeton University Press.

Säfström, C. A. (2007). Självskapandet och friheten. I Y. Boman (Red.), *Erfarenheter av pragmatism* (s. 191–208). Studentlitteratur.

Söder, M., & Hugemark, A. (2016). *Bara funktionshindrad? Funktionshinder och intersektionalitet*. Gleerups Utbildning.

Tahvilzadeh, N. (2015). Understanding participatory governance arrangements in urban politics: Idealist and cynical perspectives on the politics of citizen dialogues in Göteborg, Sweden. *Urban Research & Practice*, *8*(2), 238–254. https://doi.org/10.1080/17535069.2015.1050210

Tahvilzadeh, N., & Kings, L. (2015). Under pressure: Invited participation amidst planning conflicts. I E. Gualini, M. Allegra, & J. M. Mourato (Red.), *Conflict in the city. Contested urban spaces and local democracy* (s. 94–111). Jovis Verlag GmbH. https://repositorio.ul.pt/handle/10451/20447

Taylor, N. (1998). *Urban Planning Theory since 1945*. SAGE.

Tewdwr-Jones, M., & Wilson, A. (2022). Co-Designing Urban Planning Engagement and Innovation: Using LEGO® to Facilitate Collaboration, Participation and Ideas. *Urban Planning*, *7*(2), 229–238. https://doi.org/10.17645/up.v7i2.4960

Till, J. (2005). The Negotiation of Hope. I P. B. Jones, D. Petrescu, & J. Till (Red.), *Architecture and Participation* (s. 23–42). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203022863

Torkildsby, A. B. (2018). Critical Design in Universal Design Settings: Pedagogy turned upside down. *Design & Technology Education*, *23*(2), 6–23.

Treviranus, J. (2018). *The three dimensions of inclusive design: A design framework for a digitally transformed and complexly connected society* [Thesis (external)]. University College Dublin. http://openresearch.ocadu.ca/id/eprint/2745/

Tunström, M., & Löfving, L. (2020). *The right to access the city: Nordic urban planning from a disability perspective*. Nordic Council of Ministers, Nordregio. https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:norden:org:diva-12162

Vavik, T. (2009). *Inclusive Buildings, Products & Services: Challenges in Universal Design*. Tapir Academic Press.

Vavik, T., & Keitsch, M. M. (2010). Exploring relationships between universal design and social sustainable development: Some methodological aspects to the debate on the sciences of sustainability. *Sustainable Development*, *18*(5), 295–305. https://doi.org/10.1002/sd.480

Vinck, D., & Blanco, E. (2003). *Everyday Engineering: An Ethnography of Design and Innovation*. MIT Press.

Virdi, J. (2020). Materializing User Identities and Digital Humanities. I B. Williamson & E. E. Guffey (Red.), *Making disability modern: Design histories* (s. 225–241). Bloomsbury Visual Arts.

Voorberg, W. H., Bekkers, V. J. J. M., & Tummers, L. G. (2015). A Systematic Review of Co-Creation and Co-Production: Embarking on the social innovation journey. *Public Management Review*, *17*(9), 1333–1357. https://doi.org/10.1080/14719037.2014.930505

Welch, P. (Red.). (1995). *Strategies for Teaching Universal Design*. Mig Communications.

Westerlund, B. (2009). *Design space exploration: Co-operative creation of proposals for desired interactions with future artefacts*. Skolan för datavetenskap och kommunikation, Kungliga Tekniska högskolan.

Westerlund, B. (2016). The use of the absent and othering in design and critical analysis of PD activities. *Proceedings of the 14th Participatory Design Conference: Short Papers, Interactive Exhibitions, Workshops - Volume 2*, 29–32. https://doi.org/10.1145/2948076.2948082

Whitcomb, A. (2016). *(re)Forming Accounts of Ethics in Design: Anecdote as a Way to Express the Experience of Designing Together*. https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/46495

Wibeck, V. (2010). *Fokusgrupper: Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod*. Studentlitteratur.

Wihlborg, M. (2012). Fenomenografi. I M. Granskär & B. Höglund-Nielsen (Red.), *Tillämpad kvalitativ forskning inom hälso- och sjukvård* (s. 107–126). Studentlitteratur.

Wikberg Nilsson, Å., Blomqvist, K., Jahnke, M., Molnar, S., Nilsson, K., de Fine Licht, K., & Öhrling, T. (2018). *Tillgänglighetsdesign för stadens utveckling*. Luleå tekniska universitet. https://www.ltu.se/research/subjects/Design/Nyheter-och-aktuellt/Tillganglighetsdesign-for-stadens-utveckling-1.180551?l=sv

Williamson, B. (2019). *Accessible America: A history of disability and design*. New York University Press.

Winance, M. (2014). Universal design and the challenge of diversity: Reflections on the principles of UD, based on empirical research of people's mobility. *Disability and Rehabilitation*, *36*(16), 1334–1343. https://doi.org/10.3109/09638288.2014.936564

Yanagisawa, M. (2002). Universal Design Competition for Students 2000 Nagoya/Japan. I J. Christophersen (Red.), *Universal design: 17 ways of thinking and teaching* (1. utg, s. 373–388). Husbanken.

Yelavich, S., & Adams, B. (2014). *Design as future-making*. Bloomsbury,.

Yin, R. K. (2013). *Kvalitativ forskning från start till mål*. Studentlitteratur.

Zakhour, S. (2019). Och medborgarna—Vad tycker de om dialoger? I L. Daram & B. Hellström (Red.), *Stadsutveckling & design för motstridiga önskemål: En bok om nödvändigheten av förändring i tanke och handling för sociala hållbarhetsprocesser* (s. 95–116). Arkus.

Zamenopoulos, T., & Alexiou, K. (2018). *Co-design As Collaborative Research*. Bristol University/AHRC Connected Communities Programme. https://connected-communities.org/wp-content/uploads/2018/07/Co-Design_SP.pdf

Zöller, S. G., & Wartzack, S. (2017). Universal Design—An Old-Fashioned Paradigm? I *Emotional Engineering, Vol. 5* (s. 55–67). Springer.

Östergren, P.-O. (2022). Participation som fenomen i folkhälsans praktik och forskning. I V. Denvall & S. Iwarsson (Red.), *Participation: Vad, när, hur* (s. 183–200). Studentlitteratur.

Östman, L. (2007). Att undersöka värden i handling. I *Erfarenheter av pragmatism* (s. 231–260). Studentlitteratur.

Tack!

Ni som deltagit i intervjuer och gruppsamtal! Utan er ingen avhandling.

Huvudhandledare Per-Olof Hedvall för varsam vägledning och utmaningar exakt avpassade för dagsform och akademisk utvecklingsnivå! Imponerande! Biträdande handledare Kirsten Rassmus-Gröhn för kontinuerligt och troget stöd, särskilt med metod och grafik! Biträdande handledare Marie Sépulchre för tydlig och omtänksam kritik, särskilt om teori och forskningsstrategi! Biträdande handledare Mia Ahlgren. Du trodde på mig hela vägen, trots mina utvikningar och tankeexperiment!

Ständigt uppmuntrande kollegor på Certec! Tack sporrande doktorandvänner, särskilt Anna-Sara, Delphine, Linda och Mia för nära samarbete! Tack medförfattare och kontorsrumskamrat Lilian Müller! Opponenter på vägen: Stefan Johansson, Inger Marie Lid och Bo Westerlund! Kollegor i Jämlikhetens syntax och Visualiseringsprojektet, särskilt Gunnar, Ida och Stina för era råd! Goda samarbetspartners Angelina, Elin, Maria med flera! Lärare på de kurser jag gått!

Före detta – och vem vet framöver – kollegor på Independent living institute och på Funktionsrätt Sverige, särskilt Diana och Tor i Rätt från början, där allt började!

Alla stimulerande forskarnätverk, särskilt Kritfunk!

Eileen och Becky för hjälp med engelskan!

Bokcirkel, poesigrupp och konstnärsvänner i stockholmsateljén! Ni har liksom fäktarna i ParaDif föranlett nödvändiga avbrott i avhandlingstankarna!

Vänner som uppmuntrat mitt forskande – och erbjudit välbehövlig rekreation: Anders, Anke, Caroline, Elisabet, Helene, Inger, Joachim, Kenneth, Lars, Malin, Mickaela, Sara, Thaer, Vera, Öyvind med flera!

Familj med mamma Birgitta, syskonen Emma, Evelin och Edvin, syskonbarnen Anton, Tage, Melker, Ingrid och Otto, samt hela rotsystemet av kära släktingar!

Isidora, principal testiga del esfuerzo!

Personalen på LTH:s bibliotek för arkitektur och design, Konstfacks bibliotek och mitt lokala folkbibliotek i Farsta. Även Myndigheten för delaktighets tjänst för talböcker: Legimus. Den har räddat mig.

Ni som logerat mig under långa och korta vistelser i Lund!

Tryckt av Media-Tryck, Lund 2024 Svanenmärkt trycksak, 3041 0903

Universell utformning i praktiken

Svensk funktionshinderspolitik ska utgå från principen om universell utformning – ett begrepp inom design, policy och arkitektur för inkludering av mänsklig mångfald. Denna doktorsavhandling undersöker med hjälp av kvalitativa metoder hur universell utformning förstås, genomförs och samskapas i lokala stadsutvecklingsprojekt i Sverige. Resultaten visar att förståelsen av universell utformning är mångfacetterad: princip, vision och förenande perspektiv. Avhandlingen bidrar med ny kunskap angående relationen mellan universell utformning och tillgänglighet som kompletterande begrepp. En utmaning – och källa till spänningar och missförstånd – är att överbrygga klyftan mellan tillgänglighetsarbete med inriktning på planering, regelefterlevnad och kontroll och universell utformning som en etisk princip, vision om ett jämlikt samhälle och kreativ och framåtdrivande kraft för såväl konkret plats som rymd av möjligheter.

LUND UNIVERSITY

Institutionen för designvetenskaper
Lunds tekniska högskola
Lunds universitet
ISBN 978-91-8039-948-7